

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK
ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. JANKÓ JÁNOS.

II. ÉVFOLYAM. 1901.

2 SZINES, 18 FEKETE TÁBLÁVAL, 59 SZÖVEGÁBRÁVAL.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1901.

YETI... K...

HAZAI... K...

...

...

...

...

HORNÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.

TARTALOM.

	Lap
<i>Dr. Báltky Zsigmond</i> : Szalagszövő táblácskák (1 színes táblával és 1 szövegábrával)	147
— —: Könyvismertetés (Magyarország vármegyéi és városai. VI. k., Bihar vármegye és N.-Várad)	158
<i>B. Zs.</i> : Elfelejtett halászó mód	13
— —: A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Magyarországi fénykép-gyűjteménye	15
— —: Néprajzi felolvasások	32
— —: A száldobhoz (1 szövegábrával)	144
— —: Újabb adatok a fogazottélű sarlók ismeretéhez	145
<i>Bellovics Bálint</i> : Bajai czéhszokások (2 fekete táblával és 1 szövegábrával)	126
<i>B. B.</i> : Egy új baba (1 szövegábrával)	121
<i>Berzeviczy Elek</i> : Sárosvármegyei népviselet	7
<i>Hathalmi Gabnay Ferenc</i> : Egy hazai játékbaba-gyűjtemény (3 fekete táblával és 6 szövegábrával)	17
— —: A rontó-bábu	123
<i>Dr. Jankó János</i> : Halaló fű	12
— —: Turbukháló Erdélyben	13
— —: A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása	13, 65, 142, 143
— —: Jelentés az 1900-ban Párisban tartott XII. anthropologiai és archaeologiai és III. ethnographiai nemzetközi kongresszusokról	53
<i>Kovács Bálint</i> : Halaló fű	12
<i>Nagy Géza</i> : Turbukháló Erdélyben	12
<i>Nemes Mihály</i> : Adalék a „vadvonásos” halászó módhoz	64
<i>Nécsey István</i> : Egy állatpőr	29
<i>Nécsey István</i> : A končjar (1 színes táblával)	51
<i>Dr. Semayer Vilibáld</i> : A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának szerzeményei az 1900. évi párisi világkiállításon	25
— —: Bánffy-Hunyad (Kolozs-m.) magyar lakosságának somatologiai vázolata (8 fekete táblával és 28 szövegrajzzal)	33, 67, 101
<i>Š. W.</i> : Néprajzi felolvasások	30
— σ.: <i>Dr. Hazelius Arthur</i> †	99
<i>Simics Károly</i> : Kirgiz pásztorlakások (3 fekete táblával és 9 szövegábrával)	1
<i>Szakáts Péter</i> : A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának kézi szakkönyvtára. I. Pótlék. 1901. évi szerzemények (1001—1300)	163
<i>Szinte Gábor</i> : Kópiafák (temető-fejfák) a székely földön (2 fekete táblával és 2 szövegábrával)	115
<i>Vikár Béla</i> : Élő nyelvemlékek	131

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

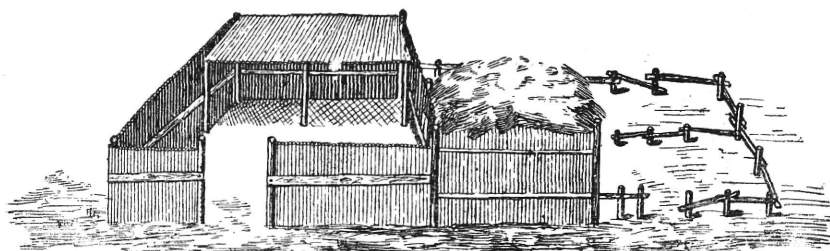
II. évf.

1901. január

1. szám.

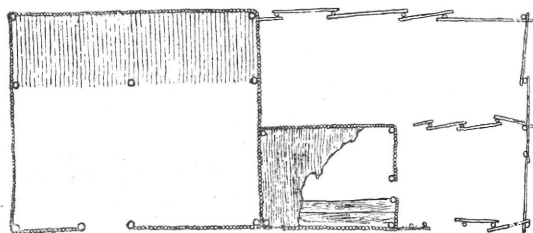
KIRGIZ PÁSZTORLAKÁSOK.

Az asztrakháni kormányzóságot lakó sokféle népfajta között a kirgizek meglehetősen kiváló állást foglalnak el. A kirgizek lakta terület a kormányzóság északkeleti határában 70,781 négyszögverstre, számuk 215,000-re tehető. Az orosz közigazgatás Khanskaja Sztavkában (Ханская ставка) székel és innen kormányozza a kirgiz hordát

1 ábra.

(Киргизкой орды). Vallásra nézve mohamedánok, életmódjuk szerint kevés kivétellel nomádok. Ép ezért nemcsak a saját területükön láthatók, hanem Asztrakhánban és környékén is rájuk akadunk, hol még kibitkáikban is megfigyelhetők. A város északi részében fekvő Szapoznikov-hídon áthaladva, az ú. n. „Baldá“-ra érkezünk, hol a nyári hónapokban mindig tanyáznak kirgizek. Ezúttal azonban nem időzünk kibitkáikban, hanem a tatárok kompján a Balda folyó tulsó partjára átkelve, figyelmünket az ott, ámbár szétszórtan, de nagyobb tömegekben lakó kirgizekre irányítjuk.

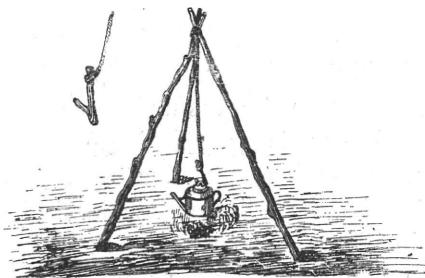

2. ábra.

nagyobb nyájakat s a kibitkákon kívül nádból épült nagyobb tákolmányokat veszünk észre. A vidék, különösen a buján tenyésző fű és a folyónak közelsége, rendkívül kedvez a nomádizáló kirgizek marhatenyésztésének.

A komp kikötőjétől északkeleti irányban elindulva, körülbelül háromnegyed órai gyaloglás után ilyen marhatenyésztő kirgizhez érkezzünk, a hol a gazdának lakosátrán (kibitka) kívül a pásztorok nádkunyhóját és a nyájak befogadására szolgáló karamokat pillantjuk meg. Lépünk közelebb s tekintsük meg behatóbban.

Halmon, körülbelül két méter magas nádsövényt látunk (halmon valószínűleg azért, hogy a pásztornak jobb kilátása legyen), mely hét-nyolcz méter hosszú udvart kerit be. Ennek — lásd 1. és 2. szövegábránkat és I. táblánkat — az udvarnak egyharmada szintén náddal van fedve és a lovak buvóhelyéül szolgál. Az udvar többi része a zsirfarkú birkák befogadására szolgál. Ezeket éjszakára ide bezárják s itt a szél ellen az aránylag magas nádfalak eléggé megvédik. Ezzel az udvarral határos a pásztor lakása, melynek hossza és szélessége körülbelül öt méter, magassága két és fél méter s szénával van fődve. Belsejében két-három szál deszkából összerótt padot találunk, ez a pásztor ágya. Ott látjuk még a pásztor bőrbundáját (tulupp), az öntött-vas főzőbográcsot, a vas háromlábót, továbbá egy fa háromlábót, melyről az orosz theás kanna függ — lásd 3. szövegábránkat — s mellette a pásztor tápláléka: kis kenyérke, turó és téglathea. Ebből a helyiségből a pásztor két deszkával bezárható nyíláson át az imént leírt baromudvarba tekinthet ki. A náddal bekerített baromudvaron kívül a pásztor lakását körül-

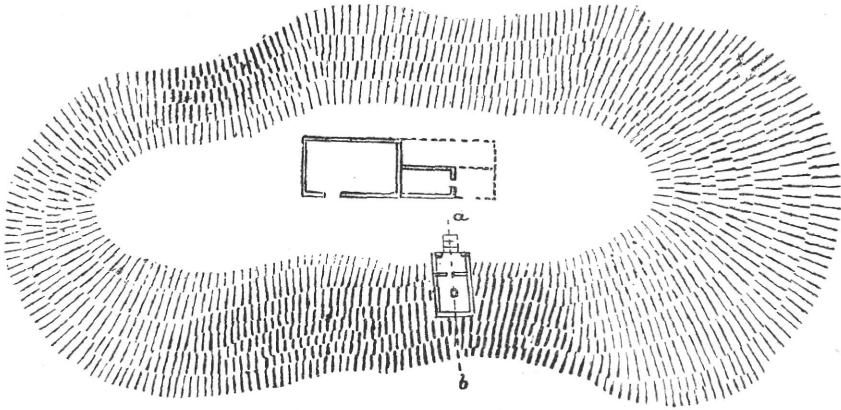
3. ábra.

A mint a folyó jobb partján kikötünk, a folyó mentén a kirgizeknek sorjában épült kibitkái pillantjuk meg, melyeknek gazdái a folyóban halászattal foglalkoznak. —

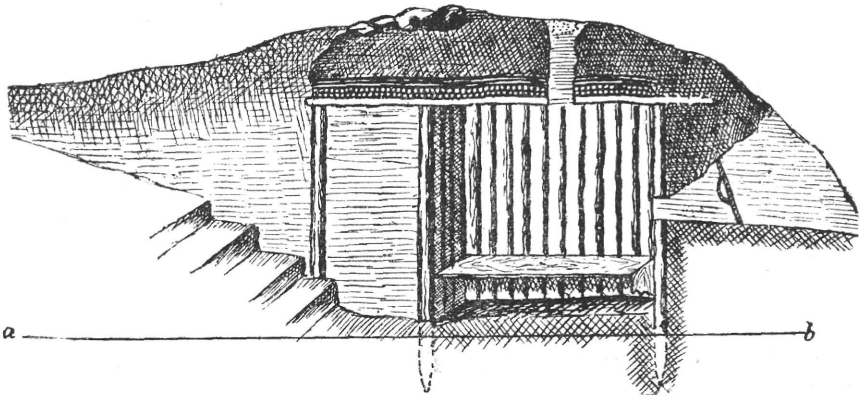
A steppen körültekintve,

fogó másik udvar is létezik, ez azonban csak fatörzsekkel és léczekkel van bekerítve és a tehenek, továbbá — a mint azt néhány, az oroszok számára disznót tenyésztő kirgiznél találtam — a disznók befogására szolgál.

A szénával fedett tér csak nyáron szolgál a pásztor lakhelyéül.

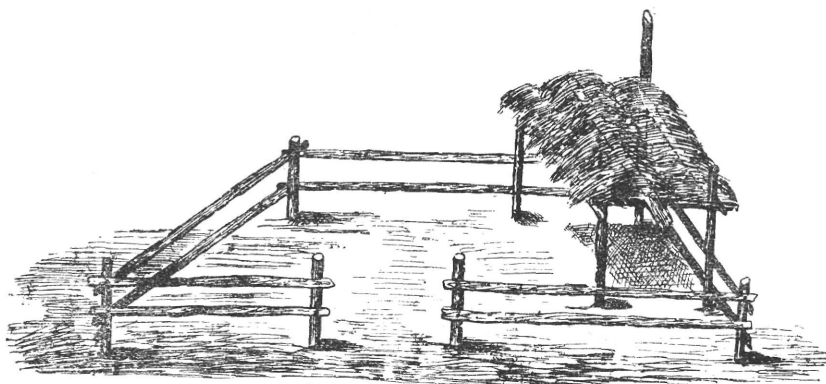
4. ábra.

5. ábra.

Télen a teheneket helyezik el benne s ekkor a pásztor a halom lejtőjébe ásott földalatti putriba (zempljanka) húzza meg magát, melynek a cserényhez viszonyított alaprajzát 4., belső átmetszetét az *a-b* vonal irányában 5. szövegábránk mutatja be. Ez a putri két részre oszlik. A földbe vágott lépcsőkön lehaladva ajtónélküli előcsarnokba jutunk, melyben a pásztor különböző szerszámait tartja. Ez egyszerűen mind a kutyák lakóhelye is. Ebből az előcsarnokból durván ácsolt

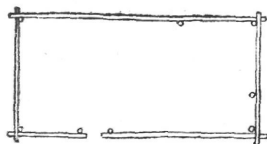
ajtón át a tulajdonképeni lakóhelybe érkezőnk. Ez egy hosszú négyszög, mely körülbelül két és fél méter széles és három méter hosszú, rendkívül alacsony, úgy hogy csak a kirgiz képes benne egyenes fővel megállani. A falakat faágak borítják, azonban nincsenek összefonva. A padló keményre van verve, a mennyezet erősebb fajta faágakból és keresztbe rakott nádból van összetákolva és földdel betöltve, melyet kővel súlyoznak. A mennyezeten köralakú nyílást látunk, mely kis deszkával vagy nemezlappal elzárható és melyen át a füst kitakarodik. Tulajdonképeni tűzhelyet ezen épületek egyikében sem találtam, miután a tüzet rendszeren a pusztaföldön — a lakás közepé-

6. ábra.

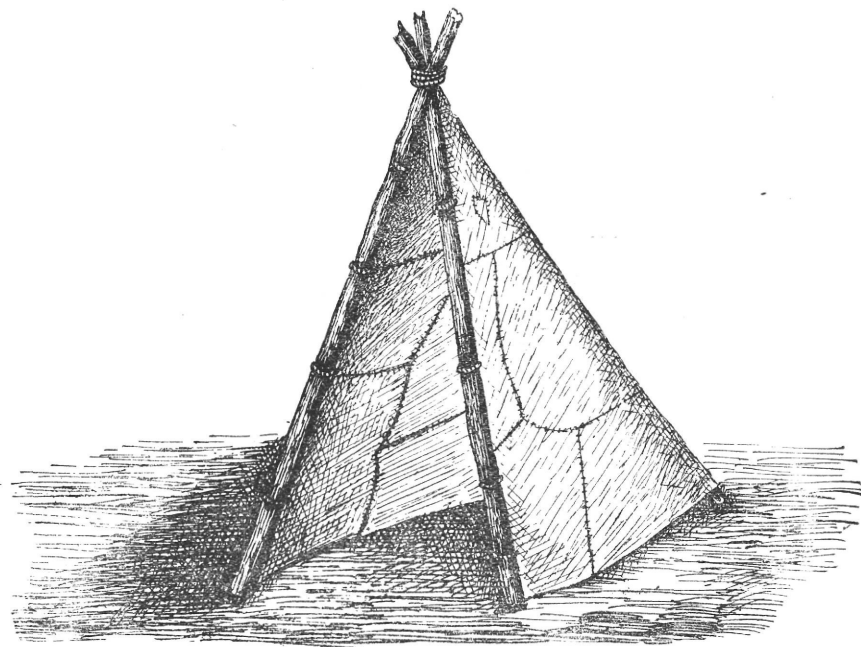
ben — élesztik. Csak olykor-olykor, de nagy ritkán, találtam négy-négy téglára is, a melyek a tűzhelyet pótolták. A világosságot kerek avagy négyszögletes nyíláson át kapja, mely a lakásból a földes lejtőn át a szabadba visz és deszkával elzárható. A falak mentén — az ajtós fal kivételével — fapadok vannak elhelyezve. A nádépitmények ezen fajtájára mindig a falvak mellett találtam és sohasem ezektől távolabb, beljebb a steppében.

A falvaktól és a telepektől akár állandók voltak ezek, akár csak kibitkákból állottak (aul), ezektől nagyobb távolságra csak karámokra leltam, egy-egy tetővel a pásztor számára: ilyen látunk II. táblánkon, továbbá 6. és alaprajzban 7. szövegábránkon. Rendszeren ezeket is halmon vagy más, az itt elég gyakori földhullámokra építik, hengerded vagy négyszögletes, léczekkel elkerített helyen, körül-

7. ábra.

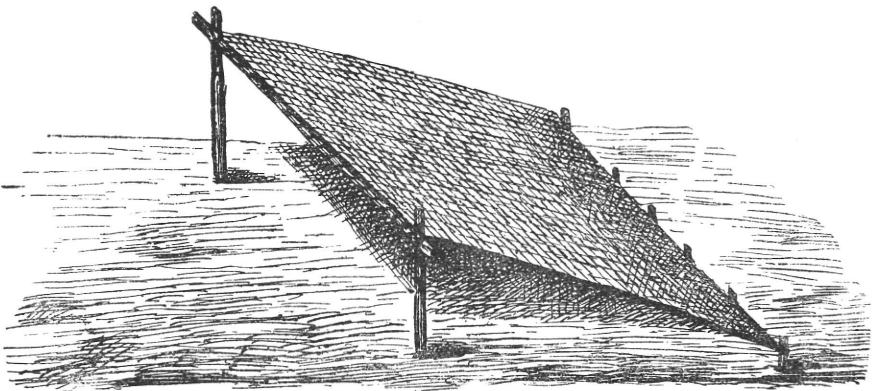
belül 8—12 méternyi átmérővel. A kerítésen belül ezeknél is 4—6 törzsön nyugvó, szénával berakott vihartetőt találunk, a mely alatt körülbelül négy ló huzódhatik meg. Igaz, hogy rendszeren inkább a pásztor keres alatta oltalmat, míg az állatok az időjárás minden viszontagságát a szabad ég alatt szenvedik végig. Néhány ily fajta „pásztorállás“-ban a pásztorok számára felállított külön sátorra is találtam, azonban rendszeren csak Asztrakhán város határában.

8. ábra.

A várostól északkeletre 30—35 verstnyi távolságban reá akadtam a II. táblán ábrázolt pásztorállásra, rajta azzal a sátorral, melyet 8. szövegábránk mutat be. A megelőzőkben a kerítést írván le, ezúttal a sátrat jellemzem. Három, körülbelül karvastagságnyi karóval mintegy két méternyi kört kerítenek be. Ezeket felső végeikkel kúp alakúan összekötözik és a felső végeiktől az egyes karók aljáig kéreglevelekkel borítják. Csak egyharmada fedetlen és bejáróul szolgál. A kéregleveleket hárcs-zsinegekkel varrják össze és hárcs-zsinegekkel kötik a rudakra. Az e fajta ernyők különösen eső ellen rendkívül ellentállók. Esőzések itt ugyan nagyon ritkák, de helyettesíti azokat

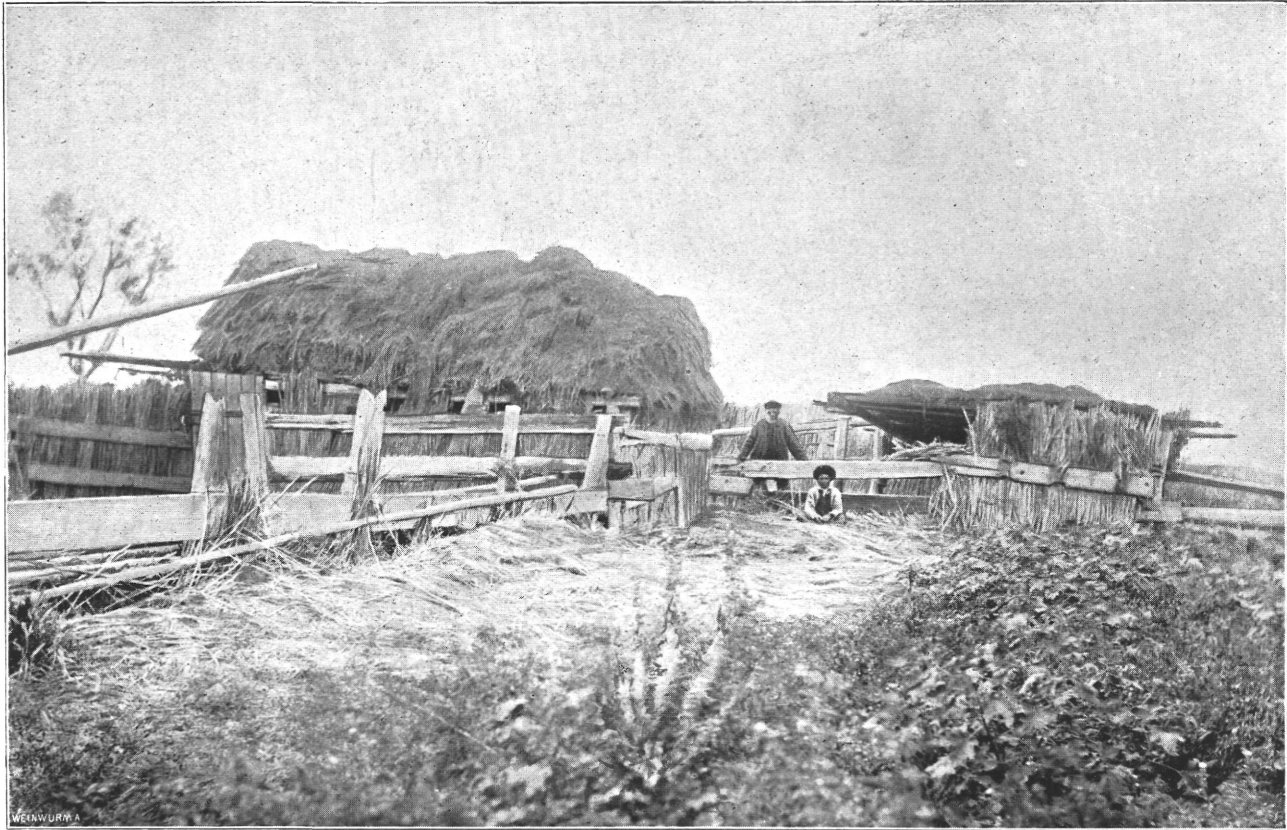
az erős harmathullás, mely a növényzet bujaságának tulajdonképeni okozója. Az ilyen sátor berendezése mindössze a következő tárgyakból áll: a 3. szövegábrán bemutatott háromláb a theás kannával, néhány kumisztartó edény és egy-két átalvető, a melyeket vánkosul is használnak. A pásztor ágya néhány marok széna. Miután ezek az állások a víztől már valamivel távolabban esnek, a nyájakat naponta az itatóhoz vezetik s ilyenkor a pásztor a saját használatára szükséges vizet egy kis átalagban az állásába szállítja. A pásztorokon kívül szénakaszálás idején a kaszások is ilyen sátrakban laknak, még pedig nemcsak a kirgizeknél, hanem a tatároknál is.

9. ábra.

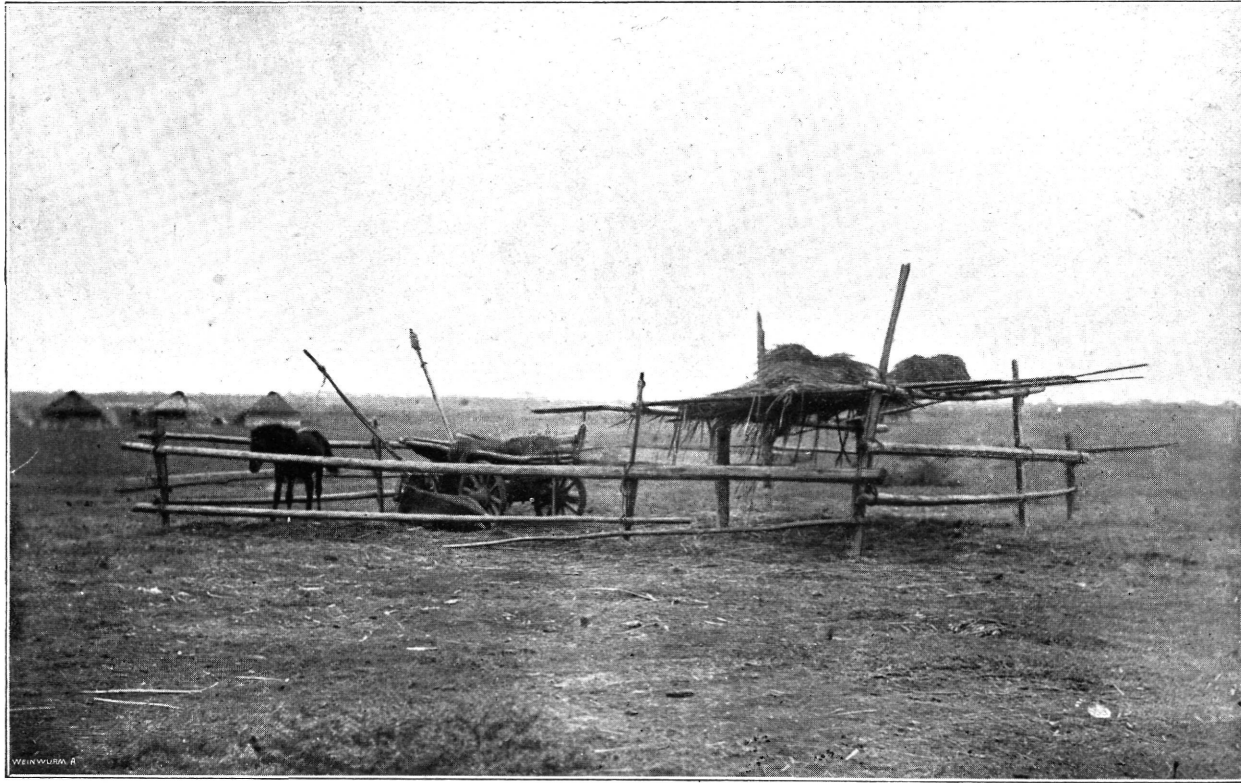
A 9. szövegábrán bemutatott védő tetőt szintén csak a várostól legalább 20 verstnyi távolságban találhatni, közelebb nem igen, még pedig főképen olyan helyeken, hol a nyájak számára emelnek ugyan kerítéseket, de ezekben más védő-alkotmány nincsen, úgy hogy a pásztornak kitörő zivatar alatt vagy éjjel ez alá a tető alá kell bujnia. Bujnia azért, mert az egész építmény mellső oldalán legfőlegb egy méternyire van a földtől, hátsó része pedig fácskákkal esetleg fakampókkal van a földre erősítve. A tető hárcs-gyékényből készül. E célból két-két méternyi távolságban két karót sülyesztenek a földre. A karók hárcs-zsinórokkal vannak összekötve, azonkívül lécz van reájuk erősítve, melyre a hárcs-gyékényt hárcs-fonalakkal kötözik reá. A hárcs-gyékényt azután a föld irányában erősen megfeszítik és a fent leirt módon megerősítik.

Úgy ez a védő tető, valamint a föntebb említett, a kúpalakú sátorral bővült pásztorállás csak nyári használatra van szánva, mert

Kirgiz pászorcserény.

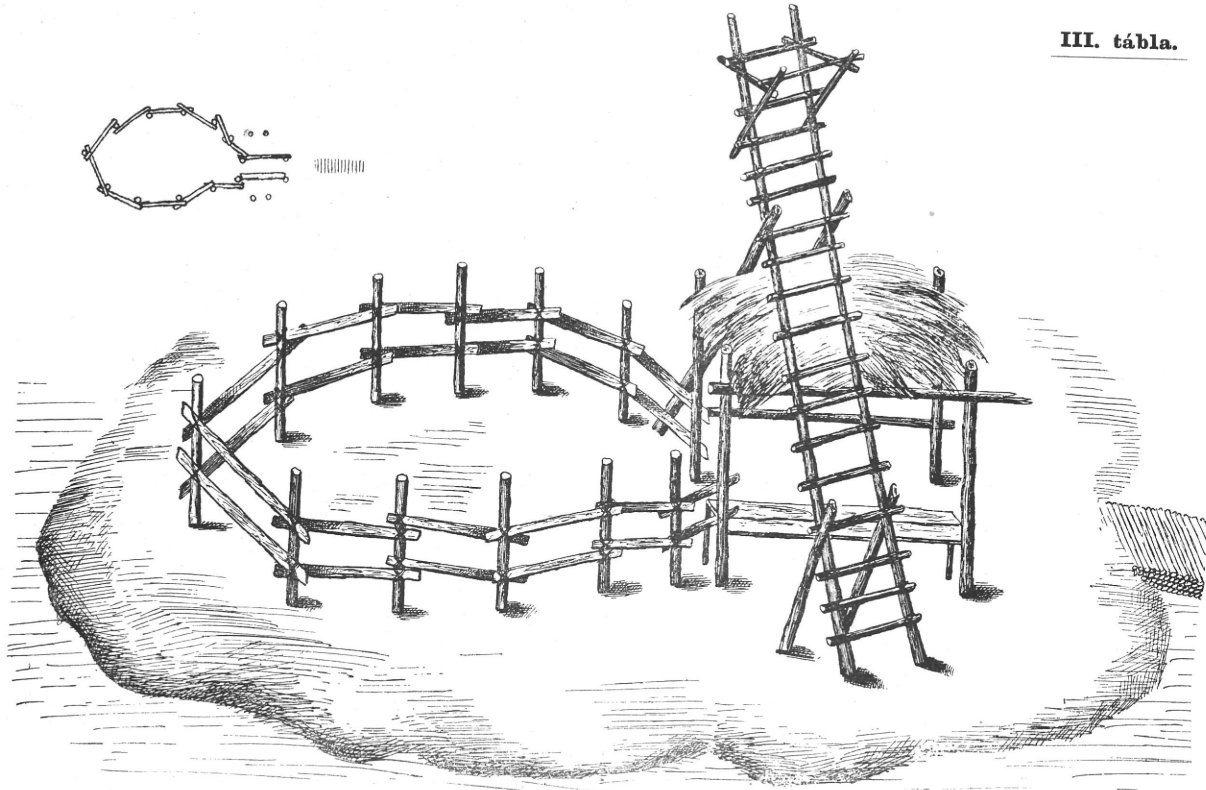

Kirgiz pásztorállás.

III. tábla.

Kirgiz pászorállás.

Novelty Museum
Kissimmee

az itteni kemény telek ellen ezek sem a pásztornak, sem a nyájnak elég védelmet nem nyújtanak.

Ezekon a pásztorállásokon kívül a Volga árvízterületén — a hol a visszamaradó víztől a talaj meglehetősen el van posványosodva — az előbbiektől lényegesen eltérő, szintén csak nyáron használt alkotmányokat találtam.

A várostól körülbelül hét verstnyire ráakadtam a III. táblán közlött pásztorállásra. Ez is a fentebbiekhez hasonlóan halmon épült, mely halmot azonban viszonylagosan magasabb halmok veszik körül. A halmok közti süppedéseket pocsolyás víz borítja, miért is a pásztorálláshoz nádból rakott bürű visz. A kerítés a halom alkotása szerint vagy kör-, vagy ellipszis-alakú. A kerítés bejárata előtt a pásztor számára védő tetőt látunk, mely alatt forgatható padot alkalmaztak. Ez a forgó pad nappal hosszában a tető alatt elhelyezve, éjjelre azonban úgy forgatják, hogy a kerítés bejáratát elzárja. A ferdén a tetőre fektetett, fatörzsökből összerótt létra a földbe van erősítve. Felső végén ágakból készült ülés van elhelyezve, melyből a pásztor könnyűszerrel beláthatja a nyáját. Valamennyi tárgy, a kerítés lécei, de még a létra fokai is csavart hárcs-zsinegekkel vannak az illető törzsekre reakötözve.¹

Simics Károly.

SÁROSVÁRMEGYEI NÉPVISELET.²

A mily mértékben elüt a vármegyénkbeli népviselet már a szomszédos vármegyék lakóinak viseletétől, mondhatni annyiban különböző az járasonként, sőt községenként. Azonban csekély eltérésektől eltekintve, a változatos népviselet az egyes vidékeken általános jelleggel bír.

¹ Nagy örömmel közöljük Asztrakhánban élő hazánkfiának, Simics Károly úrnak a kirgiz pásztoreserényekről beküldött e kis cikkét, mert vele a hazai magyar pásztoreserények keleti analogiáinak közlését nyitja meg. A közölt fényképek az ő saját eredeti felvételei, valamint a rajzokat is ő maga készítette. *Szerkesztő.*

² Berzeviczy Elek, a sárosmegyei néprajz egyik kiváló ismerője és művelője a múlt 1900. évi február 21-ikén Eperjesen a Széchenyi-körben érdekes felolvasást tartott, melynek bőséges kivonatát e cikkben adjuk ki, a mennyiben az a tárgyi néprajzot a legközelebről érdekli s nálunk nagyon elhanyagolt népies kosztüm-tanhoz szolgál becses adatokat. *Szerkesztő.*

Legegyszerűbb az öltözék a makoviczai és sirokai járásokban, valamivel díszesebb a felsőtarczai járásban, csinos a szekesői és tapolyi járásokban, ellenben díszes és élénk színekben gazdag az alsótarczai járásban, főleg annak Licsért, Lemes és Budamér községeiben, a hol a ruházaton már a magyar jelleg felismerhető.

Úgy a nők, mint a férfiak ruházata a ház népe által készítették el, a hozzávaló anyagot pedig kisebbrendű kalmároktól és rőföskereskedőktől veszik; a mellényt, szűrt, gubát és szörgunyát azonban, többnyire előzetes mértékvétel nélkül, vásárokon szűrszabóktól szerzik be, de sohasem vásárolnak más alakú vagy díztésű öltönyöket, mint a milyenek tartózkodási helyükön szokásosak. Az idősebbek viselete a fiatalokétól csupán egyszerűség és sötétebb színek tekintetében különbözik. A gyermekek általában a felnőttekével megegyező öltözékben járnak. A férfiak arca borotvált, bajuszt csak elvéve, pofaszakált ritkán, de körszakált sohasem viselnek; ellenben fejüket vállig leomló, simára fésült haj díszíti. Lábaikat patkós csizma fedi, mely csaknem teljesen kiszorította az önkezüleg gyártott bocskort. Ezt az öregebbek csak fárasztó út megtételénél és mezei munkánál használják még; szintűgy a derekat övező, hosszúkás nagy rézcsattokkal ékített s majdnem a tulajdonos álláig felérő bőrcserez is divatját multa. Kalapjuk egyaránt fekete nemezből készül és alakra nézve némely vidékeken keskeny karimájú pörge, másutt széles karimájú lapos vagy magas, melyeket a legények választottjuktól ajándékba kapott mű-, esetleg élő-virágcsokorral, gyakran egy megtépett kakas tollazatával megtűzdelnek. A színes posztóból előállított mellényt mindig nyitva, a szűrt, úgyszintén a subát vállra vetve viselik. A szűrnek egyik újja rendszerint bevarrva zseb gyanánt szolgál. A legények fődiszét képezi az öv köré lazán csavart derékszija, melyet csak az viselhet, a ki leányt szegyenbe nem hozott s ez által boldogtalanná nem tett. Ez a szija végtől-végig lapos sárgaréz gombokkal van kiverve. A legények s még inkább a leányok kiváló előszeretettel viseltetnek az ékszerek iránt, miért is különösen jobbkezüik ujjait, de rendszeren közép-ujjaikat számos rézgyűrűvel ékítik; ellenben nős férfi és asszony gyűrűt sohasem visel.

Mint előbb említettem, legdíszesebb a népviselet az *alsótarczai* járásban. Itt a leányok fejükre élénk színű kis selyemkendőt kötnek, mely alól mintázott selyemszalagokból készített s végén csokorba kötött fonadék csüng le. Nyakukon több sorból álló színes üveggyöngyökből fűzött nyakék díszel. Dereukat aranynyal átszótt, tarka virágcsok-

rokkal mintázott rövid derék fedi, mely bársony-diszitménnyel és zsinórzattal van kivarrrva. Ez alatt a szintén virágokkal szegélyezett sárga nagykendő a mellen keresztezve az ibolya- vagy piros színű fodros szoknya hátsó részére omlik. A hófehér vászoning a felső-karon felgyűrve nagy dudort képez. A szoknya, mely a módosabbaknál apró virágokkal van telehimezve, bársonyból való s alján két-három sor elütő színű szalag-sáv látható. A szélesen elálló szoknyának csaknem felét, sarkaiban szintén tarkára himzett fekete kötény takarja. A kötény több helyütt csipkével vagy keskeny sújtással szegélyezett, melyen a derék köré csavart s csokorba kötött színes zsinór csüng. Öltözkük kiegészítő részét a felöltő, az úgynevezett jopka vagy vizitka képezi, mely, miként elnevezése is mutatja, csakis hazulról való eltávozáskor, látogatóba használtatik s főkép a hideg elleni oltatul szolgál. A rendszerint selyem- vagy bársonyból előállított felöltő, szalagdiszítésesellal van ellátva.

A sűrűn ránczozott fehér szoknyát és kötényt egyes kiváló alkalmakkor s nagyobb ünnepeken a leányok csak addig viselhetik, a míg hajadonok. Fődíszüket a párta képezi, mely a homlokot körülövező széles arany- vagy ezüstpántból, az azzal összefüggő csillogó bóbítárból, a sűrűn hozzáfűzött különféle színű szalag-csokrokból és a fejbübtől a szoknya aljáig, a derékon végig simuló, tarkán mintázott szalagokból áll.

A lefüggő szalagot derekukhoz kötik s több sorban díszes tükkel díszítik. Sajnos, hogy ezt az eredeti fejképményt a művirágokból font koszorú a használatból kiszorítani kezdi. Érdekes a Somoson viselt derék, mely fémesattal kapcsolatik össze. A fejkötők színes selyemből valóak s többnyire színes csipkével szegélyezettek.

A férfiak ruházatát kis pörge kalap, gazdagon himzett és rikitő színekben kivarrrt mellény, csizma szárával térdig fedett nadrág és rövid szörgunya képezi, melyet állandóan felöltve viselnek. Úgy a gunyát, mint a nadrágot színes posztódísz és magyaros paszománt élénkíti.

A *felsőtarca*i járásbeli nők csúcsosra csavart kontyukat fehér vagy fekete fodorral szegélyezett fejkötővel takarják, mely alól füleikből mi sem látszik ki. Az elmaradhatlan nagykendőt a derék fölött kötik meg oly módon, hogy az némileg elfödi a szintén dudoros ingujjakat. Az asszonyok díszruháját csaknem bokáig érő sötétkék ránczos-szoknya képezi, mely fölé igen széles fehér kötényt illesztenek; fejükre pedig szintén nagy fehér kendőt vesznek, azt nyakuk körül

csavarva, a nyakszirten oly módon kötik meg, hogy végei a szoknya aljáig lelógjanak. Többnyire bársony-derekuk több ezüst vagy arany széles sávval van diszítve. Melegebb évszakokban egyszerű sötétkék felöltőt, télen pedig szőrmével bélelt és szegélyezett fehér bőrködmönt öltenek magukra. A leányok hajukat színes szalagokba fonva viselik, selyem- és szövet-ruházatuk a dúsabb diszítést nélkülözi. Csinos a krivány- és dobóvidéki férfi-viselet. Fejüket magas kalap fedi, melynek karimája köré s annak hátsó részére a legények hatalmas mű- vagy virágbokkrétát tűznek, ezt azonban gyakran egy csomó kakastoll helyettesíti. A kalapokon az áll-kötőszíj sohasem hiányzik. A nyak köré télen-nyáron egy tarka kötött kendő, vagy fekete nyakravaló van csavarva; testükön sötétkék mellényt viselnek, melyet több rézgomb, színes zsinórzat és posztódísz borít. Fehér szörgunyájuk vállra vetve, dísztelen nadrágjuk alsó vége pedig hol csizmába dugva, vagy bakkancsra vonva van. Derekat széles bőrcserez övezi, melyet a vidék lakói nyitott mellény alatt, ép úgy, mint a bocskort, még előszeretettel viselik. Idősebb férfiak ingein réz-csatt ékeskedik. Nagy hideg ellen bélelt ujjas vagy ujjatlan ködmön által védekeznek, azonkívül hosszú szőrös guba melegíti testüket.

A fejkötő a *sirokai* járásbeli nők füleit egészen szabadon hagyja. Jellemző alkatrésze a széles fehérécsipke, mely a beléje fűzött zöld zsinórral a homlokhoz szoríttatik. A csipkét leszorító zsinór a hajfonat színes zsinórraival, nemkülönben az erről ritkán hiányzó fekete selyemszalaggal együtt, a főleg sötét színben kedvelt hosszú szoknya aljáig csüng; a kötény színes szalagjával, jóval a csipő felett, a testhez csatoltatik.

A többnyire sötétbarna kendőt a nők fejükre oly módon alkalmazták, hogy a fejkötő csipkéje el ne takartassék, majd azt a nyakon keresztbe hajtva, a nyakszirten egyszerűen megkötik és hosszú végeit szabadon lecsüngeni engedik. Az ing széles ujjait a könyök alatt megerősítik. A rövid derék élénk színű virágokkal átszőtt selyemből való s aranyécsipkével és színes bársony-díszszel van ellátva, mely a szoknyával egy darabot képez. A derekat elől színes lapos zsinórral szorosra fűzik oly célból, hogy a mell domborulatai teljesen eltűnjenek.

Ezen járásbeli nők viseletét, valamint a férfiak öltözetét az egyszerűség és sötét, szolid színek jellegzetessé teszik. A férfiak nagy része széles lapos-karimájú kalappal fejükön, többnyire zöld posztóval gyéren diszített szőr-gunyában s ugyanily nadrágban jár. Csizmájukat nadrágra húzva viselik, a legény kalapjának hátsó részén pedig virág-

csokor és hosszú, keskeny zsinórok diszlenek. Az oldalt zsebekkel ellátott gunyát magukra öltve s begombolva hordják.

Az alsótarczai járásbeli nők ruházatát szín és disz tekintetében leginkább megközelíti a *tapolyvidéki* nők viselete. A női derék kirívó színű virágos selyem szövethől készül s arany-ezüst zsinórzatban gazdag. A nagy, színes kendő itt is a derék alatt viseltetik, de nincsen megkötve, hanem a derék alól kibontakozva s közepén tüvel megtűzve, két oldalt szabadon a szövet- vagy selyemszoknyához lapul. Különösen felemlitendő a kapui környékbeli asszonyok fejkötője, mely a kalotaszegi varrottas mintájára van kivarrva s szorosan a fejhez simul, tért engedve néhány kaczéran kikandikáló hajfürtnek. A párta e vidéken csaknem teljesen ki van küszöbölve, a helyett a leányok hajukat színes szalagokkal befonják s a fonat tövére nagy, lelógó szalagcsokrot illesztnek.

A férfiak magyaros kinézésű kalapot, a sujtással és pitykegombokkal borított sötétkék mellény fölött pedig fekete zsinórral diszített fehér vászon-ködmönt viselnek. Ezeken az öltözék-darabokon kívül bélelt bőrködmönt használnak, sőt az öregebbek a hosszú szürt és a szőrös gubát sem vetik meg. A vászonnadrág, melyet télen is hordanak, a csizma szára fölött viseltetik.

A nyakat egy kétszer körülcavart s elöl megkötött fekete kendő diszíti, melynek lelógó végei többnyire az ing mögött tűnnek el.

Figyelemre méltó a még néhol használatban levő piros kordován-csizma, valamint a legények kemény-szárú csizmája. Az utóbbin sűrű ránczok vehetők észre, a sarkon pedig sarkantyúszerű dísz van. A sark közelében levő részen himzés mutatkozik, azonkívül sárga-rézszegekkel kivert díszítés látható. Az ilyképen kiállított csizma azonban költséges voltánál fogva már csak gyéren fordul elő.

A *szekcsői* járás népviselete a tapolyi nép ruházatával, számba nem vehető eltérésektől eltekintve, csaknem azonos.

Itt is közkedveltségnek örvend a csizma szára felett viselt vászonnadrág, mely azonban díszesebben sujtásozva, azonkívül gazdagon himezve van, valamint a fehér bőrködmön, melyet újkorában zsírral mázolnak be, mert új kinézése a legény előtt nem kedves s főleg, mert ez által tartósabbá válik. A színes bőrdíszítésű bőrködmön elő- és hátsórésze tulipánszerű pazar himzéssel van tele. A kék mellény rézgombokkal dúsan fedett; a kalap oldalán lecsüngő színes zsinórdísz és szalag mellett a kalap különféle csillogó tükkel van körül tüzdelve, oldalt pedig festett tollak díszlegnek; a nyakat élénk színű kendő fedi.

Végül felemlitem a *makoviczai* járásbeli viskók szegény lakóinak öltözékét, mely, a nép sanyarú helyzetének megfelelően, általában felette egyszerű.

A nők füleinek közepe felett huzódik egy keskeny hajfonat, mely az egyetlen fatüvel megtüzött kis kontyban vész el s nem is látható, mert a fejet csaknem egészen elborító fejkötő a füleket teljesen eltakarja. A nagyobbára egyszínű selyem-derék alatt színes kendő van, mely a mellen keresztezve, a szoknya hátsó részén megkötötten lelóg. A fejet kis kendő fedi, mely alól a fejkötő fehér csipkézete látszik ki. A módosabb asszonyok barna bőrködmönt viselnek, mely béleelve, egyúttal pedig fekete prémezettel szegélyezve van; azonkívül némi színes bőrdiszítés és hímzés sem hiányzik róla. Az asszonyok nagyobb része különben, főleg tél idején és útban, a férfiakhoz hasonlóan vállra vetett szőr- vagy daróczgunyában jár. A férfi ruházata: fehér vászon- vagy szőrnadrág, oldalt keskeny kék sávval; továbbá sötétkék posztó mellény, egy, esetleg két sor pitykegombbal rajta, végül a szörgunya, alig számbavehető diszítéssel. Némely községben sötétkék nadrág, ugyanily mellény és ködmön látható; ez a viselet régibb eredetű.

Berzeviczy Elek.

ADATOK A MAGYAR HALÁSZATHOZ.

1. Halaló fű.

A háromszékmegyei Zágonban a havason élő és juhokat őrző oláh pásztorok nagy károkat tesznek a halállományban, mert ezek, hogy könnyen hozzá juthassanak az izletes ételhez, *halaló fűvel* (mérges növény) leéteetik igen sokszor az egész patak halállományát.

Közli: *Kovács Bálint.*

A halak ilyenmű mérgezését Herman Ottó is leírja (A magyar halászat könyve, I. 533.), de a *halaló fű* nevet sem nála, sem a Tájézőtárban, sem a Nyelvtörténeti Szótárban nem találom.

Dr. Jankó János.

2. Turbukháló Erdélyben.

A Székely Oklevéltár IV. 14.-ben 1537. évről Háromszéken a Fekete ügyön való halászatnál a következők mondatnak: „exceptis duabus recijs qui vulgo *Turbok* et *lesdw halo* dicuntur“.

Nagy Géza.

Ez adat azért rendkívül érdekes és fontos, mert a turbukháló eddig — Herman könyve szerint — csak Keszthelyről (a Balaton déli részéről) volt ismeretes s most történeti adat áll rendelkezésünkre, mely bizonyítja, hogy az Erdélyben is megvolt. Tekintve azonban azt, hogy az újabb kutatások szerint a turbuk név alatt Magyarországon, sőt épen a Balaton mellett többféle és pedig egymástól teljesen különböző hálók vannak használatban, a történeti adatból még nem szabad azt következtetnünk, hogy ez az erdélyi turbukháló azonos volt a Herman O. által leirt keszthelyi turbukhálóval. A *lesdvo halo* alatt valószínűleg a Herman O. által közölt (Magyar Halászat könyve 316. l.) oltmenti lesháló értendő.

Dr. Jankó János.

Elfelejtett halászó mód.

„*Vádvonás*, ágat kötnek egybe, felülnek rá, hogy nehezebb legyen; húzzák többen, a' hálót elibe vetik s úgy halásznak, az ág felzavarja a' vizet Kászonszéki szó. Kállay“.

Vád 1. folyóvíz elkerítése a halászatban. Székely szó. Thúry Ignác“.

Magyar Tájszótár 1838.

A Szinnyei-féle Tájszótár is innen vette át, a mi arra mutat, hogy 1838 óta újabb közlés nem történt. Herman O. Magyar halászat könyvében nem találjuk felemlítve. Közlönyünk olvasóit kérjük, hogyha e halászó módról tudomásuk van, szíveskedjenek azt velünk tudatni.

B. Zs.

A M. N. MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA 1900 NEGYEDIK (OKT.—DECZ.) NEGYEDÉBEN.

Az 1900. év utolsó negyedében az Osztály gyűjteménye a 31,457. leltári számról a 31,928. számra szaporodott; gyarapodása tehát 472 tétel, a melyből vétel 247, ajándék 223 és letét 2 darab tárgy.

Vásárlások sorozata a következő: dr. Jankó János vásárlása: tolnamegyei himzés és himzési mustrák gyűjteménye: 32 drb; anthropologiai fényképfelvételek a Balaton mellékéről: 48 darab. Key-szigetekről egy ott lakó missionárius gyűjtése: 122 darab tárgy, úgymint: 1 házminta, 72 darab gazdasági és lakásberendezési eszköz, 9 darab ékszer, 15 darab vallásos és babona-tárgy, 25 darab fegyver és a halászatba vágó szerszám. Gönczi Ferencz népies sütemény-gyűjteménye: 15 darab tárgy a Göcsejből. Asztrakán vidékéről 28, Khinából 1 darab fénykép és végül egy tatár lakat.

Ajándékozta: Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása alatt gyűjtött 108 darab osztják és 1 finn fényképet; Vörös Vilma kisasszony Budapestről, Szinte Gábor főgymnasiumi tanár Budapestről, dr. Bátky Zsigmond 1—1 fényképet; a M. N. Múzeum Könyvtára 2 darab festményt; Varságh Béla békés-csabai gyógyszerész 4 és Szabadszállásy János Budapestről 1 darab színes képet; Pápay József 69 darabból álló szibériai (osztják és csuvas) gyűjteményt és pedig 34 darab gazdasági és lakásberendezési tárgyat, 19 darab ruházati cikket, 6 darab valóságos és babona-tárgyat, 1 hangszert, 5 halászószerszámot és egy 1—1 darab koponyából, csigolyasorozatból, rézedényből és baltafejből álló sirleletet, mint a melyeket Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai expedíciója alkalmával gyűjtött. Wosinszky Mór szegzárdi apát-plébános és múzeumi igazgató 4 darab neolithkori hálókövet; Monozlai István decsi gazdálkodó egy kendővéghimzést és egy főkötőt; dr. Jankó János 2 darab főkötőt, egy kontyszoritót és 5 fényképet; Nécsey István festőművész Budapestről 2 darab gyermekjátékszert és egy vászonsimitó fát; Kovács János nyug. tanár Szalacsról egy csontkorcsolyát; Kuun Gézané grófnő Maros-Németiből 11, Dömötör László reáliskolai tanár Aradról és Entz Géza műegyetemi tanársegéd 1—1 darab gyermekjátékszert; Nits Pál minorita-házfőnök Aradról egy oláh lakodalmi életfát és végül Plachner Sándor lengyeltőtűi főszolgabíró 3 darab szigonyt.

Szerepel még a gyarapodásban a M. Népr. Társaságnak 2 darabból álló letétje: egy meritőedény és egy agancs-lóportartó, a melyeket a társaságnak ajándékozott Baloghy Dezső Balassa-Gyarmatról.

Ezen negyedévi szaporodásból külföldi származású 335, magyarországi eredésű 137 darab tárgy és pedig származik a külföldről: É.-Ny.-Szibériából 177, Finnországból, Khinából, Csehországból, Boszniából, Dalmatiából 1—1 darab, Dél-Amerikából 2 darab, Asztrakán vidékéről 29 és Key-szigetokről 122 drb tárgy; míg a hazai gyűjtemény-tárgyakból esik a következő megyékre: Alsó-Fehérmegyére 1, Aradra 2, Békésre 4, Biharra 1, Hajdúra 3, Háromszékre 1, Hunyadra 11, Nógrádra 2, Somogyra 35, Tolnára 43, Zalára 31, Zólyomra 1 és még külön Észak-Magyarországra 2 darab tárgy.

Látogatója volt az Osztálynak november 1-ig, a meddig az a nagyközönség számára az időjárás miatt nyitva lehetett: 555 egyén, kik közül ketten egy koronás belépőjeggyel tekintették meg a gyűjteményt.

Dr. Jankó János.

A M. N. MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK MAGYARORSZÁGI FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNYE.

(Anthropologia, építkezés és népviselet.)

I. Magyar (27 megye és a Székelyföld 146 községéből 913 fénykép).

Abauj-Torna m. 1 községéből 1 fkp.; Arad m. 2 községéből 6 fkp.; Békés m. 1 községéből 2 fkp.; Bihar m. 2 községéből 6 fkp.; Borsod m. 5 községéből 91 fkp.; Brassó m. 1 községéből 4 fkp.; Csanád m. 1 községéből 1 fkp.; Csik m. 16 községéből 58 fkp.; Csongrád m. 3 községéből 22 fkp.; Fejér megyéből 1 fkp.; Gömör m. 3 községéből 21 fkp.; Hajdú m. 1 községéből 2 fkp.; Háromszék m. 4 községéből 10 fkp.; Hont m. 1 községéből 16 fkp.; Jász-Nagykún-Szolnok m. 1 községéből 5 fkp.; Kolozs m. 11 községéből 164 fkp.; Maros-Torda m. 1 községéből 4 fkp.; Nógrád m. 11 községéből 49 fkp.; Pest-Pilis-Solt-Kiskún m. 1 községéből 3 fkp.; Somogy m. 20 községéből 84 fkp.; Sopron m. 4 községéből 20 fkp.; Szabolcs m. 2 községéből 16 fkp.; Torda-Aranyos m. 12 községéből 106 fkp.; Udvarhely m. 6 községéből 11 fkp.; Vas m. 4 községéből 15 fkp.; Veszprém m. 5 községéből 61 fkp.; Zala m. 28 községéből 128 fkp.; Székelyföldről 6 fkp.

II. Német (13 megye 23 községéből 134 fénykép).

Abauj-Torna m. 1 községéből 19 fkp.; Bars m. 1 községéből 2 fkp.; Brassó m. 4 községéből 14 fkp.; Fehér m. 1 községéből 1 fkp.; Moson m. 1 községéből 1 fkp.; Nagy-Küküllő m. 1 községéből 1 fkp.; Nyitra m. 1 községéből 21 fkp.; Szatmár m. 1 községéből 2 fkp.; Szeben m. 8 községéből 44 fkp.; Szepes m. 1 községéből 1 fkp.; Torontál m. 1 községéből 12 fkp.; Veszprém m. 1 községéből 14 fkp.; Zala m. 1 községéből 2 fkp.

III. Tót (15 megye 25 községéből 223 fénykép).

Árva m. 2 községéből 18 fkp.; Bars megyéből 1 fkp.; Békés m. 1 községéből 4 fkp.; Gömör m. 1 községéből 12 fkp.; Hont m. 2 községéből 14 fkp.; Liptó megyéből 18 fkp.; Nógrád megyéből 2 fkp.; Nyitra m. 1 községéből 37 fkp.; Pozsony m. 1 községéből 19 fkp.; Sáros m. 8 községéből 41 fkp.; Szepes m. 2 községéből 6 fkp.; Trencsén m. 1 községéből 25 fkp.; Turóc m. 2 községéből 2 fkp.; Zemplén megyéből 1 fkp.; Zólyom m. 4 községéből 23 fkp.

IV. **Oláh** (12 megye + (Erdély) 48 községből 134 fénykép).

Alsó-Fehér m. 1 községből 5 fkp.; Arad m. 3 községből 4 fkp.; Bihar m. 5 községből 16 fkp.; Csik m. 1 községből 1 fkp.; Fogaras m. 3 községből 12 fkp.; Hunyad m. 11 községből 34 fkp.; Kolozs m. 5 községből 12 fkp.; Krassó-Szörény m. 5 községből 16 fkp.; Máramaros m. 2 községből 5 fkp.; Szeben m. 1 községből 3 fkp.; Temes m. 1 községből 1 fkp.; Torda-Aranyos m. 10 községből 23 fkp.; Erdélyből 2 fkp.

V. **Szerb** (4 megye 9 községből 57 fénykép).

Bács-Bodrog m. 6 községből 37 fkp.; Baranya m. 1 községből 2 fkp.; Temes m. 1 községből 4 fkp.; Torontál m. 1 községből 14 fkp.

VI. **Bolgár** (1 megye 2 községből 39 fénykép).

Temes m. 2 községből 39 fkp.

VII. **Ruthén** (2 megye 7 községből 37 fénykép).

Bereg m. 6 községből 33 fkp.; Máramaros m. 1 községből 4 fkp.

VIII. **Vend** (2 megye 4 községből 14 fénykép).

Vas m. 2 községből 9 fkp.; Zala m. 2 községből 5 fkp.

IX. **Horvát** (1 megye 1 községből 1 fénykép).

Moson m. 1 községből 1 fkp.

X. **Czigány** (3 megye + (Erdély) 4 községből 24 fénykép).

Fogaras m. 1 községből 2 fkp.; Kolozs m. 2 községből 3 fkp.; Somogy m. 1 községből 15 fkp.; Erdélyből 4 fkp.

(Lezárattott 1900 deczember 31-én.)

B. Zs.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti: Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. február

2. szám.

EGY HAZAI JÁTÉKBABA-GYŰJTEMÉNY.

A mi a szobormű a nemzet tág keretében, ugyanaz a baba a család szűkebb körében, vagyis valamely neki kedves egyénnek bevezetett képmása. A baba ennél fogva a gyermek-ethnographia, illetve a játéknak a legfontosabb tárgya. A játék physiologiáját már más helyen adtam,¹ itt legfontosabb tárgyának észszerű beosztását egy hazai magángyűjteménnyel kapcsolatban óhajtom tárgyalni.

Szerintem a babák ugyanis első sorban csak gyermekek, nevezetesen csecsemők utáinzatai voltak, a melyeket az anyák készítettek gyermekeiknek, hogy azokkal játékképen úgy bánjanak el, mint a hogyan ők velük komolyan elbánnak s csak később, különösen a mikor az ipar *azok* készítését is körébe vonta, váltak a babák felnőttek személyesítőjévé is, úgy a ruházkodás, mint a cselekvés, különösen pedig a színpadi cselekvés tekintetében. Ennek megfelelően első helyen áll a *gyermekjáték-baba*, ezt követi a *népviseleti*, illetve a *jelmezbábu*, melynek méretei egészen a természetes nagyságig terjedhetnek s vagy magánlakások díszítésére, esetleg templomban a képzelet támogatására vagy gyűjteményekben és kiállításokon szemléltető, üzletekben meg kirakatokban pedig hirdetési és reklam-célokra szolgálnak s ezzel tulajdonképen már az eredeti céltól, a játéktól eltérnek, de ahhoz ismét visszakerülnek, a mint a babákat színre alkalmazzák. De míg a gyermekjátéknál élő élettellel játszik, addig a babaszínházban az *összes szereplők élettelenek*. De itt is, mint az élő szereplőknél, van-

¹ Term. Tud. Közlöny 1900 júl. füzet „A játékbaba“.

nak operaénekesek, a kik színpad nélkül is hangversenyeznek s viszont vannak bábuk, a melyek a gúnyt, a karikatúrát, de meg a népszerűséget, a közkedveltséget is színpad nélkül szolgálják s még sokkal alkalmasabban, mint a rajz, mivel egyáltalában sokkal világosabbak annál, szívet s magát az alakot is minden oldalról tüntetvén fel. Itt is vannak azután világi, úgynevezett marionette-színpadok, a melyeken Paprika Jancsi¹ a népies elemet képviseli s van egyházi, tehát vallásos czélokra szolgáló bábszínház. Utóbbi leginkább a Krisztus születésével kapcsolatos betlehemi pásztorjeleneteket, a melyeket

1. szövegábra.

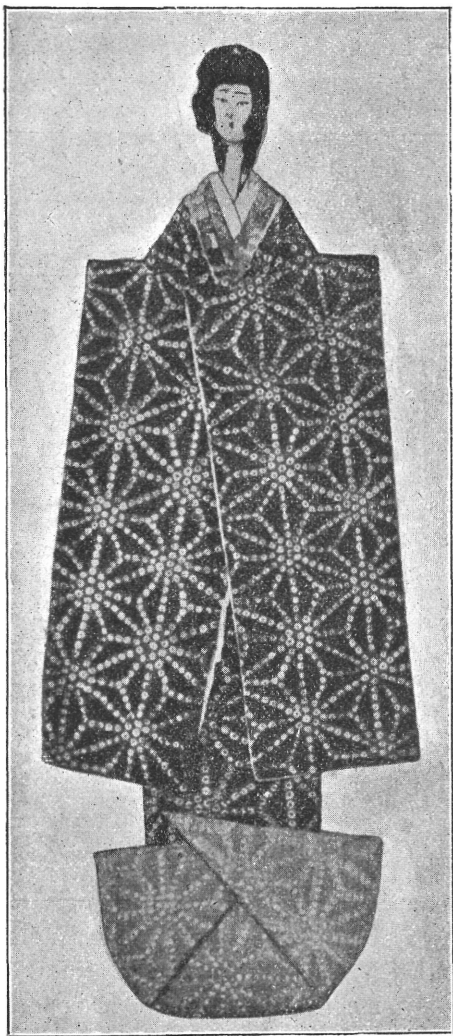
a gyermekek maguk is eljátszanak és a Krisztus kinszenvedéseinek megható történeteit, az ú. n. passiójátékokat hozzák, a melyek hazája tudvalevőleg Ober-Ammergau. S épen ez utóbbi város az, a mely e szent czélnak nemcsak élő, hanem a legtöbb élettelen szereplőt is juttatja, a mennyiben az élő szereplők családi események és ünnepek alkalmával minden tudásukkal és igyekezetükkel szerepüknek megfelelő bábukát is készítenek és azt a templomnak áldozzák. Ilyen van

¹ Dr. G. Jacob azt állítja, hogy a magyar Paprika Jancsi, valamint a francia Jean Potage mind a német Hans Wurst észszerű fordításából eredne, a mennyiben vezetéknevképen az illető nemzet kedvelt étele szerepel. Ilyen alakja Karagöz néven a törököknek s Vidu saka néven a hinduknak is van, sőt Richard Peschel a babajáték hazájaként épen Indiát tekinti.

Nápolyban is a Museo Civico di San-Martinoban, melyek egy régi templom egy egész kápolnáját töltötték meg. A vallás elfajulása pedig a babona s már ezt is sok esetben bábuk szolgálják. Így Krassó - Szörénymegyében, de Temesben is a megcsalt oláh leány egy kuruzsló nőhöz fordul, a ki a hűtelen alakját, persze kellő hókusz-pókuszszal, viaszban formálja ki s szivét tüvel szúrja át, a mit az a bizonyos menten meg is érez s lábán aszik, ha záros határidő alatt vissza nem tér régi kedveséhez. Innen azután a halotti kultuszhoz vezet az út s számos régi s modern, kultivált s természetes nép temetkezési szertartásánál ott látjuk a babát, a mint vagy a halottat, vagy mint az egyiptomiaknál, azok túlvilági szolgálóit ábrázolja. Ezzel pedig csakugyan már a legfelsőbb fokra léptünk s a szoborműhöz is megérkeztünk.

A babák az emberi élettel és kulturával annyira összelevén forrva, nem csoda, hogy „baba“ vagy „babatündér“ címén opera, operette, balet, sőt színmű és regény is foglalkozik velük s hogy egyes kiváló nők — mert hiszen már hivatásuknál fogva is ők bírnak ez irányban legtöbb érzékkel, — ezek gyűjtéséhez fogtak. Né-

metországban a legrégebb s legnagyobb babagyűjtemény Arnstedtben, az árvaház javára pénzért látható. Van ott 430 darab XVII. és XVIII. századbeli alak 14 üvegszekrényben, melyeket Augusztá Dorottya

2. szövegábra.

schwarzburgi hercegnő 1716-ban gyűjtött. Erzsébet román királyné is gyűjtött és állított ki babákat ezelőtt három évvel Sigmaringenben, ugyancsak jótékony czélzattal. Jelenleg a legismertebb gyűjtők Amerikában J. L. Dikermanné, Németországban Tony Schumacherné és Lemke Erzsébet kisasszony, a ki a németek valóságos Torma Zsófiája, ázsiai Oroszországban Adele von Seidlitz, a tífiszi kormányzó

3. szövegábra.

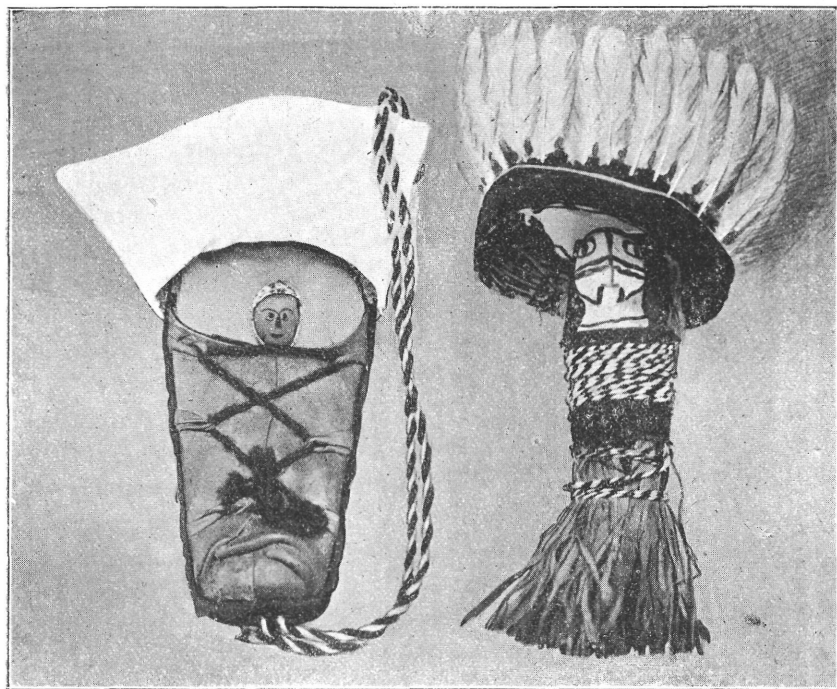
neje. Utóbbi az 1900. évi párizsi kiállításra is elküldte tipikus báb alakjait, melyek az Esplanade des Invalides bal palotájának első emeletén Leo Claretie, az „exposition retrospective des jouets“ szakavatott rendezése alá kerültek. Persze volt ott még sok más, igen kiváló kiállító is, így Lelongné „Caffieri konyháját“ állította ki, melynek alakjai hajdani királyok játéktárgyát képezték. Hickel csinos domino-játékbabákat, Bruck meg „Fanchon le Vieilleuse et la charmante Catint“-t, a francia nép- illetve inkább boulevard-költészeti alakjait, Henry d'Allemagne meg fa-oroszlánokat állított ki, melyeket Pierre Moroges „Vieux joujoux — vieilles

poupées“ című cikkében¹ nem minden irónia nélkül dicsér.

Nálunk Magyarországon tudtommal csak Violáné Gerde Etelka úrhölgy gyűjt babákat s daczára, hogy még csak két év óta gyűjti őket, mégis már 150 darabbal rendelkezik. Szép gyűjteménye azonban szemléltető módon bizonyítja azt, hogy nemcsak a természetben, hanem semmiféle más rendszerben sincsen ugrás s hogy a fentebb felállított bababeosztás sem marad merev határok között, hanem alakjai az idő és a tér távolsága szerint egyik osztályból a másikba lépnek át. Vegyük

¹ „L'illustration“ 1900. decz. 8.

csak a III. tábla 1. és 3. ábráját. Mindegyik a maga idejében tisztán csakis játékbaba volt, de a 3. számú a renaissance-kori velencei patri-
 cziusok gyermekeit boldogította, az akkori kor művészetének zomán-
 czát hordja magán s így ma ereklyeszámba megy. Roger egy velen-
 cei nobile palotájának árverezéséről hozta haza Violánénak. A baba
 viaszból bámulatos művészettel van alakítva, még az egyes ujjakon a

4. szövegábra

körmök is vésővel finoman ki vannak dolgozva. Ruházata nehéz selyem-
 brokát igaz csipkediszszel. Az 1. számú a mult századból való, mintegy
 126 éves rococo-baba egy Pálffy grófnő tulajdona volt. Ezen főúri
 család egy öreg tanítója kapta emlékül s ennek unokája állította ki
 1896. évben az ezredéves kiállításon, a hol mint egyedüli régi magyar
 baba szerepelt. A kiállítótól szerezte meg Violáné. A baba fából van,
 kezei arisztokratikusan hosszúak. Ruhája szintén brokát, igaz csipke-
 diszszel s ezen későbbi kor bélyegét viseli s így szintén kulturtörténeti
 s magas ethnographiai becsesel bír.

Ugyancsak játékbabák hazájukban az 1., 2. és 3. szövegábrák csoportjának alakjai, de itt meg a tér távolsága érvényesül, a mely azokat a mi szemünkben ugyancsak népviseleti babákká alakítja. Ezek közül az 1. szövegábra mandzsú (?) alakokat tüntet fel, a melyek között egy test nélküli fej, vagyis álarcz tűnik fel, a mely egy szálla

5. szövegábra.

meghuzása folytán nyelvét öltögeti s szemeit elforgatja, épen úgy, mint azt a művelt nyugat gyárosai is készítenek. Talán épen tőlük is lesték azt el. A 2. szövegábra egy japáni kölgyet, a 3. szövegábra egy japáni katonát régi — a mult század derekán divatos — ruhájában s végül a IV. tábla 1. ábrája egy japán családot: apát, anyát és gyermekeiket mutat be. Mindezek eredeti dolgok s a mostani khinai háborúba került hazánkfiái révén jutottak Violáné birtokába.

Az V. tábla 3. ábrája egy jeruzsálemi baba, mely egy Budapestre szakadt jeruzsálemi nő kis leányának egyedüli, hazájabeli játékszere volt. Arczát persze keleti szokáshoz híven fátyol borítja.

Ugyancsak ide tartozik a 4. szövegábrában látható két pólyás baba is. Jobbról indián bölcső látható, melyet W. úr hozott Violánának Arizonából. Nagyobb hitelesség okául le is fotografálta azt a vén indiánust, a kitől vette. A bölcső szalmából, a benne levő baba agyagból készült. A bölcsőt az indiánok tudvalevőleg a wigwam falára,

vagy egy fára akasztják fel, de hogy a benne lógó kiseded arcját a nap ne érje, annak magasságában a bölcsebből ez utóbbira merőlegesen álló, félköralakú és sastollakkal teletüzdelt korongot alkalmaznak. Balról lapp bölcseő látható, melyet „A bölcseő“ című cikkemben¹ bővebben leírtam. Csakhogy itt a bölcseő nem nyirfa-kéregből, hanem bőrből van, úgy mint a benne fekvő baba maga is.

További öt baba azután már nem játék-babából lett, hanem tisztán népviseleti baba.

Az V. tábla 1. és 2. ábrája román férfit és román nőt mutat be. Ezeket Violáné Erzsébet román királynétől kapta ajándékba. A babák fából készültek. Ruházatuk kézi himzés-sel és valódi szőrmével van díszítve, különösen szép a rövid báránybőr-bekecs tarka himzésével. Az III. tábla 2-ik ábrája német nemesi hölgyet tüntet fel az 50-es évekből, korbű ruhában. A baba feje viaszból gyönyörűen ki

6. szövegábra.

van dolgozva s emberi hajjal ékesítve. Ezt Violáné férje hozta Boroszlóból. Az 5-ik szövegábra két német lakodalmos embert mutat be. Ezek újabbak, tehát nem kézi, hanem gyári munka eredményei, de arcuk oly tipikus, öltözetük olyan eredeti és hű, hogy méltán ide sorozhatjuk őket. A IV. tábla 3. ábráján ismét rendkívül finom kézi munkát, egy olasz férfit és egy olasz nőt látunk fából faragva s ezek alighanem a múlt század kezdetéből valók.

¹ Term. Tud. Közl. 1900. febr. füzet.

De Violáné tanulságos gyűjteményéből nem hiányzik a színpadi alak sem. 1848-ban ugyanis minden bizonynyal épen olyan népszerű volt a magyar nemzet az egész világon (Ausztriát és Oroszországot kivéve), mint most a búr (természetesen Angliát kivéve). S ennek kifejezőjeképen maradt ránk Violáné tulajdonában a 6. szövegábrán látható, magyar menyecske ruhába öltöztetett zenélő és tánczó baba. Párisi gyártmány ez, melyet a szabadságért lelkesedő francziák annak idején épen úgy vettek, mint a mai ifjak a búr kalapot. Brunner játékkereskedő hozatta akkor, a mikor nálunk már csend volt, de magas ára következtében nem bírt túladni rajta s így maradt meg a mostani tulajdonosnak. Ennek párja állítólag Tisza Kálmáné birtokában van.

Ezen szép magángyűjteményben továbbá a vallásos czélt szolgáló elem is képviselve van a IV. tábla 2. ábráján. Tiroli pástor ez, művésziösen faragott fejjel és kezekkel, ugyancsak a mult századból való és nyilván valamely betlehemi csoportnak acclimatizált, illetőleg transversált pástora volt.

Befejezésül pedig legyen szabad ezen babák némelyikéről még egy — ha nem is épen ethnographiai — tanulságot levonni. Ugyanis tudvalevő dolog, hogy az emberi test egyes részeinek méretei egymással bizonyos arányban vannak s hogy például a fej hossza az egész test hosszának egyhated részét teszi s hogy olyan alak, a melynek fejhossza az egésznek egyhatod, esetleg egyötöd része, már valamely törpének a rút karikaturája, holott ha a fej hossza az egész hosszúságnak egynyolczad, egykilenczed, esetleg egytized része, akkor még a természetesnél is szebb és eszményibb alakot kapunk. Ilyenek Botticelli gráciái „A tavasz“ című festményében (1446—1500) s ilyeneknek láttuk Walter Cranenek számos tollrajzát is az iparművészeti múzeumban, de ilyennek látjuk az itt bemutatott babák egynémelyikét is, a miből nyilvánvaló, hogy a babakészítő művész már akkor is teljes tudatában volt az aránytalanul kisebbitett fej szépészeti és az aránytalanul nagyobbított fej komikus hatásának.

Hathalmi Gabnay Ferencz.

1.

2.

3.

Játékbabák.

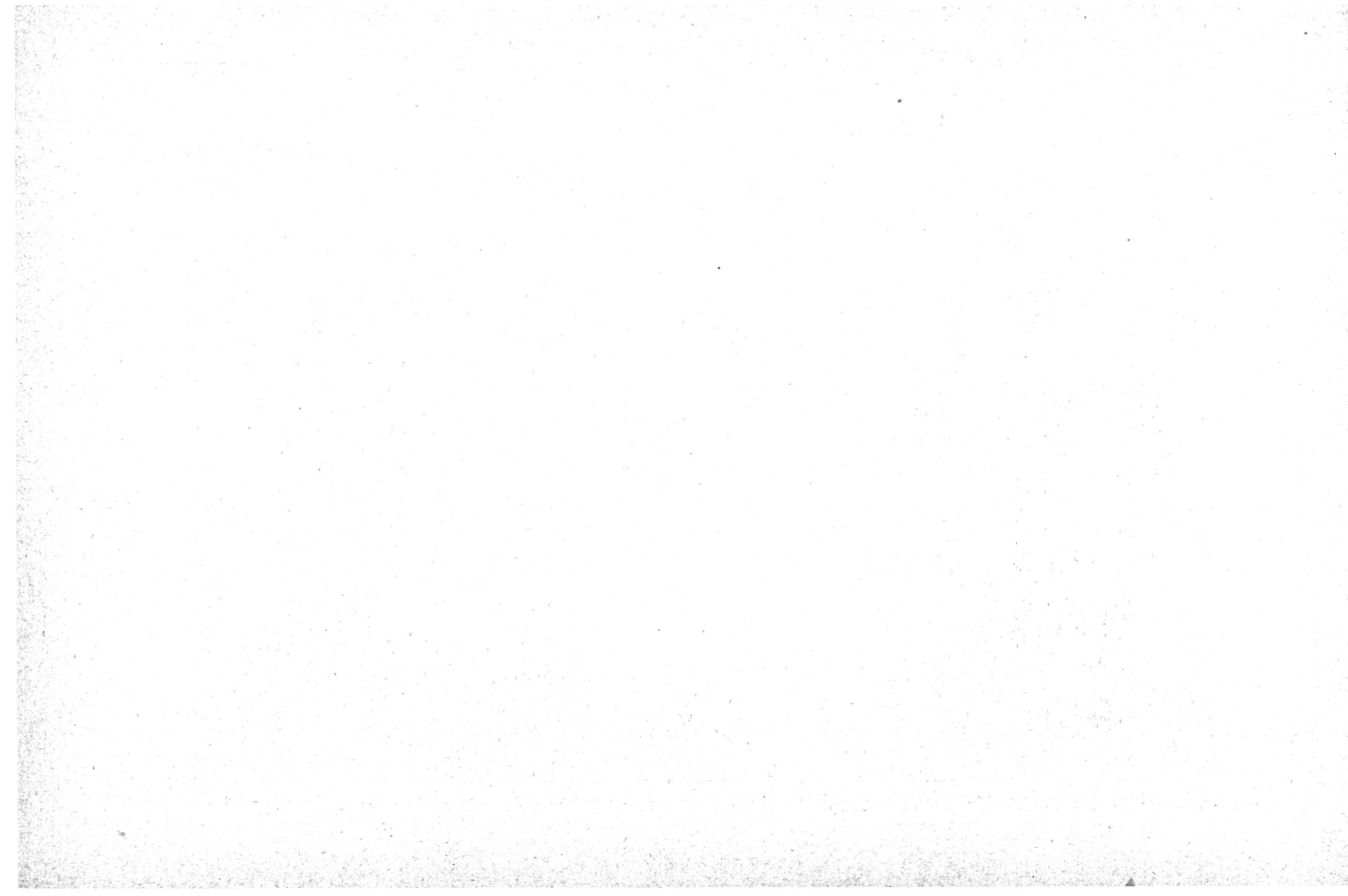

1.

2.

3.

Játékbabák.

1.

2.

3.

Játékbabák.

Special Museum
K. G. G. G. G.

A M. N. MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK SZERZEMÉNYEI AZ
1900. ÉVI PÁRISI VILÁGKIÁLLÍTÁSON.

A XIX. század legsajátabb gyermekeinek, a világtárlatoknak egyik legfőbb vonzóerejét mindenkoron az képezte, hogy az európai hatalmasságok a saját maguk nyers- és műtermékein kívül tengerentúli gyarmataiknak természeti kincseit és benszülött népeit is bemutatták. Mig ezen a réven a művelődés koncertjében a gyarmatokat lakó többé-kevésbé primitív népek is szóhoz jutottak, a keleti kultúrájú ázsiai és a fiatal amerikai kulturállamok népei már jó eleve belátták, hogy számukra épen világtárlatok alkalmával nyílik a lehető legjobb alkalom, hogy magukat bemutassák s produktumaiknak az európai piacot megszerezzék. És ebben a tekintetben a kezdeményező Japán példáját az imént lezajlott párisi világsokadalmon valamennyi Európán kívüli állam követte volt.

A mindnyájunkban kifejlődött pusztán látási vágyon kívül a jelzett szempontok azok, a melyek a nagy tömeget, a közélet gyakorlati emberét a párisi kiállítás úgynevezett koloniális részébe is vonzották. A ragyogó pompájú világvásár ezen magában véve is óriási terjedelmű látványossága, mintegy a Trocadero palotában elhelyezett állandó néprajzi múzeum eleven kibővítésekép, a palotától a Mars-mezőre ereszkedő lankáson épült s két részre oszlott, a francziák és a többi nemzetek gyarmatkiállítására. Mindnyájan e helyen el sem fértek, így pl. Sziám kiállítását közvetlenül az Eiffel tornya egyik lábánál rendezték, sőt a maga nemében páratlan koreai pavillon néhány középamerikai pavillonnal egyetemben a marsmezei nagy kiállítási csarnokok mögött elhelyezett gépházak közé szorult.

Ki kell emelnem, hogy a tisztán tudományos ethnographiai szempontból rendezett kiállítások száma aránylag csekély volt. Ilyenek közül többek között felemlítem a Marchand-expediczió kiállítását, Korea kiállítását, a holland gyarmatok collectió-kiállítását, mely nem volt egyéb, mint a harlemi tisztán tudományos szempontból rendezett gyarmatmúzeum Párisba való átültetése, ilyen volt a dánok Grönland, Island és Far-Oer gyarmatainak kiállítása stb. Ide tartozott még a francia kiállítás retrospectív részének, az úgynevezett évszázados kiállításnak a földmivelésre, állattenyésztésre és a népies foglalkozásokra vonatkozó része, továbbá a régi francia tartományoknak kiállításai az invalidusok palotája előtti jobboldali iparcsarnoka mögött,

mely nagyjában a mi ezredéves kiállításunk falujára emlékeztetett s melyben különösen vasárnap délután ezrivel csődültek össze a vidékről és Párisból e napra a bretonok, gascogneok, savoyardok és picardok és almabor meg bordeauxi vörös mellett, dudaszó és a vielle czinczogó zenéje kíséretében jártak az ősi gallus körtánczokat.

De ott is, a hol a tengerentúli idegen népek kiállításáiban a kereskedelmi rész kidomborítására helyezték a fősúlyt, az ethnographiai részt sehol sem mellőzték. Ezt legjobban a szakethnographus vehette észre, a ki a laikus szemében egyszerű faldíszben is a ritka és becses ethnographicák végtelen sorozatait látta — és ki itt is, másutt is azzal az óhajjal hagyta oda ezt az ethnographiai paradicsomot, vajha ezt mind hazaszállíthatnók.

Különösen mi, a magyar nemzeti múzeum néprajzi osztályának Párisban járt tisztviselői éreztük ezt élénken, hiszen mi tudtuk legjobban, hogy viszonyaink kellő szemmel tartásával már elvileg is a legszűkebb keretűnek tervezett általános, mondjuk exotikus alosztályunkban még mindig millióklakta s óriás területű vidékekről egyetlen darabunk sincsen.

A ritka alkalom felhasználását és gyűjteményeinknek legalább néhány szekrényt tevő, lehetőleg kerekded egésztest képező collectióval való kibővítését a Magyar Nemzeti Múzeumnak akkoriban Párisban tartózkodó igazgatója, Szalay Imre, miniszteri tanácsos úr maga is oly fontosnak látta. hogy hazatérése után a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól kieszközölte, hogy a nemzeti múzeum Jellachich-alapjának 1901. évi kamatait e célra fordíthassa, mi több, Jankó János dr., az osztályvezető ör gyengélkedése miatt e sorok írójával a beszerzések eszközlése céljából ő maga utazott ki Párisba.

Vállalkozásunk azonban nehezebb volt, semmint hittük. A francia coloniák remek anyaga a francia kikötő városok gyarmatmúzeumai között került felosztásra. Korea, Kelet-India mesés összegekért en bloc került eladásra. Hollandia, ázsiai Oroszország kiállításának nagy részét az odavaló múzeumok szolgáltatták, ezeket darabszám visszaszállították — pedig a mongol saman-csoportra de fájt a fogunk. Az arabs kultura úton-útfélen előtolakodó bazár-árúi nekünk nem voltak inyünkre, egyetlen szál perui mumiárt 15,000 frankot mertek kérni, mikor nekünk 3—4 tele szekrény megvételére csak harmadrész ennyi pénzünk volt — a dánok grönlandi eszkimó-gyűjteménye nem eladó stb.

Szalay igazgató úr azonban az összeköttetések szerzése és nem restelljük kimondani, a múzeum számára való koldulás terén valódi

virtuozitást fejtett ki és így — ezt különben hasonló jóban eljáró másik 12 múzeumi igazgatótól tanultuk el — vagy 10 napi kemény munka után 27 ládányi, aránylag kevés (250), de jó darabból álló 4 kerekded gyűjtemény indult Budapest felé. Azóta meg is érkeztek s a folyó hó elején volt szerencsénk a gyűjteményeket dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságának, harmadnapra reá pedig a sajtó képviselőinek bemutatni.

Szerzeményeink nagyjában a következők:

1. Grönlandi eszkimók.

Vétel útján szereztünk 2 teljesen felöltözött eszkimóalakot, egy teljesen felszerelt szánt, hatos kutyafogattal, összesen 35 darabot.

A dán kir. kormány ajándékekép 46 darabot kaptunk, köztük a legtöbb a ma már ethnographiailag teljesen megváltozott keleti grönlandi eszkimók ősi kulturájának unikumszámba menő szerzeménye, továbbá egy teljesen felszerelt férfi-csónakot (kajak).

Néhány darab lakás-modell és megelevenítő fénykép-sorozat beszerzésével a grönlandi eszkimókat bemutató ezen gyűjteményünk viszonyainkhoz képest kielégítőnek lesz mondható.

A keleti grönlandi eszkimók gyűjteménye Bruun Dániel dán kapitány expedíciójából került Párisba, hol grand prix-re méltatták.

A dán kir. kormánynál kifejtett közbenjárásáért a grönlandi keresk. iroda főnökét Ryberg Károlyt és a kiállítási biztosként működő Bruun Dániel kapitányt illeti őszinte hálánk. Ugyancsak ők jártak közbe, hogy az

Izlandból

megvett egy darab északi stýlben faragott ládás székhez még négy darab északi stýlű fatemplom (Stabkirche) pilléreinek gipszöntvényeit is megkaptuk.

2. Ceylon.

Vétel útján szereztünk 17 drb démonűző álarczot, a milyenekkel a kattadia (démonűző) papok a betegség szellemeit (Yakka) űzik ki a hozzájuk folyamodó betegek testéből. A maszkok egyik része különben a parahera-ünnepen használtakhoz hasonlít. Szereztünk még házmintát, hajó- és hordágy-mintát, rostfonatos festett imaszönyeget, 3 drb sárgaréz-ből vert és berakott sárgaréz-edényeket, 5 drb ú. n. Kandy-diszedényt, egy indiai stýlben festett táblába kötött olá-t (a talipot, pálma leveleire páli nyelven írott könyv), egy főnökjelvényt stb.

Ugyancsak Ceylonból Davidson V. E., a ceyloni kiállítási kormánybiztoság alelnöke szivességéből 4 gipszszobrot kaptunk ajándékba, a melyek egy prédikáló Buddhát, egy a sziámi szektához tartozó buddhista kolduló barátot (biksu), egy tamil kereskedőt (chetty) és egy tamil főnököt (mudalyar) ábrázolnak.

3. Sziámi

gyűjteményünket vétel útján a következőkkel egészítettük ki. Egy sziámi öreg férfi $\frac{2}{3}$ nagyságú faszobra. A lehető legminutiósabb faragású, barna papiros-machébe mártott alaknak minden egyes hajaszála, körme valódi, a sziámi benszülött szobrászat csodaszámba menő remeke. A costümöket néhány figurina mutatja. Az építkezést egy úszó és egy czölöpre épített lakóház, a bangkoki vateseng (Bangkok 120 méter magas legszebb buddhista temploma) és a király egyik ajuthiai nyaralójából egy pavillonnak mintája mutatják. Ehhez járul két aranyozott bronzharang (Sziám párisi nagykövete ő excellentiájának ajándéka), 8 drb legyező, ugyanannyi fegyver, egy vég selyemszöttes, ugyancsak egy vég arany-hímzés, továbbá a rendkívül jellegzetes tőzegből készült gyermekjátékszerek egy gyűjteménye.

4. Madagaszkár.

Madagaszkár, ámbár ma legnagyobb részében francia közigazgatás alatt áll, külön kiállítást rendezett, mely nagy diorámaival a kör alakú több emeletes kiállítási pavillon köré eredeti lakhelyeikben oda telepített benszülöttekkel, a nap-nap után zeneszóval felvonuló benszülött katonaságával a francziák egyik legkedveltebb gyülekezője volt, a mihez különben az is járult, a mint azt a nagy számban zöldelő coloniális érmek is hirdették, hogy sokan voltak ott olyanok is, a kik a maguk vérük árán segítették Madagaszkart megszerezni. Reánk nézve a külön madagaszkari kiállítás azzal az előnnyel is járt, hogy itt nem kellett attól tartani, hogy a kiállított anyagot csupán csak a francia gyarmat-múzeumok között szétesztják — hanem kérhettük, hogy azokból a Magyar Nemzeti Múzeumnak is juttassanak.

És a kiállítási biztos urak szíve meg is lágyult és Toffier György és Maria Arisztid urak a kiosztásnál rólunk sem feledkeztek meg. Az anyag javarésze ugyan a tananarivói múzeumba került haza, mégis 73 drb, köztük egy több méternyi eredeti ól, egy bambusz valiha (a betsimcsarakák húros hangszere, melynek húrjai a bambuszból vannak

kihasítva, néhány szép rafia szövet és 4 benszülöttectől faragott kis emberalak, néhány varsa stb, nagyon is megbecsülendő szerzemények. Vásároltunk még egy *dagesztáni* mintaszőnyeget és egy *portugál* járomot, az utóbbit a román járomtypus bemutatására.

Dr. Semayer Vilbáld.

EGY ÁLLATPÖR.

Bizonyára mindenki ismeri már azokat az érdekes pöröket, melyekben egész községek vagy városok állottak a tömegesen fellépő és kártékony állatokkal, mint alperesekkel szemben.

Középkori krónikák, jegyzőkönyvek tanúsága szerint a nyugaton, Francia- és Németországban épen nem a legritkább esetek közé tartozott, hogy a kártévő állatokat, verebeket, varjakat, poczikokat, a mikor már nagyon elszaporodtak és a vetéseket tönkretették, a károsodott községek pörbefogták és a bíróság meghallgatván a panaszost, meghallgatván a kirendelt *védőt*, a kártévőkre ítéletet hozott.

Az ítélet, a mivel ezeket a kis „Isten teremtséit“ sujtották, igen különféle volt. A püspöki és érseki *átok* mellett volt olyan is, hogy az egereknek meghagyták, hogy bizonyos rövid időn belül kölykestől, mindenestől egy bizonyos meghatározott területre hurczolkodjanak el, de a legtöbb elmarasztalás mégis a kártévők kiirtását mondta ki.

Nálunk bizony nem sokat pörösködtek poczikékkal, sem a többi életrontóval, hanem rövid úton ott tekerték ki a nyakukat, a hol épen érték. Nem is magyar gondolkozásmód az, hogy az ember holmi állatokkal, még ha Isten teremtményei is, pörlekedjék, vagy kárát a bírónál keresse! legalább irodalmunk nem igen emlékszik meg az ilyen állatpörökről. Pedig a következő, inkább adomaszerű eset arra utal, hogy nálunk is voltak ilyen állatpörök, mi több, az állatot tényleg meg is büntették és a büntetés elszenvedése után — szélnek eresztették!

A mikor én először jártam be Hochwiesen környékét, figyelmeztettek, nehogy a hochwieseniekre sértő „*mee*“ — vagy a mint ott ejtik ki — „*bee*“ nyögést utánzó szócskát kimondjam, mert csúfolkodásnak veszik és — megvernek. Kérdőzködésemre azt is megmondták, hogy miért. Elmondattam én az egész dolgot még egyszer Hochwiesenben is és a megegyező magyarázat a következő volt:

A hochwieseniek — szegények — a répát nem a gyökeréért természetlik, mint mi, mert az ott, a palában meg nem duzzad, hanem a leveléért, a mit megfőznek és eczet híján *faalja gyümölcsessel savanyítva*, főzelék gyanánt eszik. Régen volt, de egyszer mégis csak megtörtént, hogy a nyulak rávetették magukat a répa gyenge leveleire és leették a hochwieseniek káposztáját. A kár nagy lehetett, mert a „Gemeinde“ is foglalkozott vele s úgy határozott, hogy: fogni kell egy nyulat, meg is kell büntetni, de azután újra szabadon bocsátassék, hadd tudja meg a többi is, mi az ára a répalevélnék!

És a jó hochwieseniek fogtak egy nyulat, lehúzták, megcsapták. Valahányszor csak lesujtott a mogyorófavessző „mee“! nagyot nyögött a nyúl. De a mi kijárt, megkapta; a nyúl meg kiállotta. Szélnek eresztették.

Az egész hagyománynak oly sok vonása közös a középkori német állatpörökkel, hogy attól a történeti alapot kizárni nem lehet, még akkor sem, a mikor a hochwieseni németek azt rosszakaratú ráfogásnak, koholmánynak mondják. De hát, ha nem igaz, akkor miért haragusznak érte!

Nécsey István.

NÉPRAJZI FELOLVASÁSOK.

I.

Dr. ALMÁSY GYÖRGY mult évi márczius havában Közép-Ázsiába, közelebből a Tien-Sán vidékére, vezetett zoológiai expedíciójáról, mely azonban bőséges földrajzi és néprajzi eredményeket is szolgáltatott, kilencz havi távollét után hazatérve, a Természettudományi Társulat f. hó 22-én tartott fölolvásó ülésén eredményeiről nagyjából beszámolt. Előadásából, melyet saját felvételű fényképeinek vetítésével élénkitett, a következőket emeljük ki.

Az expedíción ketten vettek részt, s a költségekben is ketten osztozkodtak: előadó és STUMMER-TRAUNFELS, a gráczi egyetemen a zoológia magántanára. A tényleges vezetést mégis Almásy dr. vállalta magára. Az orosz hatóságokkal szemben is ő képviselte az expedítiót, mely feladata körül a magyar kir. kormány teljes erejéből és teljes sikerrel támogatta. Útjok a következő volt:

Táskentig a transzkáspi vasúttal jutottak el. Innét az orosz gyorspostával folytatták útjokat Vernyi-be, a szemirjecszi kormányzóság székhelyére, a hol a tudományos expedíció megalakult.

Vernyi-ből az Ili folyó mentén mindenekelőtt a Balkas-tó felé igyekeztek, melyet azonban az évszak előrehaladottsága miatt nem érhettek el. Visszafelé az Ili folyó völgyét kutatták zoologiai tekintetben, miközben a folyón fölfelé a kuldzsi medenczéig jutottak el.

Innen áttértek a Tien-Sán hegységben az Issy-Kul közelében fekvő Przsevalszk városba, mely a további kutatások központja maradt. Kirándulásaikat részint közösen intézték, részint, hogy nagyobb területet járhassanak be, külön-külön. Stummer-Traunfels dr. dél felé az Ak-szai fensík felé nyomult elő, míg Almásy dr. a Khan-tengri vidékére vezetett 52 napig tartó külön expeditiót.

Eredményeik főleg zoologiai tekintetben valóban fényesek, a mennyiben körülbelül 20,000 darabból álló, a bejárt terület egész faunáját felölelő gyűjteményt hoztak magukkal.

A föld- és néprajzi eredmények, melyeket pazar fénykép- és ethnographiai gyűjtemények támogatnak, szintén kielégítők:

ALMÁSY dr. t. i. megállapíthatta, hogy a Tien-Sán párhuzamos hegylánczokból álló rendszerének itt a Khán-tengri vidékén a térképeken feltüntetett két déli határhegylánczon kívül még egy harmadik, eddig ismeretlen lánczolat, a kirgizek által ú. n. Ücs-Csát-Tau is emelkedik, mely körülbelül 70 kilométer hosszú hegyláncz mentén a szintén ismeretlen Kaindy folyó völgye húzódik.

Kutatta még a Szárij-dzsász folyónak a Szárij-dzsász és a Küljütau egységes hegylánczain való áttörését. Az áttörés helyét jelző körülbelül 22,000 láb magas, markáns körvonalú, eddig névtelen hegyet, atyjáról Ede-pik-nek nevezett el. A bejárt vidékek népeit mindenütt a legnagyobb figyelemmel tanulmányozta s fölvételeiben rendre be is mutatta. Láttuk a göktepei tekketurkmeneket, melyeket az oroszok helyén lakalmazott békitő politikája az oroszország meleg barátaivá tett, továbbá a szártokat, mely névvel nem törzset, hanem a nomádokkal ellentétben szilárd házakban lakó városi népséget értik. Fajilag a szártok rendkívül tarka származásúak. Hosszasabban foglalkozott a dungán néppel, melynek eredete kétes, noha nyelvük, viseletük, építkezésük, foglalkozásuk (kizárólag földmívelők), szokásaik merőben khinaiak, részint már mohammedán vallásuk miatt is, legfőképen azonban ethikai jellemük miatt is, a khinaiaktól erősen különböznek. Az oroszok egybehangzó értesítései szerint t. i. a becsületesség valódi mintaképei, hirtelenharagosok, bátrak stb., csupa olyan tulajdonság, melynek hiánya adja meg a khinai jellemzését. Bemutatta még az itt lakó perzsákat, néhány kasgar kirgizt, de különösen a vidék fölakosságát a kara-kirgizeket.

Élvezetes előadását Baku-nak s a bakui naftaforrások bemutatásával zárta be.

A természettudományi társulat vezetősége és a nagyszámú közönség az előadót élénken üdvözölte. Mi pedig kész örömmel várjuk Almásy művét, mely a mondottak után rendkívül érdekesnek és tanulságosnak mutatkozik.

S. W.

II.

A tud. Akadémia I. osztályának januári ülésén Simonyi Zsigmond egy. tanár Winckler nyug. boroszlói egy. tanárnak „A Magyarország ős kulturelemei“ című nagyobb tanulmányát mutatta be.

Szerző az ural-altáji nyelvekkel foglalkozik s e végből többször felkereste az alföldi magyarságot, melyet, mint hallottuk, rajongásig szeret. E közben néprajzi tanulmányokat is végzett; megfigyelte építkezésmódjukat, ruházatukat, vizsgálta szellemi tulajdonságaikat, karakterüket, zenéjüket, tánczukat, népköltészetüket; gyűjtött népszokásokat, babonákat s végzett anthropologiai kutatásokat „szabad szemmel“. Eredményei: megállapította a magyarság házának eredetét (erről a bemutató nem szólt bővebben), s hogy az igaz magyar faj (mint az alföldi, a hol a legkevesebb népkeveredés volt) sárgás színű, gesztenye hajú, kék szemű, s hogy annyira tele van babonával, hogy nem is lehet egészen keresztyénnek mondani (!). Ezeket a dolgokat 1890-ben a finneknél is megfigyelte; szerinte a finn typus annyira hasonlít a magyarhoz, hogy akár itthon érezhetjük magunkat Helsingforsban is. Ruházatukban is sok hasonlóság van (miben?), de mindezeknél jobban megőrizték az ősi közös vonásokat szellemi tulajdonságaikban, költészetükben, őszinte, egyenes, nem csúszó-mászó jellemükben (ellentétben az alázatos oroszokkal), élénk beszédjükben stb. Általában ki mondja, hogy több közös vonás van a két nép ethnikumában, mint eddig hitték. Bemutató reméli, hogy e „naplószerű (?)“ tanulmány termékenyítőleg fog hatni“ a magyar néptanra, noha mi azt hittük, hogy midőn a finn-ugor nyelvi kutatásairól híres boroszlói tudós dolgát magyar nyelvész az Akadémia elé viszi, abból első sorban a magyar nyelvészetnek lesz haszna. Különben várjuk a tanulmány megjelenését, mert a *nagyon is kivonatos* ismertetés annyira megdöbbenő, hogy remélni akarjuk, hogy Winckler úrnak, akadémiánk egyik külföldi díszének, tanulmánya komolyabb, mint azt a bemutatónak feltüntetni sikerült.

B. Zs.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. márczius

3. szám.

BÁNFFY-HUNYAD (KOLOZSM.) MAGYAR LAKOS- SÁGÁNAK SOMATOLOGIAI VÁZLATA.

(Első közlemény.)

Értekezésem *anyagát*, az ú. n. leíró és a mérési jellegeket a *M. N. Múzeum* úti dotációjából nyert segélylyel 1897. év június havában gyűjtöttem. Bánffyhunyadi tartózkodásom alatt *Kalotaszeg* máskor oly kaczkias „fővárosára“ nagy idők jártak. A villámcsapások napirenden voltak, a zápor hétszámra sem állott el, végül a szomszédos. Egeres és Gorbó közt a föld is megindult, megannyi ok, melyek miatt a lelkében megrendült, megélhetésében megtámadott magyarság csak szórványosan jelentkezett a mérőbot alá. Hogy mind ezek daczára a városka törzsökös lakosságának kb. 1°/_o-át (28 egyént) megvizsgálnom és megmérnem sikerült, kizárólag annak köszönhetem, hogy az ősi fészek mindenható úrasszonya, ismert nevű szépírónk GYARMATHY ZSIGMONDNÉ ő nagysága, férje urával, GYARMATHY ZSIGMOND kir. tanácsossal és a *városi előljárással* egyetemben ügyemet készséges támogatásukban részesítették. Fogadják e helyről is őszinte köszönetemet. Ugyancsak hálám illeti NYILAS KÁROLY bánffyhunyadi közgyám urat, kinek házá-
nál méréseimet végeztem és ki szabad óráiban önkéntes jegyzőmül szegődött.

Fölvételi módszerem ezúttal is a régi maradt, az, melyet JANKÓ J. dr. Torda, Aranyosszék és Toroczko magyar lakosságának embertani fölvételénél alkalmazott. Utána ugyanezt a módszert használták: LÁZÁR ISTVÁN az alsófehérmegyei magyarság, *szerző* a bács-bodroghmegyei sokaczkok, maga JANKÓ a Demjanka-völgy osztjaksága és a Balaton-vidéki magyarság felvételénél.

Módszerünk „válogató“, mert az illető megelemezendő népességi complexus 1%-os számarányában csakis úgy az apai, valamint az anyai ágon törzsökös családból származó, teljesen kifejlődött férfi-egyéneket mérünk.¹ **Főlvételi technikánk** szintén „válogatott“, mert a német, *helyhez kötött*, és a francia *mozgó* mérési eljárásokkal nyert mérési adatok közül az elkerülhetetlen méreteken kívül, csakis a lehetőleg könnyen és szabatosan végrehajtható méréseket tartottuk meg, — abból indulván ki, hogy az emberi test jellemzésére egynéhány pontos méret többet ér, mint a kétes biztosságú méreteknek nagy ömege. Módszerünk állandósításának igazolására e helyt is ismétlem, hogy ezzel ma, mikor a magyarság és a hazai nemzetiségek somatologiai föl kutatásának legeslegelején vagyunk, még jó eleve elkerülhetjük a külföldi szakirodalomban fölgyült óriási mérethalmazatnak azt az eredendő fogyatékosságát, hogy a különféle módszerek alapján, különféle eljárásokkal nyert mérési adatok java része csak időtrabló reductiók árán válik összehasonlíthatóvá sőt megesik, hogy az összehasonlítás céljaira egyáltalán alkalmatlanok.

Esetleges félreértések elkerülése céljából kijelentem még, hogy tökéletesen tisztában vagyok azzal, hogy válogató módszerünkkel kizárólag a fölveendő népesoport somatologiai typusa állapítható meg — egyéb semmi. Az anthropologiai kutatás számtalan nem kevésbbé fontos problémájának megoldásához, teszem azt a fajták, alfajták vagy lokális válfajok törzsfelődéstani, anthropogeographiai avagy sociális körülmények okozta kialakulásának megállapításához, válogató módszerünk aránylag kevés anyagot szolgáltat. Tekintve azonban, hogy a magyar nép physikumáról rendszeres tárgyi kutatáson alapuló ismereteink alig vannak, nem hiszem, hogy akadjon komoly kutató, ki tagadásba vonja, hogy egyelőre inkább az első helyen említettem cél elérésére, azaz: ***az egyes vidékek törzsökös, a hosszas egymásba házasodás révén rokon, mondjuk egyvérű lakosságának áttekintés-szerű, egyszerű megismerésére van szükségünk.*** Imigyen lassan bár, de céltudatosan betöltjük azt a magyar tudományosságra nézve kimondhatatlanul szégyenletes fehér foltot, mely Európa anthropologiai térképein Magyarországot jelzi. Az egész lakosságra és az embertani kutatás valamennyi kérdésére kiterjeszkedő „általános“ főlvétel annyival inkább maradhat boldogabb időkre, mert mindazok a biologiai okok, melyek az emberiség egyes részeinek látszólagos meg-

¹ Bánffy-Hunyad törzsökös családjait lásd: JANKÓ J., Kalotaszeg, 1892.

állapodását avagy gyors kialakulását eredményezhetik, ép Magyarországon úgy napjainkban, valamint előreláthatólag a távolabbi jövőben is, nemhogy fogyóban, hanem erősen növekvőben vannak.

Vizsgálati módszerünknek másik, a jelzetnél sokkalta nyomósabb fogyatékosága, melyben azonban valamennyi ma használatos mérési módszer benneleledzik, az, hogy a kulturfajták somatologiai tanulmányozásánál a nők és gyermekek, kik pedig az öröklött ősi jellegeket a férfiaknál köztudomás szerint sokkal hivebben őrizték meg, ú. n. válás-erkölcsi okokból a vizsgálat számára jóformán megközelíthetetlenek, a miért is ezekről élőkön végzett vizsgálatokon alapuló megbízható adataink alig vannak. Bizom benne s azért nem habozom kijelenteni, hogy a magyar faj prűderia nélkül való józansága, alkalmas cautelák esetén, kutatásainknak ebben az irányban való kiterjesztése ellen nem fog leküzdhetetlen nehézségeket támasztani.

*

S ezzel áttérek a bánffyhunyadi magyarság somatologiai képének megvázolására; a főbb jellegeket egyben a torda—aranyosszék—toroczkói valamint az alsófehérmegyei magyarságról közlött analog adatokkal összehasonlítom, mi által Erdély nyugati részének jókora területéről meglehetősen biztos áttekintést nyerünk.

Adataim egybeállításánál szakítok a szokásos sablonnal, melynek követésében külön-külön tárgyalják az ú. n. *leíró és mérési* adatokat. Elvégre nem látok különbséget benne, hogy a szem szivárványhártyájának színét (ez ú. n. leíró jelleg) a *Broca* „instructions“-jaihoz mellékelt szintábrával, avagy a fej hosszát és szélességét mérőbot-tal határozom meg. Hiszen a mérés csak összehasonlítás, és azt hiszem, mindnyájan láttunk olyan mesterembert (asztalost, ácsot, kőművest), ki a tárgyaknak nemcsak színét, hanem dimenzióit is első szemügyre, mint mondani szokták, szemmértékre állapította meg. Hogy az anthropologusok kevésbé gyakorolt szeműek, nem jogosít fel arra, hogy a minőleges és mennyileges jellegeket természetes összetartozásukból kiragadva, külön-külön tárgyaljuk. Erre annál kevésbé vagyunk feljogosítva, mert, a mint tudjuk, mindkét fajta jelleg között eléggé tetemes azok száma, melyek kölcsönös egymástól függésben (correlatióban) vannak. A germán faj magas termete, aranyzóke szőrzete és kék szivárványszíne csak úgy tartoznak együvé, mint az Appenin olaszának zömök termete, fekete szőrzete, barna szivárványhártyája.

A kétféle jelleg egybeolvasztása gyakorlati szempontból is előnyös, a mennyiben az egyes testrészek valamennyi jellege egymás mellett állván, az illető részekről könnyebben alkothatunk fogalmat, mintha egy és ugyanazon testrész leíró és mérési adatait két, esetleg több helyről kell összehöngésznünk. A külön mellékletként adott áttekintési táblázat az itt elmondottak szemmeltartásával készült. A benne foglalt nyers anyagot a szövegen kívül néhány eredeti fénykép és nagyobb számú grafice vázolt gyakorlati görbével igyekeztem megvilágítani.

Mérőeszközzeimről is tartozom beszámolni. Volt egy milliméteres beosztású, négy darabra szétcsavarható, két méteres tolókörmű és egy milliméterszalagom. A termetet függélyes fal mellett mértem.

*

A külön mellékletként adott táblázatban foglalt adatoknak egymással, valamint a szomszédos torda—aranyosszék—toroczkói¹ és az alsófehérmegyei² magyarságról meglevő adatokkal való egybevetéséből a következő eredményeket szűrhetjük le:

A táblázat 1. és 2. sz. rovatában foglalt **vezetéknevek** igazolják, hogy a megmért 28 egyén apai és anyagi ágon egyaránt, **bánffy-hunyádi törzssőkös családok** ivadéka. A nevek nagyobb része magyarságuk tekintetében sem eshetik kifogás alá. Kivételek a férfi és a női ágon egy-egy esetben előforduló „Kudor“ név, továbbá a csak a női ágon egy-egy esetben képviselt „Czuczsa, Ilóna, Hoda és Dékán“³ nevek. Vizsgálataimból e nevek viselőit már csak azért sem hagyhattam ki, mert pl. épen a Kudor és Czuczsa családok Bánffy-Hunyad legfőbb közebb családjai közül valók, melyekről bizvást föltehető, hogy a magyarsággal való huzamos vérkeverődés következtében esetleges szláv eredetüknek nyomai is elvesztek.

¹ JANKÓ JÁNOS dr.: Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Budapest, 1893.

² LÁZÁR ISTVÁN: Alsófehér vármegye magyar népe. Etnográfiai tanulmány. Czirner és Lingner bizománya Nagy-Enyeden. 1896.

³ E nevek közül MELICH JÁNOS dr. útbaigazítása szerint Kudor, orosz. кудерь = kondor, göndör; Czuczsa pedig (l. Magy. Nyelvt. Szótár) ma is élő szláv kölcsönszó. Orosz. = чулица. Régi alakjai czuleza, tsutsa stb. = lándsa. Megjegyzendő, mindkét szó testi tulajdonságot jelent, már a mennyiben a lándsa szóval hosszú, természetes embert szoktunk megnevezni, a miből egyelőre nem a Kudor és Czuczsa családok őseinek szláv volta, hanem csak annyi bizonyos, hogy neveiket szlávoktól, kapták. Az Ilóna és Hoda nevek (ez utóbbi szóról l. Nyelvőr 23. köt. 6. lap) gúnynevekből eredetteknek látszanak. A Dékán névről, mely kisebb egyházi méltóságot jelent, l. Jankó: Kalotaszeg 160. lap.

Foglalkozásra nézve bánffyhunyadi magyarjaim egytől egyig *földművesek*, a miért is ezt a rovatot elhagyhattam. Jankónál a torocz-kóiak (13) három földműves kivételével mesteremberek, az aranyos-zékiek (Kövesd, Felvincz, F.-Szt.-M.-Falva, Mészkö, Csegez), szám szerint 35-en, alig néhány embernek hijával földművesek; a tordaiak (35) kivétel nélkül az értelmiséghez és a kézművesek osztályához tartoznak. Lázár 44 magyarja ismét kivétel nélkül földműves. A foglalkozások szerint való elosztást azért emelem ki, mert hármast területünkön a geographiai eltérések annyira csekélyek, hogy a somatologiai eltérések javarészt az eredeti vérségi különbségeken kívül épen a megvizsgáltak foglalkozásának különbsége okozhatja.

Hasonló természetű adatokat szolgáltat az 5. számú rovat, a **megvizsgáltak kora**. Saját adataimat JANKÓ és LÁZÁR adataival egybevetve, a következő képet kapjuk.

1. A megvizsgáltak kora.¹

Hol és ki kutatott?	Össz.	Éveiket élik							Min.	Max.	Ingadoz.	Közép.
		20-as	30-as	40-es	50-es	60-as	70-es	80-as				
Bánffy-Hunyad, Semayer	28	7	11	5	4	1	—	—	25	61	36	37
Torda-Aranyosszék-Toroczko, Jankó .	83	10	28	18	16	7	3	1	21	80	59	44
Alsófehér vármegye, Lázár	44	3	26	12	2	1	—	—	24	53	29	35
Összesen .	155	20	65	35	22	9	3	1	—	—	—	—

Annýt konstatálándónak tartok, hogy a Jankónál előforduló egykét ember kivételével a megvizsgált egyének mind teljesen ki vannak fejlődve, közepes korok a 30-as életévek végső éveire esik, mely szám nemcsak mennyiségtani, hanem egyszersmind gyakorisági közép számuk (155-ből 65). Tehát a megvizsgáltaknak majdnem fele, 30-as éveit

¹ Az efféle részletes táblázatokat, melyeknek csak nagyszámú mérések esetén veszszük hasznát, e helyt főleg azért állítom egybe, hogy azokat későbbi terjedelmesebb munkálatokba készen átvehessük.

élte). Mint lokális észlelést közlöm, hogy Bánffy-Hunyadon a kor-különbségek okozta eltérések kevésbé föltűnők, mint egyebütt. A magasabb korúak is ép, egészséges, erőteljes alakok.

Megemlítem még, hogy a magam részéről szívesebben mérem a *katonaviselt egyéneket*, mint azokat, kik nem állottak katonasorban. Eltekintve attól, hogy szebb, arányosabb testűek, sokkal fegyvermezeibb és nagyobb biztossággal mérhetők. Bánffyhunyadi magyarjaim majdnem mind katonaviselt emberek.

Az átugrott 3. és 4. sz. rovatok sociologiai (társadalomtani) jellegűek.¹ A *megvizsgált testvéreinek száma* című 3. sz. rovat igen örvendetes tartalmú. Min. 1, Max. 13, az erdélyi magyarság átlagos gyermekszámánál jóval magasabb középszám 5.

Kevésbé biztató a *megvizsgáltak gyermekeinek számát* mutató következő 4. sz. rovat adatai. Igaz, hogy egyéneim közepes kora még csak a 37. év, de azért rendellenesség, hogy 1 nőtlen, 15 házas és gyermekes és 12 házas, de gyermek nélkül való földművelő, tehát korán nősült egyénnél, a gyermekek középszáma még csak 1·5, mely a gyermektelenek kihagyásával (?) is csak 2·6 gyermekre emelkedik.

Nem véletlennek, hanem családi (élettani) sajátságának látszik, hogy 3, férfiágon a Juhász, női ágon a Böndi családokhoz tartozó 52, 34 és 56 éves férfinak házasságából a vizsgálat idejéig egyetlen gyermeke sem született, holott az ilyenű 34 éves férfiú a 13 (max.) gyermekkel megáldott család sarja. A Kudor vér sem tetszik túlpropagativnak. Nincs azonban kizárva, sőt valószínű, hogy az ebből a családból megvizsgált férfiak, kik akkoriban csak 20-as éveiket élték, azóta már régen reám cáfoltak. A most elemzett 3. táblának aránylag nagy középszáma a Betlendi, Böndi, Bálint, Fülöp és Lakatos családoknak köszönhető. JANKÓ és LÁZÁR ezekben az irányokban nem kutattak, összehasonlításra tehát nincs alkalom.

A szorosabb értelemben vett leíró jellegekre térve, első helyen a *termetről* szólok,² hiszen akár egyes ember, akár valamely embercsoport láttára menten a termet az, mely leginkább szembeötlik s azt hiszem, a habitus ösztönszerű megalkotásánál ez a lefontosabb jelleg.

¹ Az első négy embernél ez az adat tévedésből kimaradt.

² HANS MEYER: Das deutsche Volkstum, Leipzig, 1900. ezzel szemben az arezot mondja az ember legfeltűnőbb részének. Lásd 4. lap. A döntést az olvasóra bízom. Meyernek erre különben azért volt szüksége, mert a német lakosságot az arezjelzők szerint osztályozza.

Áttekinthetőség kedvéért saját, valamint JANKÓ és LÁZÁR adatait a következő táblázatba foglaltam össze:

2. A megvizsgáltak termete.

Hol és ki vizsgált?	Megvizsgáltak száma	Min.	Max.	Mennyiség-tani közép-érték
Bánffy-Hunyad, Semayer	28	1597	1810	1678
Torda—Aranyosszék— Toroczkó, Jankó . .	83	1600	1936	1700
Alsófehér vm., Lázár .	44	1552	1765	1686
Összegek és szélső értékek	155	1552	1936	1654 (?)

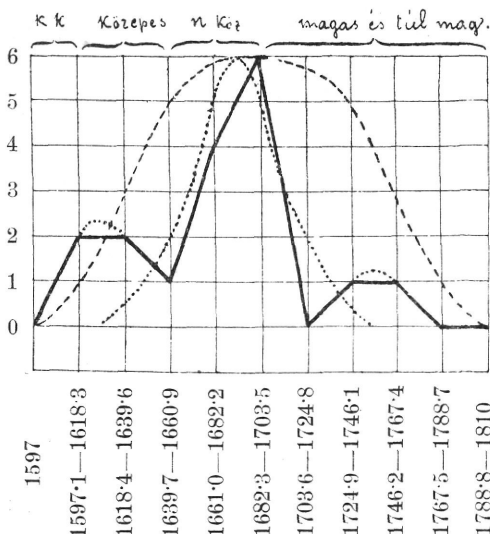
Bánffy-Hunyad magyarsága tehát a mennyiség-tani középben (1678 mm.) indulva, *nagy-közepes termetű* (határszámuk 1650—1700) és egy kategóriába esik Alsófehérmegye magyar lakosságával (m. közép 1686), míg JANKÓ népe 1700 milliméternyi közepes termet-magasságával a *magas* termetű népek alsó határán áll. A későbbben adott részletezés szerint 8 egyén kis közepes és közepes termetű (1650 mm.-ig), 13 egyén nagy közepes (1650—1700-ig) és 7 egyén magas (1750-ig) és túlmagas.] Az ingadozási szélességek, min. 1597, max. 1810, ingad. széless. 213 mm. aránylag csekélyek. LÁZÁR-nál (min. 1552, max. 1765, ingad. széless. 213 mm.), tekintve méréseinek nagyobb számát, az ingadozási szélesség aránylag még ennél is kisebb. Hogy ingad. szélessége az enyémmel összeesik, nyilván csak pusztán véletlenség. JANKÓ adatai absolute nagyobbak (min. 1572, max. 1936, ing. széless. 364 mm.). Tudjuk azonban, hogy az ilyen mennyiség-tani okoskodással nyert középszámok a valódi, vagyis a gyakorisági középszámokkal csak az esetek rendkívüli nagy száma mellett esnek egybe. Ezeket a gyakorisági középszámokat a legkönnyebben grafikus ábrázolással nyerjük.

Bánffyhunyadi méréseimből a következő tapasztalati termet-görbe szerkeszthető:

A 3. sz. grafikai vázlatból kitűnik, hogy a termet az esetek majdnem fele számában (12 eset) 1682·3—1703·5 mm. között fekszik,

mely *gyakorisági középnek* alsó határa a mennyiségtani középnél (1678) kerek 4·3 mm. magasabb és úgy JANKÓ, valamint LÁZÁR magasabb közepét látszik megközelíteni.

3. A bánffyhungyadiak termete.

A vázlat szemlélete arra is megtanít, hogy tulajdonképpen három gyakorisági maximummal van dolgunk. Az első 1618:3 (közepes t.) köré esik (6 termettel); a második, mely egyszersmind a gyakorisági közép 1682:3 (nagy közepes t.) köré esik (12 egyén); és végül a harmadik (4 termettel) 1746:1 azaz a nagy termet körül van.

A vázlat kategoriáinak különbségei és az egyes gyakorisági maximumok egymástól sokkal távolabb esnek, semhogy föltehető volna, hogy az észlelési esetek nagy számával a három gyakorisági maximum egyetlen, a grafikus vázlaton szakadozott vonallal jelzett eszményi görbének szabályos ordinátáiként lépnének fel, hanem igenis jogunk van föltenni, hogy termet szerint tulajdonképpen három külön-külön minimummal, középpel és maximummal bíró görbével s ennek megfelelően alapjában véve három különféle, mondjuk egyelőre „lokális fajtavál” van dolgunk.

Tört vonalú görbénk három szabályos görbére való fölosztásának kísérletét lásd a 3. számú grafikus vázlat pontozott ideális görbéjén. Az ideális görbe orthogonálisainak kiszámítását ezúttal az esetek csekély száma miatt mellőzöm. A tört vonalú görbe három gyakoriság

maximumát az azokba beleeső családok szempontából elemezve, a következő tűnik ki: az alacsonyak kategóriájába esnek egy-egy Böndi (17), Juhász (16), Déersi (22), Kati (28), Fülep (20), Kudor (24), Kacsá (18), Buzás (8), Fülöp (19); a középmagasak kategóriájába három Bokor (13, 1, 3), két Buzás (9 és 14) és egy-egy Juhász (17), Kovács (23), Lakatos (25), Kudor (26), Böndi (1), Bálint (12) és Tamás (27). A magas termetűek között a következőket találjuk: két Bálint (2, 10), két Betlendi (4, 5) és egy-egy Bokor (11), Budai (21) és Juhász (15).

Annyi első látásra kivehető, hogy mindhárom kategóriában más-más nevek szerepelnek, valamint az, hogy egy-egy az alsó és a felső értékek határán álló Bokor belevonásával mind az 5 ilyenű egyén tipikus közepes termetűnek mondható. A magastermetűek közül is találunk a többiek sorából kiváló közös családnevet, két-két Bálintot és Betlendit.

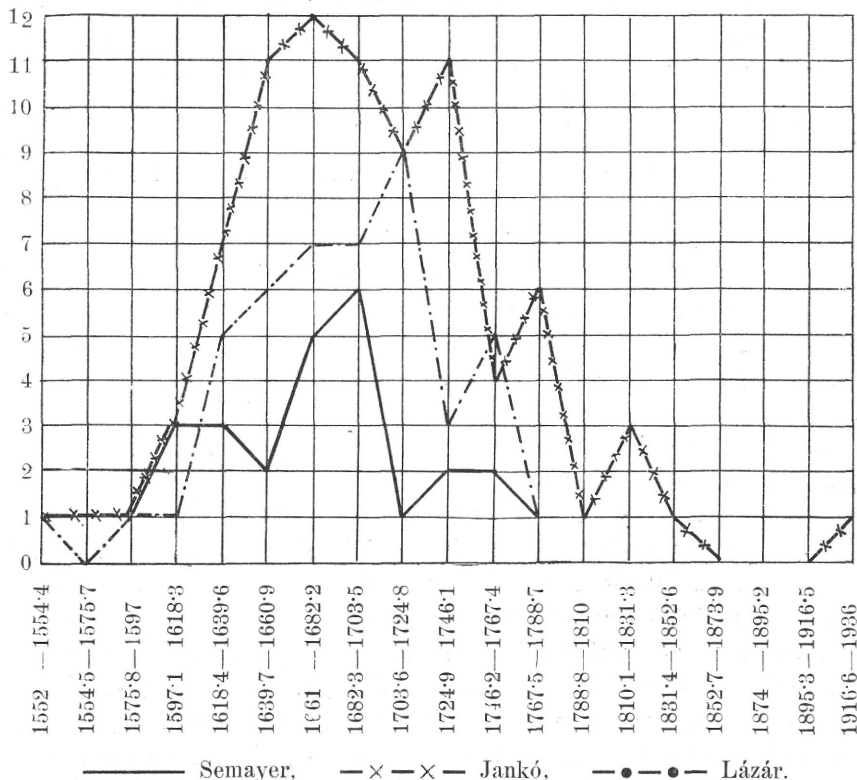
Adataimnak JANKÓ és LÁZÁR adataival való összehasonlítását szintén grafikus vázlat segítségével fogom megkísérteni. Ennek alapjául mindhármunk termet-számainak minimumát (1552 LÁZÁR-nál) és maximumát (1936 JANKÓ-nál) veszem föl, melyek a saját magam bánffy-hunyadi szélső értékeinél kisebbek, illetőleg nagyobbak lévén, az összehasonlítás kiindulási pontjául szolgáló 3. sz. bánffy-hunyadi termet-vázlatot úgy a minimum, mint a maximum irányában meg kellett toldanom.

Az összesített hármas görbe a következő viszonyokat mutatja: Mig a bánffy-hunyadiaknál a gyakorisági közép az 1661—1682—1703 mm.-nyi termetre esik, tehát a középértéket véve, a mennyiségtani középnel (1678) 4 egységgel nagyobbak bizonyul, addig a torda—aranyosszék—torozókóiaknak gyakorisági közepe, mely szimmetrikusan 1639—1682—1724 közé esik, ha ezt középértékben = 1682-nek vesszük, a kiszámított középnel (1700-nál) 18 egységgel, tehát jóval kisebbnek bizonyul. JANKÓ kiszámított közepes magassága különben azért is látszik túlnagynak, mert mérési maximuma, mely egyszerűsített összes 155 mérésünknek maximuma a rendes mérési számoktól annyira távol áll, hogy azt kóros anomáliának foghatjuk föl s ezen az alapon a sorból kihagyhatjuk.

E tétel kihagyásával Jankó kiszámított közepe is egy egész értékkel száll alább, a mi az empirice talált középhez való közeledést jelenti. Itt kell rámutatnom arra is, hogy JANKÓ népének grafikus vázlata csak két gyakorisági maximumot mutat. Az első 34, sőt a szomszédos kategóriákba eső termetek beleértésével kb. 60 fejnyi (tehát több mint

66%-nyi többségben a bánffyhunyadi kicsi és közepes csoportokkal esik egybe). A másik, a magastermetűek gyakorisági maximuma, mely 10 fejnyi számmal (mely szám még egy harmadik, a mérések nagyobb száma mellett elenyésző 1831 közepű gyakorisági maximum 4–5 egyénével is megtoldható lenne) a bánffyhunyadiaknál 1767 középszámmal egy

4. Bánffy-Hunyad, Torda—Aranyosszék—Toroczkó és Alsófehérmegye magyarságának termete.

kategoriával magasabb (1746—1767—1788) termetűeket foglal magában. LÁZÁR alsófehérmegyei magyarjai nagyjában JANKÓ népéhez hasonlítanak legjobban. Két gyakorisági maximuma van. Az, a melyik a bánffyhunyadi középmagasságúak maximumának megfelel, 1618—1724—1746 mm.-nyi kiterjedésben, 1724 mm.-nyi látszólagos és 1682—1703 mm.-nyi valóságos (mert az ideális görbe vezetővonalán fekvő) középpel most jelzett kikorrigált nagyságában az 1686 mm.-nyi kiszámított középnek elég pontos megfelelője. A tört vonalú görbe is elég

tökéletes, a mennyiben a második gyakorisági maximumnak 8 egyén kivételével, 36 többi egyéne mind ebbe tartozik bele. LÁZÁR népének második gyakorisági közepe — a mint a görbére vetett pillantás eléggé mutatja — teljesen a magam és Jankó „magastermetűek”-nek elnevezett csoportjával azonos.

Összehasonlításunk eredményeként a nyugati Erdély magyarságának természetviszonyait mutató számadatokat a következőleg csoportosíthatjuk:

	Kis közepes term.	Nagy közepes term.	Magas és túlmag. term.
Bánffy-Hunyad . . .	9 egyén	12 egyén	7 egyén
Torda — Aranyos- szék—Toroczkó	13 „	38 „	32 „
Alsófehérmegye . . .	6 „	24 „	14 „

Az egész területen . 28 egyén = 18⁰/₀, 74 egyén = 50⁰/₀, 53 egyén = 32⁰/₀.

JANKÓ és LÁZÁR adatainak családonként való mérlegelését azért kell elhagynom, mert a három terület családjai nem azonosok.

A termettel szoros összefüggésben áll az általános *bőrszín*. A bánffyhunyadiak *bőrszínét* (7. sz. rovat) a helyszínén főleg abban az irányban vizsgáltam, sok-e köztük a sárgás alapszínű egyén, mely alapszín mint olyan tudvalevőleg déli eredetű nemzetiségeinkre (szerbek, bolgárok s főképen az oláhokra) jellemző. Az eredmény mutatja, hogy ilyen összesen 13 egyén volt (majdnem 50%), még pedig 5 sárgás barna és 8 sárgás fehér megjelöléssel. A többiek (15) közül 5 rózsás barna, 10 pedig rózsás fehér bőrszínű.

A bőrszín és a családi nevek egybevetéséből kitűnik, hogy a rózsás alapszínűek leginkább a Bokor, Bálint és Betlendi családokból kerülnek ki (a két elsőnél egy-egy kivétellel). Sárgás alapszínűek a Böndi, Juhász (az egyik anyja Böndi leány) és Fülöp családok.

A színkomplexiók megállapításánál (lásd alább) a bőrszínt is tekintetbe vettem.

A *bőr tapintata* valamennyiüknél egyaránt sima, nagyobb izzadást sem tapasztaltam, miért is ezt a tervezett rovatot később beszüntettem.

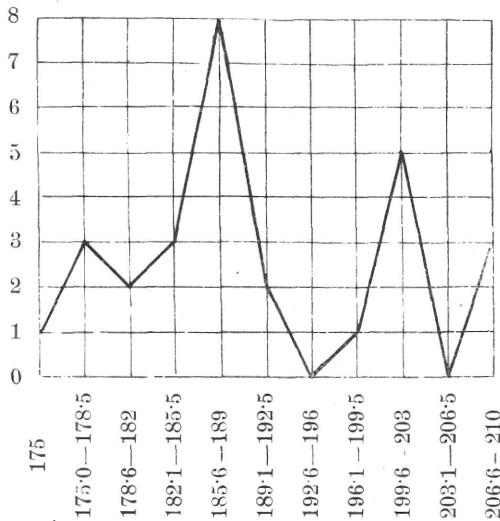
Az emberi alak további általános jellemzésére különösen két adatot tartok fontosnak, ezek a *vállcsúcscséléesség-termet-* és a *tomporszélesség-termetjelzők*. Mint neveikből látszik, a vállcsúcscs és a tompor-távolságnak a termethez való ezrelékes viszonyát mutatják, mely viszonzyszámok azért fontosak, mert a jelzők alapjául szolgáló

mérési számokat anatómiaiilag fix pontokról veszszük. Ezek tehát elsőrendű megbízhatóságra tarthatnak igényt, sőt HARLESS és FRITSCH tanulmányai után ennek a két indexnek egyenesen *alakjellemező* értéket tulajdoníthatunk.

A *vállcsúcscs széless.-termetjelzőnél* mindenekelőtt az aránylag csekély ingadozási szélesség tűnik fel. Min. 175, max. 210, számt. közép-arányos 190. Ing. szél. 35. A *tomporszéless.-termetjelző* valamivel kisebb határértékek mellett (min. 160, max. 200) 177 számt. közép-arányost és kissé nagyobb (40 ezrelékes) ingadozási szélességet tüntet fel.

Mindkét adatsort grafice kifejtve kitetszik:

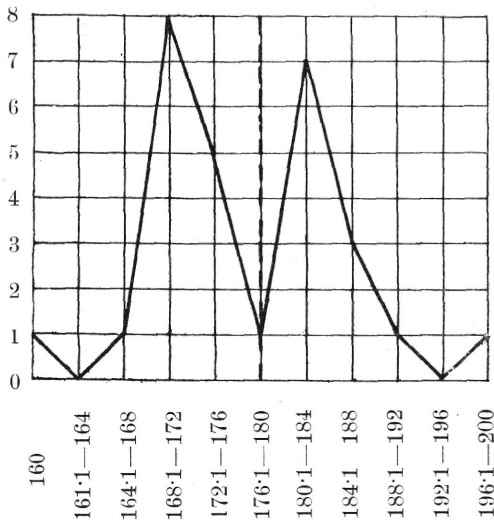
5. Vállcsúcscs széless.-termetjelző.

A vállcsúcscs széless.-termetjelző három gyakorisági maximumot tüntet fel. A mikrosem 178 középpel, a mesosem 189 empirikus középpel (az egész sornak 210 kiszámított közepével szemben) és a makrosem 203 középpel.

A hármastörtvonalú görbének egyes gyakorisági maximumait a megfelelő egyénnel és a természetnek analog három csoportjával való egybevetéséből pedig az derül ki, hogy a széles vállúak közül az egyik Bálint, négy Bokor s az egyik Kudor egyszersmind magas-termetűek is, a mit általánosítanunk az esetek csekély száma miatt nem szabad.

6. Tomporszélesség-termetjelző.

A tomporszélesség-termetjelző grafikus vázlata csak két gyakorisági maximumot tüntet föl, az egyiket 173—176, a másikat 181—184 középpel, amott 15, emitt 13 egyénnel. A kiszámított számtani közép-arányos ezzel szemben 177-re esvén, épen abba a hézagba esik, mely azt látszik jelenteni, hogy a törtvonalú görbe nem egy egységes, hanem két, a csúcstól legtávolabb álló részeiken egymásba átnyuló ideális görbének felel meg.

A kettős gyakorisági maximumnak megfelelően a termetnek, a vállcsúcshélesség-termetjelző és az itt tárgyalt tomporszélesség-termetjelzőnek a megvizsgált egyének által képviselt családokkal való összefüggését kutatva, kitűnik, hogy az előbbi hármasságú, törtvonalú görbék mesosem egységei meglehetősen egyenletesen vannak elosztva.

A most tárgyalt alakjelzőket végül grafice is föltüntettem.

Ebben a vázlatban a merőleges egyenesek a termetet jelzik. A középső 1682 mm. = 100 mm., a többiek magassága arányosan van kiszámítva. A vízszintesen keresztező egyenesek helyes arányban mutatják a vállcsúcshélességet és a tomporszélességet, mi által a gyors összehasonlítás módja van megadva.

JANKÓ és LÁZÁR az alakjelzőkkel nem foglalkoztak, középértékeikből ezeket mégis kiszámítottam, a miből kiderült, hogy a torozkóiak vállcsúcshélesség-termetjelzője (184 ezrelék) csak egy egységgel kisebb a bánffy-hunyadiak ugyanazon jelzőjénél. A Lázár adataiból kiszámított

lődvé (a fanszöröket nem vizsgáltam). A külön mellékelt táblázatból kitűnik, hogy 28 kifejlett ember közül erősen szőrös mellű és hasú egyetlen egy volt, másik 4 szőrös, 3 alig szőrös, a megmaradó 20 közül pedig 14-ről egyenesen azt kellett kiemelnem, hogy mellükön, hastájukon teljesen szőrtelenek.

A *hajzat minőségére* nézve valamennyi 28 megvizsgált egyén haja sima, finom, mondhatnám selymes tapintású, mit eredeti alkatán kívül nagy részt annak tulajdonítok, hogy a hajzatot eléggé gondozzák. Ősz ember egy volt köztük, a 61 éves Fülep, az 50-es években állók hajába alighogy néhány ősz szál lopódzott.

A *hajzat színe* a fő táblázatban következőleg van összefoglalva: 8 fekete, 15 barna, 4 szőke, 1 vörös. Első tekintetre ezek a számok a melanochoikus elemnek erős túltengését mutatják. 23 sötét-hajúval szemben csak 4 szőke és egy vörőshajút látunk, mely utóbbi mint keverékszín, tulajdonképpen a barnához is ugyanazzal a joggal számítható, mint a szőkéhez. Ez az első benyomás némileg megváltozik, ha a hajzat színét a testbőr fentebb tárgyalt színéhez viszonyítjuk, a hol, mint láttuk, 10 barnabőrű emberrel 18 világos bőrű ember állott szemben, továbbá a bajusz színével: 13 szőke (köztük 3 szőszke), 12 barna 3 sötétbarnával, 1 fekete és 2 rőt. Rőt hajszálak a barna bajuszszálak között is a rendesnél gyakoriabbak. Abban a 13 esetben, a melyben embereim szakált viseltek, ennek színe a bajuszénál sötétebb volt.

A komplexió dolgában határozott feleletet azonban csak a *szívárványhártya színének* eloszlásából nyerhetünk, mely a szőrzet színével távolabbi, de annál csalhatatlanabb korrelációban áll. Ez pedig azt az eredményt szolgáltatta, hogy a világos szemszínnek 8 szürke és 8 késsel vannak képviselve, 12 határozott barnával szemben. Ez utóbbi szám a szürkék rovására 3 szürkés-barnával jelzett szemmel szaporítható, mely esetben a világos és a sötét szemszínnek körülbelül egyenlő számban fordulnak elő. Az eddigiekből a tények és a számok bizonyító erejével kitűnik, hogy a bőr, a szőr és a szívárványhártya korrelációban levő színéből kiindulva, ***Bánffy-Hunyad törzsökös lakosságának megalakításához nem egy, hanem három népelem járult: egy barnahajú barnaszemű, egy szőkehajú kékszemű és egy szőkehajú szürkészemű. Számszerint a barna elem a szőke komplexiójú elemek kétszeresében fordul elő.***

Ez a három elem egybeolvadt. Nyelv és szokás szerint többé

nem elemezhető magyarokká lettek. A vérbeli keverődés jelei azonban félreismerhetetlenek, mert tiszta fajú, azaz szürkeszemű szőszkehajú, kékszemű szőkehajú és barna komplexiójú egyént 28 megvizsgált emberem között már csak 18-at találtam. Legtöbb közöttük a tiszta barna komplexiójú (14) s a szürke-szőke (3), a kék-szőke (1). A többi 10 egyén vegyes komplexiójú, aránylag sok barna szőrzetű és kékszemű egyénnel.

Családonként elemezve kitűnik: barna komplexiójúak a Bokor, Betlendi, Déezsi, Kovács, Kudor családok. A szőkek közül szürkeszeműek a Bálint, Juhász, és Kata; kékszeműek a Fülöpök, a mi önmagában véve is eléggé beszédes.

JANKÓ torda—aranyosszék—toroczkói és LÁZÁR alsófehérmegyei népét azonos szempontokból megvizsgálva, Jankó saját szavait használva, a következőt tapasztaljuk: „gesztenyebarna haját észlelt 45 esetben (54%), szőkét 21 esetben (25%), feketét 13 esetben (15·6%), világosbarnát 3 esetben (3·2%) és vöröset 1 esetben. A bajusz rendszeren világosbarna vagy szőke“. Ez adatokat némileg összevonva: barna 61 (74%), szőke 21 (25%), vegyes 1 (1%). A komplexiók tisztasága szerint nála a következő viszonyokat találjuk: tiszta sötét komplexiójú összesen 38 egyén, szőkeszürke csak 3, *szőkekék* 18, vegyes összes 24, ebből szürkebarna 6, kékbarna 18. Emberei közt tehát feltűnő sok a tisztafajú kékszőke és a vegyes kékbarna komplexiójú (összesen 36 egyén = 45%). LÁZÁR adatai a következők: hajzatra nézve van: fekete 8, barna 23, szőke 13 egyén. Komplexiók szerint van tiszta sötét komplexiójú 17, tiszta szőkekék 6, tiszta szőkeszürke 6, más vegyes komplexiójú 15, ebből 9 kékszemű.

A tabella százalékszámait sorra fejtve kiderül, hogy Bánffy-Hunyad, Torda—Aranyosszék—Toroczkó vidéke és Alsó-Fehérmegye nemcsak területileg, hanem az eddig tárgyaltam legáltalánosabb jelleg szerint anthropologiailag is oly szoros összefüggésűek, hogy mindaddig, míg az eddigieknél behatóbb részletkutatások ezen nem változtatnának, Erdély nyugati magyarságának ez a része, ha nem is azonos, de legalább hasonló módon kialakultnak tekinthető. *Mutatja ezt, hogy a sötét (fekete és barna) hajszínek Bánffy-Hunyad népének 85 százalékát, Jankó népének 74 százalékát, Lázár népének 70 százalékát, az egész terület 155 megvizsgált egyénének teljes 76 százalékát teszik ki, míg a világos hajszínre csak a megmaradó 26% esik. A komplexiókat vizsgálva, ezek a számok így alakulnak: tiszta sötét komplexiójú Bánffy-Hunyadon és Toroczkó—Aranyosszék—Tordában egyaránt 47%, Alsó-*

8. A hajsín és a színek komplexiók százalékos arányszámai

Vidék	H a j z a t				K o m p l e x i ó					
	fekete	barna	szőke	vörös	t i s z t a			v e g y e s		
					sötét	szőke- kék	szőke- szürke	barna- kék	barna- szürke	más
Bánffy-Hunyad ¹	28	57	14	1	47	3	10	28	6	6
Torda — Aranyosszék — Toroczkó	15	59	25	1	47	21	3	21	7	1
Alsó-Fehérm.	18	52	30	—	39	13	13	20	—	15

Fehérmegyében 39%. A tiszta fajú szőkekék komplexió Bánffy-Hunyadon gyéren van képviselve, 3%, Toroczkó—Aranyosszék—Tordán erősebb, 21%, Alsó-Fehérmegyében ismét 13-ra száll le; a tiszta szőkeszürke csoport Alsó-Fehérben van a legnagyobb számmal (20%), Bánffy-Hunyadon 10%-os s a legkisebb Torda—Aranyosszék—Toroczkóban, 3%-kal.

A vegyes komplikációknál föltűnő, hogy a barnakék komplexió mindhárom helyen aránylag nagy számban jelentkezik: 28 + 21 + 20%, mely számok még hozzá tetemesen megnövekszenek, ha a tiszta szőkekék és a vegyes barnakékek százalékszámait kékszeműek elnevezése alá összegyűjtjük, a mikor is ezek Bánffy-Hunyadon teljes 31, Torda—Aranyosszék—Toroczkóban még ennél is nagyobb összeget, 42%-ot és Alsó-Fehérmegyében, hol a barnaszürke komplexió teljesen hiányzani látszik, szintén 33%-ot tesz ki. Az egész területre nézve a tiszta sötétek 43%-ot, a tiszta szőkekék 12%-ot, a tiszta szőkeszürkek 9%-ot, a vegyesek közül a barnakékek 23%-ot, a barnaszürkek 4%, a más komplexiójú vegyesek pedig 9%-ot tesznek ki. A tiszta szőkekék és a vegyes barnakékek „kékszeműek“ alá összefogva, ilyformán az egész területen előforduló komplikációk teljes 35%-át foglalják el.

Következik ebből, hogy a sötét komplexió magánál a sötét haj-

¹ Az ebben a tabellában közölt számok itt-ott azért nem egyeznek a fent közölt számokkal, mert ott a bőr és bajusz színét is belevontam a komplexió megállapításába, a mit jelen esetben azért nem tehettem, mert Jankó és Lázár ezt a két jelleget nem közlik, nem vizsgálták.

színnél sokkal kevesebb számú esetben fordul elő. Bánffy-Hunyadon 85°/_o helyett csak 47°/_o, Jankó területén 74°/_o helyett szintén csak 47°/_o-nyi és Lázár területén 70 helyett csak 39°/_o-ot. Az egész területre nézve a tisztán sötét komplexiójúak 76°/_o-a ilyformán 76°/_o-ról 43°/_o-ra száll le.

Ezek a számok elég sokat mondanak, azt t. i., hogy a hármunk által vizsgált terület magyar lakosságának relative túlnyomó, absolute véve is elég nagy részét s egyúttal (a mai lakosságnak közép számban véve 43 százalékka) legfontosabb alkotó elemét egy tiszta barna komplexiójú népréteg képezi. Konstatálandó, hogy a 39 százalék, mely a másik két területhez képest 8 százaléknyi hanyatlást mutat, a három vidék közül a legdélibbre jellemző.

Következik másodsor, hogy mindhárom vidék lakosságának szintén nem csekély alaprészét egy szőkekék komplexiójú népréteg képezi. Tiszta komplexióban ez a réteg vidékünk legészakibb részében, Bánffy-Hunyadon már csak csekély töredékekben él. Torda—Aranyosszék—Toroczkóban azonban a tiszta szőkekék komplexió is teljes 21°/_o-nyi, míg Lázár népe e tekintetben 13°/_o-nyi arányszámmal a középben jár. Ha pedig a tiszta és a vegyes komplexiójú kékszeműeket egy csoportba foglaljuk s ennek az elterjedését tekintjük, a most vázolt viszonyok csak annyiban változnak meg, hogy ezekkel együtt bizony Bánffy-Hunyadon is a lakosság teljes egyharmada (31°/_o), Torda—Aranyosszék—Toroczkón, mely most is elüljár, 42°/_o-a és Alsó-Fehérmegyében is 33°/_o-a kékszemű szőke vagy barna alaptypusú. A barnahajúak egy részének ideszámítását bizvást megengedi az a tény, hogy ezeknél is, mint fentebb láttuk, a bajusz színe a hajzat színénél mindig világosabb. Ez a vidék népének második, számban is elég erős alaptypusa.

A harmadik, a szőkeszürke komplexió szintén mindhárom területen föltalálható, még pedig elég tekintélyes számban. Legtöbb a legészakibb részen: Bánffy-Hunyadon 16°/_o (10°/_o tiszta, 6°/_o vegyes), kisebb számban Toroczkón 10°/_o (3 tiszta, 7 vegyes) és 13°/_o-nyi számban Alsó-Fehérmegyében.

A színkomplexiók és a termet közt fennálló korrelációra a most tárgyalandó fejjelzők, fejmagasságjelzők tárgyalásánál és ezek belevonásával fogunk visszatérni.

Dr. Semayer Vilibáld.

Bánffy-Hunyad magyarságának somatologiai jellegei.

A megvizsgált egyén részleges jellegei

Folyó szám	törzsi rész										alsó végtagok										felső végtagok										Folyó szám						
	fej + nyak : terméhez	7 nyakcs. — Vertex	törzs : terméhez	törzs- magasság	álcúcs a föld felett	7 nyakcs. a föld felett	manubrium- sterni a föld felett	mellkas kerü- lete : egész terméhez	mellkas kerülete	alsó végtagok : egész termé- hez	alsó végta- gok hossza	czomb : alsó végtagok	czomb hossza	lábcsár : egész vég- tagokhoz	lábcsár hossza	lábikra legn. kerülete	lábcsár legk. kerülete	bokam. : végtaghoz	bokamagás- ság	talpjelző	talp hossza	talp szélessége	felső vég- tag : ter- methez	felső vég- tag	felkar : egész vég- taghoz	felkar	alkar : egész végtaghoz	alkar	kézhat : egész vég- taghoz	kézhat hossza		tenyer- jelző	tenyer-hossz	tenyer- szélesség	nagy arasz	kis arasz	felső : alsó végtaghoz
	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73		74	75	76	77	78	79
1	156	266	632	1097	1449	1418	1372	552	937	540	917	506	464	427	392	351	212	69	64	39	265	105	907	832	459	382	367	306	233	194	96	202	116	238	210	490	1
2	137	238	622	1077	1493	1452	1429	540	935	552	965	493	472	469	449	372	230	64	62	44	281	126	910	851	485	413	366	312	216	186	91	204	128	254	214	491	2
3	144	246	655	1120	1485	1438	1402	538	918	562	958	461	442	519	498	361	206	66	65	37	264	100	829	798	493	394	357	282	247	195	93	208	118	250	210	468	3
4	154	272	626	1086	1523	1504	1454	567	1003	539	952	466	444	507	483	354	230	79	76	41	285	118	887	846	494	415	347	294	228	193	88	218	122	234	200	479	4
5	149	250	650	1089	1468	1424	1367	557	912	536	898	467	420	481	433	353	218	75	68	46	250	115	860	773	481	372	362	280	227	176	91	192	106	223	177	462	5
6	138	234	624	1052	1365	1346	1298	572	966	513	865	490	424	462	400	342	345	86	75	42	260	110	884	765	466	357	386	295	215	165	86	190	110	222	180	451	6
7	163	261	673	1075	1381	1344	1312	588	940	513	820	491	403	570	457	333	205	82	68	40	260	105	880	722	494	357	382	276	228	165	90	183	110	222	188	452	7
8	151	231	665	1104	1424	1420	1358	592	982	513	853	496	423	502	428	370	220	76	65	37	285	106	931	794	472	375	356	283	231	184	92	198	116	236	200	478	8
9	172	291	635	1069	1441	1434	1383	554	912	521	877	538	472	478	420	343	224	75	66	29	295	114	920	807	502	405	353	285	229	185	91	202	117	226	198	479	9
10	146	245	653	1099	1443	1422	1382	583	977	523	876	496	435	484	424	338	212	71	63	38	273	105	920	806	476	384	342	276	213	172	88	195	110	224	190	481	10
11	150	262	651	1129	1514	1468	1416	508	882	531	920	543	500	481	443	346	220	70	65	36	295	108	887	816	471	385	370	302	229	187	94	197	114	226	200	471	11
12	145	247	632	1149	1422	1428	1364	524	890	498	846	496	420	490	415	342	207	82	70	43	279	120	963	815	462	377	347	283	235	192	98	194	114	240	202	480	12
13	155	258	624	1038	1438	1420	1324	580	965	544	905	464	420	491	445	363	218	75	68	43	268	116	876	793	486	382	353	280	238	189	91	195	118	236	200	476	13
14	155	264	661	1127	1503	1460	1360	640	1090	523	890	483	430	489	436	390	230	76	68	39	293	116	908	809	487	395	377	305	218	177	93	190	117	240	200	475	14
15	140	255	643	1165	1586	1547	1498	529	958	485	978	539	474	542	476	360	238	91	80	40	295	120	994	873	465	407	395	345	211	185	91	220	115	240	191	482	15
16	153	246	677	1090	1387	1358	1305	590	950	549	883	458	405	446	394	340	223	90	78	41	275	115	866	765	436	335	371	284	233	179	91	197	113	222	190	475	16
17	141	238	672	1129	1450	1430	1386	321	875	527	885	490	434	842	427	337	200	81	72	38	284	108	918	813	479	390	369	300	238	194	97	198	114	232	200	484	17
18	170	278	668	1090	1400	1373	1316	578	943	519	848	492	418	456	387	355	228	76	65	41	273	114	935	793	456	362	356	283	226	180	93	193	110	222	190	486	18
19	163	263	664	1096	1413	1334	1326	614	1013	529	873	540	472	453	396	373	219	73	64	43	263	118	869	756	488	370	363	275	224	170	90	188	116	216	180	458	19
20	148	247	676	1075	1431	1403	1343	529	880	532	886	413	366	465	413	332	222	80	71	46	262	123	857	777	488	380	351	267	230	175	93	188	118	222	176	456	20
21	136	239	637	1115	1513	1510	1446	509	892	556	973	473	461	481	468	345	212	77	75	35	295	105	891	867	470	408	365	317	219	190	91	207	115	243	214	495	21
22	150	240	655	1049	1379	1374	1307	600	960	553	885	563	396	446	395	375	220	79	70	40	258	105	875	775	490	380	371	288	237	184	97	188	118	224	192	484	22
23	146	247	669	1125	1453	1412	1362	609	1025	521	877	517	454	458	401	390	253	80	72	36	301	108	940	825	450	372	356	294	230	190	95	200	120	262	198	490	23
24	154	253	673	1100	1422	1384	1318	533	872	556	910	467	425	461	420	332	212	76	70	39	265	105	873	795	490	390	372	296	221	176	95	184	108	224	190	493	24
25	148	248	658	1102	1446	1400	1359	555	930	480	882	493	435	485	428	370	238	73	65	39	278	110	901	795	464	372	400	318	235	187	94	197	120	249	204	474	25
26	147	248	647	1092	1471	1434	1372	533	934	557	942	460	433	264	249	340	212	76	72	38	284	108	863	812	480	396	371	302	230	187	95	196	110	224	196	481	26
27	139	235	638	1078	1474	1430	1382	506	855	549	927	479	444	461	428	340	205	75	70	40	280	112	857	795	358	285	354	282	222	177	89	197	113	222	190	471	27
28	220	263	673	1088	1405	1368	1330	571	924	547	885	449	398	433	383	365	225	85	76	40	262	105	906	802	495	397	355	285	220	177	90	195	115	238	192	496	28
	5302	7085	18252	30705	40579	39735	38271	16598	26320	14862	25176	13023	12184	13583	11788	9912	6284	1948	1943	1110	7728	3120	25195	22470	12958	10637	10213	8195	6423	5111	2583	5516	3221	6481	5472	12328	
	136	231	622	1038	1379	1334	1298	506	872	480	820	413	366	427	249	322	205	64	62	29	260	100	827	722	450 (358)	285	342	267	211	165	86	183	106	216	176	451	
	172 (2220)	272	677	1165	1586	1547	1498	640	1090	557	973	563	474	842	498	390	345	91	80	46	301	126	994	873	502	415	400	345	247	195	98	220	128	254	214	496	
	189	253	652	1096	1494	1419	1366 (2592)	602	940	530	899	465	435	484	421	354	264	69	69	39	276	111	899	802	462	379	364	292	233	182	92	196	115	231	195	440	

Megjegyzés

- 1 Mell kevéssé szőrös.
- 2 { Öszülés jelei, tarkótájéék feltűnően lapos; mell, hastáj szőrös.
- 3 Naevusok, mellen alig van szőr, erősen ívelt láb.
- 4 Szemöldöke faunos.
- 5 { Kifejlett paniculus adiposus. Mell csupasz, Orrlyuk, a sövény nyel párhuzamos.
- 6 { Occipit. dudor gyenge. Mell és hasszörzet, Pan. adip. kifejlett.
- 7 Csupasz testü. Occipit. dudor.
- 8 Gyér szőr. Kopaszodó. Orrlyuk a sövényre merőleg.
- 9 Öszes szálak. Szörtelen keskeny felső ajakkal.
- 10 Elálló fül, izmos.
- 11 Aligszőrös. Befelé álló mellbimbó. Gacsiba lábú
- 12 { Befelé nőtt csecsbimbó. Darwin csücske jobb fülön. Szörtelen.
- 13 Alig szőrös, hájlerakodások.
- 14 Gerinczelferdülés. Panic. adipos kifejl.
- 15 Öszes, kiálló pofadudor széles, alig szőrös mell.
- 16 { 13 testvér közt a legutolsó, 4 testvér él. Kiálló járomcsontok.
- 17 Ösz szálak. Kiálló járomcsontok. Gyér szőr.
- 18 Izmos, szörtelen.
- 19 Mell és alhas szőrös.
- 20 Majdnem egészen ősz. Teljesen szörtelen.
- 21 Teljesen szörtelen.
- 22 Félig ősz. Bajusz szélei szintén. Szörtelen.
- 23 Halántékon néhány ősz hajsz., hastáj kissé szőrös.
- 24 { Mellen kevés szőr. Hastájon nincs. 2. ujj hosszabb, mint a 3.
- 25 Gyér szörzetü.
- 26 Mell szőrösebb, világosabb színű, mint a többi test.
- 27 Befelé nőtt csecsbimbó.
- 28 Majdnem egészen szörtelen.

Magyarázat. A megjegyzések előtt levő számok azt a folyó számot jelzik, melyhez a megjegyzés tartozik.

Končjar.

NECSEY I.

Néprajzi Múzeum
Könyvtára

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. április

4. szám.

A KONČJAR.

Már az ingcsattnál láttuk, hogy mily nagy formaérzékkel készíti a nép fia az ő értéktelen anyagból való ékszereit; hogy őriz meg bennük évezredes motivumokat, mily nagy ügyességet tanúsít az anyag megválasztásában és hogy mennyire mester annak feldolgozásában.

Ha ez utóbbit — a készítendő tárgy anyagának helyes érzékkel való megválasztását — vesszük annak a mértéknek, mely föltételezi, hogy a kész tárgy minden diszítésével egyetemben egy teljes egészenk és szépnek is hasson, mert az anyag nem juthatott ellenkezésbe a tárgy ornamentikájával és eredeti rendeltetésével; úgy a színes táblán adott kések ennek a föltételnek a legnagyobb mértékben megfelelnek (VI. tábla).

Anyagukra nézve értéktelenebbek ugyan az arany, ezüst és drágakővel dolgozó ötvös hasonló készítményeinél, nincsenek talán azzal a kézügyességgel sem csinálva, mint azt egy aranyműves tudná, és mégis ezek a kések, a nyelük készítésére használt értéktelen anyag ügyes és czélszerű feldolgozásával, végső hatásukban vetekednek az aranyműves hasonló célú — nemes anyagból — készített munkájával.

Készítésük egyszerű.

A kés pengéjét könnyen élesíthető, puha vasból kalapálja ki a falusi kovács, még pedig, hogy a „končjar“ névnek megfelelő is legyen, úgy, hogy a penge mindjárt töből keskenyedik, foka iránt hajló, vége pedig félelmesen hegyes (1. kép). Párja, mely sokkal nehezkesebb és a nyele is egyszerűbb, már inkább a belső, házi használatra való, pengéje pedig semmiben sem különbözik a közönséges konyhakés pengéjétől (2. kép).

A nyél valóságos remeke a paraszt-ötvösségnek.

Technikájára a képzelhető legegyszerűbb, széphatásában pedig pompás. Úgy készül, hogy a penge vasával egy darabból kovácsolt szögre váltogatva sárga- és vörösréz- vagy ólomlemezeket fűznek, ezek közé pedig valamivel vastagabb s különféle színű szarutáblákat rétegeznek úgy, hogy az érclemezek a szarurétegeknek mintegy a foglalását képezik. Mikor a nyél kívánt hossza már megvan és az utolsó érclemez is a szögre van fűzve, ezt behorgozzák, lealapálják, a nyelet reszelővel megformálják, fényesre csiszolják és az ilyen módon készült nyél színhatásra nemcsak hogy vetekedik az elmúlt századokannyira kedvelt *achat-* és *onyx*-ból készült késfogantyúival, hanem azokat sok tekintetben fölül is mulja.

A bágyadt fényű szarulemezek színeit — melyek a barna, sárga, zöld és kék minden árnyalatában a csalódásig adják vissza az onyx lágy szinfokozatát — nagyon előnyösen érvényesítik a különféle színű érclemezek, melyek közül a sárgaréz mint a legragyogóbb foglalja be a szarulemezt, míg a vörösréz és a gyorsan oxydáló ólom inkább a sárgalézlemezeket különítik el egymástól. A sárga- és vörösréz, az ólom, vörös- és ismét sárgaréz kerül így egymásmellé, s együttvéve sem vastagabb, mint a reá következő szarulemez. Természetes, hogy a rétegek számával — de különösen, ha az érclemezek vékonysága és a szarulemezek vastagsága között a helyes arány be van tartva — emelkedik a nyél szépsége és a kés értéke is. Így például a színes tábla končjarjának a nyelére 69 darab különféle lemez ment rá, míg a másik darabnál, ugyane célból, ugyanazon hosszúság mellett, már csak 26 lemezre volt szükség.¹ A kettő közti különbség riktó.

A Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményében vannak még olyan darabok is, melyeknél a hasonló technikájú nyél utolsó lemezéből egy sorban négy-öt gomb is van kireszelve, melyek alakra tökéletesen megegyeznek a szpinkákat díszítő gombokkal is. Gyűjteményemben pedig van egy szintén Zólyommegyéből való, melynek nyele a felülről számított 3—4-ik lemez alatt áttört mivű, úgy, hogy a felső lemezeket a pengéhez közelebb álló lemezekkel három, egymással összefüggő kis rézozlopecska köti össze (lásd a XII. tábla čerpakjának áttört mivű fülét).

A končjar, tulajdonosának a legbecsesebb, a legszükségesebb holmija; mindenüvé magával viszi, erdőn, mezőn, munkában, mulat-

¹ Mindkét darabot Bittera Jenő gyűjtötte számomra Breznóbánya vidékén.

ságban elválaszthatlan kísérője. Minthogy pengéje nem bicsaklik, mint a bugylié, amúgy meg nem igen lehetne hordani, bőrből varrott és néha remekül préselt hüvelyben hordja; ez néha — ritkán — két késre is való, és akkor egy rekeszfalal ketté van választva. A kés azután hüvelyestől vagy a nadrágszebben is elfér, vagy pedig — a legtöbb esetben — a nadrágszija, övbe lesz akasztva.

Nemcsak faragásra, apró munkára, evéshez jó a končjar, hanem, ha arra kerül, fegyver is. Hogy a mi különben békés, de mámorukban annál erőszakosabb tótjaink hány pörös ügyükben intézték el egymás közti panaszait ezzel az ügyes fogású, kézbe való jószággal a — končjarral, arról még eddig nincsen statisztika.

Nécsey István.

J E L E N T É S

az 1900-ban Párisban tartott XII. anthropologiai és archaeologiai (augusztus 20—25) és III. ethnographiai (augusztus 26-tól szeptember 1-ig) nemzetközi kongresszusokról.

I.

A párisi világkiállítás a francziáknak oly rengeteg pénzbe került, hogy egészen természetesen törekedtek arra, hogy költségeik megtérülését a legkülönbözőbb módokon biztosítsák. Minél több idegent vonzani Párisba, hogy pénzüket ott hagyják, ez volt a főczél, melyet a francia az ő legkedvesebb egoismusával nyíltan bevallott s e czél szolgálatában állottak azok a kongresszusok is, a melyeket épen a kiállítás alkalmából és idejében, sőt a kiállítás területén rendeztek. Volt mintegy 300 kongresszus, átlag mindegyik mintegy 300 taggal; minden tag átlag öt napot töltött Párisban s naponként 30 frankot költött el, s ez maga 1¹/₂ millió frank bevétel s ¹/₂ millió bevétel a francia vasutaknak!

A kik e kongresszusokra készültek, tudták előre, hogy azoktól valami sok komoly munkát várni nem lehet; elvégre is a tagokat Páris ez idő szerinti főattractiója, a kiállítás vonzotta; a kongresszusok napirendjére tüzött tudományos értekezéseket a tagok később nyomtatásban úgy is megkapják, saját értekezésük bemutatására a kongresszusi szabályzat szerint 20 percnél több időt nem enged, s így mindenki a kiállításba sietett, hogy ott tanuljon, ott lásson olyanokat

a saját szakköréből, a minőket látnia az életben talán többé sohasem nyílik alkalma. A kongresszusok azonban a várakozások teljes leszál-
litása mellett is sok meglepetést szereztek a tagoknak, a melyek egy-
általában nem voltak kellemeseknek mondhatók; az üzletszerűség
lépten-nyomon kiérzett; hogy az embercsödités minél nagyobb legyen,
a kritikát teljesen félretették; a rendezők maguk, a kiknek vállaira
még néhány kongresszus szervezése nehezedett, kimerültek voltak
már akkor, mikor munkához fogtak, következésképen a rendezés rosz
volt, s így nem csoda, hogy e kongresszusoknak sokkal kisebb tudomá-
nyos eredményük volt, mint azt egyáltalában csak elképzelni is
lehetett volna.

Ez persze általános vélemény, mely nem érvényes minden egyes
kongresszusra, voltak komolyabb természetűek, de voltak olyanok is,
melyek ez általános véleményen is jóval alul maradtak, s ha a kon-
gresszusok a maguk tudományos céljait el nem is érték, a tagokat
mindenesetre bőségesen kárpótolta az a rengeteg anyag, a melyet a
kiállítás alkalma az egész világról egyetlen helyre összehalmozott.
Nekem, a M. N. Múzeum megbízásából, két kongresszuson volt alkalmam
részt venni; az egyik a XII. anthropologiai és archaeologiai, a
másik a III. ethnographiai kongresszus volt; s e kettőnek lefolyásából
már eléggé kitűnik, hogy az a tapasztalat, melyet mi magyarok már
ezredéves kiállításunk alatt megtettünk, tökéletes beigazolást nyert,
hogy t. i. tudományos kongresszusok tartására, ha azoktól komoly
munkát várunk, az országos és világkiállítások ideje egyáltalában
nem alkalmas.

A XII. anthropologiai és archaeologiai kongresszus, Párisban
1900. augusztus 20-tól 25-ig tartott; ez úgy tagjainak előkelő sorá-
val, mint gondosabb rendezésével, a komolyabb természetű tudomá-
nyos kongresszusok közé tartozott, noha a fegyelem és kritika hiánya
bizonyos botrányokat (minők p. o. Zenker és Thieullen felolvasásai
voltak) itt is elkerülhetetlenekké tett. A M. N. Múzeumot ezen dr.
Hampel József a régiség- és éremtár igazgató öre képviselte; a kon-
gresszus archaeologiai munkásságáról az ő jelentése számol be, s így
az én feladatomban csak az anthropologiai munkálatok ismertetése marad.

Az anthropologia e kongresszuson a lehető legszegényebben volt
képviseelve; ámbár a kongresszus programja szerint annak keretébe
csakis a történetelőtti anthropologia tartozott, a vezetőség jónak látta
e kereten tágítani s programját úgy bővítette ki, hogy minden anthro-
pologiai tanulmányt felvett, a mely akár a legrégebb (történetelőtti)

emberfajtat, akár a mai fajtákat tárgyalta. S még így is mindössze 14 előadó jelentkezett, az anthropologia legkülönbözőbb tárgyairól tartván előadást két ülésen, augusztus 25. és 26-án, melyek kizárólag a biológiai anthropológiának voltak szánva.

Mint tudva van, Dubois E. hollandi katonaoorvos 1891. szeptemberében Jáva szigetén a Bengavan völgyében oly rétegekben, melyek vagy a fiatalabb pliocénhez, vagy az öregebb pleistocénhez tartoznak, egy zápfogat, majd ugyanazon év októberében ettől egy méternyi távolságban egy koponyaboltozatot, végül 1892. augusztusában ettől 15 m.-nyire egy czombcsontot (femur) talált; Dubois e három darabot egy és ugyanazon egyén részeinek tartotta s abban megtalálni vélte azt a hiányzó láncszemet, mely az embert az emberszabású majmokkal köti össze s elnevezte azt *Pithecanthropus erectus*-nak. Dubois 1894-ben megjelent könyve a tudományos irodalomban óriási szenzációt keltett, nyilatkoztak W. Turner, L. Manouvrier, dr. R. Martin, K. Krause, R. Virchow stb., majd ismételten maga Dubois s abból az irodalomból, mely a *Pithecanthropus*ról keletkezett, a végső tanúság ma az, hogy a lelet régisége kétségtelen, hogy a csontok összetartozása feltételezhető, de be nem bizonyítható, hogy a czombcsont határozottan emberszabású, a koponya azonban egy óriás-gibbon koponyája, s ha nem más is, mint a *Hylobates* nagyított koponyája, mindenesetre új faj, de nem az az átmeneti alak, a melyet oly régóta keresnek az anthropologusok. Ezeket a csontokat már annyian megvizsgálták, a *Pithecanthropus* rendszertani helyéről már annyit vitatkoztak, hogy e kérdésben, mely pedig az anthropologia legelsőrendű fontosságú kérdése, újat újabb anyag nélkül nem várhatunk s a kongresszus sem adott, noha két előadó is foglalkozott vele. Dubois ugyanis a kiállításon bemutatta a *Pithecanthropus erectus* rekonstruált alakját s ezt a reconstituciót vette bírálat alá egy értekezésében Manouvrier, kimutatván annak többrendbeli hibáját. A másik értekező Ducworth pedig a czombcsonton levő exostoset Virchow és Bland Sultoi különböző feltevéseivel szemben sympathikus úton keletkezettnek tartja s így az eddigi két hypothesis egy harmadikkal gyarapítja.

Lombroso assistense, Fabio Frassetto, az ember, a primatesek és az emlősök koponya-kutacsairól értekezett; tanulmányában újat tulajdonképen nem mondott, hanem ismételte két most megjelent cikkének eredményeit, melyek egyikében a koponyavarratok genesisének törvényét, másikában azt mutatja ki, hogy a falcsontnak valószínűleg négy csontosodási centruma van. Papillaut éles bírálat alá

vette Frassetto kutatásait, utalt arra, mily nehéz megkülönböztetni a Worm-féle csontocskákat a csontosodási centrumoktól, a következtetések nagyon is abszolutaknak találja s kimutatja, hogy Frassetto kétségtelenül igen érdekes hypothesiseit egyedül embryologiai úton lehet igazolni, az pedig eddig meg nem történt.

Wilser a történelem előtti népvándorlásokról tartott előadást s kiindulva abból az a priori felállított elvből, hogy ha egy rassz elterjedésének centrumát meg akarjuk ismerni, akkor keresnünk kell azt a helyet, a hol az illető rassz a legtisztábban őrizte meg jellegeit, és hogy a fehér rassz legtisztább jellegei a dolichocephalia, a szőke haj, kék szem, fehér bőr és magas termet, megállapítja, hogy e jellegeket a skandinávok egyesítik magukban, hogy az ember e fajtája a sarköv körül keletkezett s ott tökéletesedett s onnan küldte szét fejlődése különböző korában minden irányban a maga gyarmatait. S. Reinach, a ki hirhedt olvasottságáról ez alkalommal is fényes bizonytságot tett, legott kimutatta, hogy ez a thesis egyáltalában nem új, minden tudományos bizonyíték híján való, s hogy ilyet Wilser sem nyújtott.

Heves és jogosult támadásra adott okot Bloch tanulmánya, a ki az európai föld neolithikus brachicephaljai a dolichocephalok leszármazottjainak tekinti, a kikenél a fejjelző átalakult. Manouvrier ezt pusztá hypothesisnek mondja, utal arra, hogy a koponyaalakok genesiséről semmit sem tudunk s elítéli azt a módot, a mely az e téren való tudatlanságunkat oly elméletekkel akarja leplezni, melyek nem alapulnak anatómiai tényeken és érveken. Papillaut emlékeztet arra, hogy már a gibbon fejjelzője is mily változásokat mutat (78 *hylobates concolor* koponya közül 58% brachycephal, 37% meso- és 5% dolichocephal), s noha a fejjelző genesisé más a majmoknál, mint az embernél, annak ugyanazon fajtán belül való változatossága az embernél is valószínű, de csak valószínű és be nem bizonyított.

Manouvrier bizonyos történelemelőtti koponyákon észlelte a *sin-cipitalis T* vonalat, erről ő már több ízben irt s ez alkalommal e koponyák közül hármát bemutatott, nem azért, hogy eddigi közléseit ismétlje, hanem hogy erre a jelenségre a figyelmet felhívja; e jelenséget eddig csak női koponyákon észlelték s a hat koponya közül négy a Seine-et-Oise kerületben levő dolmenekből ered.

Matthews R. H. Ausztrália benszülötteinek eredetéről értekezett. Szerinte Afrika, Ázsia, Ausztrália, a Van Diemen föld és Új-Guinea egykor egy egységes, összefüggő területet képezett, a mit Blanford

Hooker és mások zoológiai, botanikai és geológiai kutatásával igazol. E területi összefüggés lehetővé tette, hogy India, Ázsia, Afrika vagyis Lemuria népei elérjék és benépesítsék Ausztráliát, a Van Diemen földet és Új-Guineát is; bizonyítani látszanak ezt a három nagy oceáni sziget nyelvének közös eredetre valló elemei s az ausztráliai autoktonok, az afrikai négerék és a melanéziaiak közti anthropológiai hasonlóság. Megszűnván a szakadatlan összefüggés Ausztrália, a Van Diemen föld és Új-Guinea közt, egy második népáramlat jutott be Ausztráliába Indiából kiindulva a Ceylon, Nicobar, Andaman, Jáva, Borneo, Celebes és Timor szigetek által jelzett úton; ez a nép azonban már fejlettebb volt s természetesen harcban állott az előbb érkezettekkel; ez az invasio azonban már nem érintette sem Van Diemen földet, sem Új-Guineát, melyektől Ausztráliát akkor már tenger választotta el. E második invasio nyomát, vagyis az ausztráliai és délindiai törzsek rokonságának bizonyítékát Matthews e népek társadalmi szervezetében látja. Ennek részletezése azonban oly hosszúra nyúlt, hogy többé nem maradt idő e szerfölött érdekes, de nagy ellenzékre talált kérdés megvitatásához, noha arra sokan készültek és jelentkeztek is.

Ennyi elmélet után szinte jól esett N. Seeland orosz anthropológus tanulmánya, a ki nem elméletet, hanem anyagot, észleletet közölt. Nyugati Szibéria orosz parasztjairól értekezett, kik közül 241 katonát (22—27 évesek) és 23 parasztnőt (20—30 évesek) mért meg; az egyének a tobolszki, tomszki, permi, szemirecsenszki és orenburgi kormányzóságból valók. A mérések alapján megállapította, hogy a szibériainak ethnikai typusa tiszta szláv, egyetlen mongoloid szemre sem akadt; a szemek 75%-a világos (kék és szürke), az orr mezorhyn, a barna bőr rendkívül ritka, de a barna haj 60—80%-ot tesz ki; a termet vidékenkint 1636—1694 mm. közt változik (a nőknél 1581 mm.), a fejfeljő 80.1—81.9 közt, az izomerő 47.4—49.2 közt.

Nagyérdekű észleleteket közölt Silva Telles is, a ki az Afrikában megtelepült portugálok harmadik generációjában bizonyos jellegek megváltozását figyelte meg, minők a brachycephalia erősebb kifejlődése, az agy- és arczkoponya közti disharmonia, a növekedésben való szabálytalanságok, a felső állkapocs prognathismusa stb., melyekben a fehér faj degenerációjának jeleit látja. Ez a felfogás azonban heves ellenzésre talált s a vitatkozók általánosságban megegyeztek abban, hogy egyelőre csak a tényeket lehet regisztrálni, de szó sem lehet arról, hogy azokból a faj elsatnyulására, degenerációjára következtessünk.

Costa Ferreira a portugál koponyák kapacitását vizsgálta s ennek és a többi jellegeknek alapján Portugália lakosságát négy csoportra osztja: 1. a fej dolichocephal, a termet alacsony, a fej kicsi, az orr mesorhyn (hasonlít a Cro-Magnon rasszhoz) a Tras las Montes tartományban; 2. a fej dolichocephal, a termet magas, a fej igen nagy, leptorhin a Beira Alta tartományban; 3. a fej mesaticephal, a termet kicsiny, a fej nagy, leptorhin a Minho tartományban; 4. a fej mesaticephal, a termet magas, még jobban leptorhin az Alemeitejo tartományban. A többi tartományok típusa nem állapítható meg ily pontosan.

Ezekén kívül Papillaut, Verneau és Grevers új craniometriai szerszámokat és mérési módokat mutattak be, melyek az anthropologia technikáját fejleszteni hivatvák s részben már az „Anthropologie“-ből ismeretesek, de még sem kipróbálva, sem általánosan elfogadva nincsenek.

A kongresszus anthropologiai munkálataiban a M. N. Múzeum is részt vett s ismertetésem befejezésében még csak erről kell beszámolnom. Külföldi anthropologusok, anthropologiai és ethnographiai intézetek — németek, angolok, amerikaiak és oroszok — az utolsó években ismételten felkeresték a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályát azzal a kéréssel, hogy küldjünk a magyar fajról hiteles fényképfelvételeket, lehetőleg a név, szülőhely, foglalkozás és kor, a legkiválóbb anthropologiai jellegek és a legfontosabb méretek felsorolásával. — E kérelem teljesen megokolt volt, mert Magyarország az élőkön végzett anthropologiai kutatások legelején van és hasonló követelményeknek megfelelő profil és en face fényképek sem a magyar fajról, sem a Magyarországon élő egyéb nemzetiségekről rendszeresen egyáltalában nem készültek s a külföld szakemberei kénytelenek voltak megelégedni az útleírásoknak a legkritkább esetekben megbízható, pontosan soha meg nem határozott typusképeivel.

1895-ben átvevén a M. N. M. Néprajzi Osztályának vezetését s belátván azt, hogy e vizsgálatoknak Magyarországon centrumot kell teremteni, Szalay Imre igazgató úr támogatásával az osztály kebelében egy anthropologiai laboratoriumot szerveztem. Ugyanakkor a M. Földrajzi Társaság Balaton-Bizottságától megbízást kapván arra, hogy a Balaton környékének néprajzát vegyem fel, az alkalmat felhasználtam az anthropologiai felvételre is, melyet 1900-ban be is végeztem. A Balaton-melléki 50 faluból megmértetett összesen 327 egyén, mindenikről 55 méret vétetett fel s mindenikről készült en face és profil fényképfelvétel is. A kutatást bevégezvén, a párisi nemzetközi anthropologiai

és archaeologiai kongresszus alkalmából a M. N. Múzeum Igazgatósága előterjesztésemre elhatározta, hogy a magyar typosoknak a külföld részéről annyira óhajtott közlését épen e Balaton-melléki anyaggal megkezdi, s dr. Wlassics Gyula közoktatásügyi Miniszter úr nemcsak a költségek fedezéséről gondoskodott, hanem intézkedett, hogy a kongresszus tagjai ez első sorozatot hű reprodukciókban díjtalanul megkapják. Ez első sorozatba a balatoni anyagból választottam ki 48 oly egyénnek képét, melyek a sokszorosításra a legalkalmasabbak voltak, ezt volt szerencsém a kongresszus aug. 25-én tartott ülésén, rövid történeti bevezetéssel bemutatni, s ennek egy eredeti fénykép-példányát a M. N. Múzeum nevében a párisi Muzeum d'Histoire Naturellemek felajánlani.

S ezzel beszámoltam mindarról, a mi a párisi XII. anthropologiai és archaeologiai kongresszuson az anthropologiai szakosztályban történt, s így jelentésem kiegészíti Hampel J.-nek ugyanezen kongresszus archaeologiai tevékenységéről szóló jelentését.

II.

Míg a XII. anthropologiai és archaeologiai kongresszus a Párisban a világiállítás alkalmából tartott komolyabb s tudományos munkában is sikeresebb kongresszusok közt foglalt helyet, sajnos, a III. ethnographiai kongresszusról ez egyáltalában nem volt mondható. — A III. ethnographiai kongresszus nemcsak nem sikerült, hanem egyenesen botrányos volt. Része van ebben annak a körülménynek is, hogy az ethnographia semmiképen sem francia tudomány. És ez sajátságos jelenség; azon a földön, annál a népnél, mely az őstörténet terén csodákat művelt, az anthropológiát megteremtette, az összehasonlító vallástudományt a legmagasabb tudományok közé emelte, a mely e tudományszakoknak palotákat épített s azokat a legbecsebb gyűjteményekkel töltötte meg, iskolákat nyitott s azokban immár generációkat nevelt e szakok művelésére s irodalmat teremtett, s abban a legfényesebb elmék világitó tudását örököltette meg, ezen a földön, ennél a népnél az ethnographia a legalacsonyabb fokon vergődik, gyűjteményei gyengék és kezdetlegesek, művelői — ha más szakokban elsőrendű erők is — itt csak amatőrök, irodalmuk jelentéktelen, nem önálló, inkább a külföldi irodalmakból táplálkozó.

Ez a sajátságos jelenség kifejezést nyer már abban is, hogy ez a nemzetközi ethnographiai kongresszus mindössze a harmadik. A másodiknak ugyanis 1882-ben kellett volna megtartatnia Genfben, de oly

balul sikerült, hogy semmiféle kiadványa, még jegyzőkönyvei sem jelentek meg (l. *Revue d'Ethnographie*, Paris, 1882, 362. l.). Azok az áldatlan személyes küzdelmek, melyek a második kongresszust formálisan megbuktatták, az azóta elmúlt 18 év alatt nem simultak el, s most a harmadik kongresszuson újból kitörték. A külföldiek, úgy látszik, a genfi fiaskót jól megjegyezték, mert feltűnően távol tartották magukat e harmadik kongresszustól, s mindennél még elszomorítóbb volt, hogy a francia szakemberek is, noha nevük ott szerepel a szervező bizottság jegyzékében, távolmaradásukkal tüntettek. Ilyen körülmények közt természetesen a titkárság feladata a lehető legnehezebb volt, s ha már az áldatlan belviszályt nem leplezhette, a külföld részvétét és rokonszenvét nem biztosíthatta, valóban emberfölötti erőt fejtett ki, hogy a kongresszust legalább megtarthassa.

Már a program összeállítása is élenken bizonyította azt, hogy a francia néprajzi múzeumok szakférfiai abban nem vettek részt s a szervezők a kereteket nagyon is kibővítették, a mi annál feltűnőbb volt, mert hiszen a párisi kongresszusok közt az ethnographiának csaknem minden segédtudománya képviselve volt. A program nagy részét anthropologiai, vallástörténeti, folklore és sociologiai kérdések és themák képezték, mely tudományzakok közül mindegyiknek megvolt a maga sokkal illetékesebb szakkonferencia, speciális kongresszusa, még pedig közvetlenül az ethnographiai kongresszus előtt vagy után. Mit keres egy ethnographiai kongresszus keretében Stourdza hercegnek „az ideális vallás“-ról, Kimonnak „a biblia és evangéliom elméletei“-ről, De Gallandnak „a muzulmán vallásos felekezetek“-ről szóló értekezése, mit keresnek itt azok, a melyek a keveredésről, kereszteződésről, beolvasztásról, alkalmazkodásról stb. szólnak, ismétlem, akkor, mikor ezek szakkongresszusok tárgyát képezték. De valljuk be őszintén, a titkárság ez értekezések felvételére rá volt utalva, mert ha a nem ide tartozó dolgokat töröljük, a programban közölt 43 előadás közül 30 elesik!

A kongresszus megnyitó ülése augusztus 26-án d. u. 3 órakor volt a kiállítás területén, a kongresszusok palotájának egyik ülés-termében. Vagy félszáz ember verődött össze, a kiknek fele a kongresszus tagjaiból, másik fele kíváncsi idegenekből került ki. A kíváncsiság ez alkalommal jutalmazó volt, mert alig nyitotta meg az elnök az ülést, felállt a publikum első sorában a párisi Institut egyik öreg tagja, a kinek a II. ethnographiai kongresszus elnökének kellett volna lennie s a leghevesebb indulat hangján megtámadta az elnököt, a

miből olyan parázs szóváltás kerekedett, hogy az elnökség, a rendező bizottság és az idegenek felugráltak, mire az akadémia tagja fejébe vágta a kalapot s a termet elhagyta. A sértett hiúságból származott botrányt az elnök 1 $\frac{1}{2}$ órás megnyitó beszéde követte, s valóban a legnagyobb elismerést vívta ki azért a békéltető és tapintatos hangért, a melylyel annak elsimitására törekedett. Az ülés programja egyébként pusztán formalitásokból állott s valóban mindannyian megkönnyebbülten lélekzettünk fel, mikor azt az elnök berekesztette.

Másnap, augusztus 27-én d. e. a Collège de Franceban volt a kongresszus első érdemleges ülése. A tisztikarral együtt voltunk vagy tizenhatan; a megnyitó ülés kellemetlen jelenetének e napon utójátéka volt, a mennyiben az elnökségben való részvételt a jelenlevő kevés külföldi közül egy sem fogadta el. Ennek az első ülésnek a lefolyása teljesen hiven jellemezte az egész kongresszust. Az ülés 9 óra helyett csak $\frac{3}{4}$ 10-kor kezdődött meg, mert előbb nem volt hallgatóság, addig a programra kitűzött hét előadó közül megjelent kettő. Gierszinszky a litvánok eredetéről régebben megjelent s a szakfolyóiratokból már eléggé ismeretes két tanulmányt ismertetett s ezzel 10 óráig készen is volt. Ezután következett Truhelka C., a sarajevoi múzeum őre, a ki a Bosznia-Hercegovinában kinyomozható illyr elemeket gyűjtötte össze; tanulmányát azonban nem olvasta fel, hanem előre kinyomtatva a hallgatóság közt szétesztotta. Minthogy több felolvasó nem volt jelen, az ülést 10 óra 5 perczkor be lehetett volna zárni, ha ez nem lett volna újabb botrány. Raynaud úrnak, a titkárnak jutott az a kinos és hálátlan szerep, hogy a kongresszust e fiaskótól megkímélje, vagyis az ülést 12 óráig kibeszélje. Kezébe vette tehát Truhelka idézett tanulmányának egy példányát, melyet soha azelőtt nem látott, elkezdte fejtegetni e tanulmány fontosságát és érdekességét, közben el-elolvasott egy-egy részt s aztán, a mit 15 percz alatt elejétől végig fel lehetett volna olvasni, beszélt arról egy teljes órát a tanulmány előleges ismerete és minden előkészület nélkül. Mikor aztán észrevette, hogy ez a közönségre nézve immár nem is annyira kinzó, mint mulattató, 11 óra 5 perczkor az ismertetést hirtelen befejezte. Elkeseredetten nézett körül, az elmúlt óra alatt újabb felolvasó nem jelent meg, s minthogy az ülés berekesztésének hivatalos idejéig még legalább 45 percz volt hátra, Raynaud úr volt kénytelen újból felszólalni, s kijelentvén, hogy a mai nap megvitatandó tárgya a „contact, métissage et croisement“, erről tartott egy tisztán elvont, minden gerincz nélküli, egyetlen konkrét adattal sem igazolt köz-

helyekből igen szellemesen összetákolt általános elmefuttatást teljes $\frac{3}{4}$ órán keresztül; az egyik hallgató ezt végre is megsokallta s megjegyezte, hogy ez a sok okoskodás haszontalan, mert az érdemes titkár úr egyetlenényt sem hozott fel; Raynaud úr azonban zavartalan nyugalommal kijelentette, hogy ez egész természetes, ő a vitának csak keretét adta meg, az anyagot épen az általunk felsorolandó adatok fogják megadni; a mire azonban sor nem került, mert közben 12 óra lett s az elnök az ülést berekesztette.

Délután 2 órakor a kongresszus tagjai a kiállítás területén a japáni császári pavillon előtt találkoztak; a pavillonba csak külön engedélyvel lehetett bemenni, s a program ígérte, hogy a kongresszus tagjait a japáni főbiztos fogja szakszerű magyarázatokkal kalauzolni. E pavillon valódi kincseket foglalt magában, fából készült remek maszkok és istenek képezték főérdekességét, még pedig a VI—X. századból s tekintve az anyagot, bámulatosan konservált állapotban; ezek jelentősége, története — valamennyi a legelőkelőbb japáni családok tulajdonát képezte — tényleg a legtanulságosabb lett volna, annyival is inkább, mert a tárgyak aláírása rendesen csak 2—3 szóból (p. o. „maszk a VI. századból“) állott, a mi ugyancsak szűkszavú tájékoztatás. A főbiztos úr csakugyan megjelent, de a tárgyról egy szóval sem mondott többet, mint a mennyi azok aláírásában volt s mert ezt még Raynaud úr is keveselte, ő igyekezett valamelyest e magyarázatokat kibővíteni, a mi neki igen nehéz feladat volt, mert hiszen ő az ó-mexikói vallásban elismert specialista, de nem a japániban. Ezután a madagaszkári pavillont látogattuk meg, de az akkor már oly zsúfolva volt, hogy alig lehetett benne mozogni és sokkal eredményesebbnek ígérkezett, ha azt egyedül szemlélem meg csendesebb órákban, mint most a nagy tolongásban.

Ez első nap lefolyását az ethnographia hívei őszinte elszomordással látták s le kellett mondanunk a reményről, hogy a kongresszus további lefolyása komolyabb mederbe jusson, a mit a kongresszus többi napjai sajnosan igazoltak. Az ülések a program szerint két részből álltak, önálló tanulmányok felolvasásából és ú. n. jelentésekből, melyek az ethnographiai tudományok napirenden levő legkülönbözőbb kérdéseinek állásáról lettek volna hivatva tájékoztatni. A program 43 tétele közül 23 volt az önálló előadásoké, 20 a jelentések (rapports). Ámde az önálló tanulmányok felolvasói közül alig jelentek, a jelentések (rapports) pedig átalakultak olyan szabad előadásokká, a minőt az első napon Raynaud úr tartott, s ezeknek volt

feladatuk az ülések kibeszélése. Ebből következik, hogy a III. nemzetközi ethnographiai kongresszus külső lefolyásában meddő maradt, s ez a körülmény feleslegessé teszi, hogy az egyes napok eseményeivel e helyütt tovább is részletesen foglalkozzam. Hangsúlyozom azonban, hogy ez a meddőség csak a külső lefolyásra vonatkozik. Tudomásom van ugyanis arról, hogy néhány igen kiváló tanulmány kézírata küldetett be az elnökséghez (különösen az amerikaiak részéről), s ha ezeket a kongresszus a maga kiadványaiban közölni fogja, kétségtelesen kárpótlást nyújt a tagoknak azért, hogy a kongresszus maga külsőleg nem sikerült. Csak ha ez megjelenik, lesz módunkban részletes jelentést tenni arról a tudományos munkáról és eredményről, a mely e kongresszushoz fűződik és ennek köszönhető.

Franciaországban is általános az a hit, a mi Magyarországon, hogy az ethnographia oly tudomány, a mivel mindenki foglalkozhatik szakszerű előtanulmányok nélkül is. A kiállítás a gyarmatokról egy csomó embert csődített össze, a kik mind azt hitték, hogy a mért néhány évet az állam vagy magánosak szolgálatában a gyarmatokon töltöttek, már kész ethnographusok. Ezek a dilettansok hiúságával az ethnographiai kongresszuson mint tudósok, szakemberek akartak szerepelni és szerepeltek is; elérték vele azt, hogy a francia szakemberek, a párisi néprajzi múzeumok tudósai a kongresszustól teljesen visszahúzódtak. Ennek következtében már a szervezés munkája is oly egyénekre nehezedett, a kik kiváló, sőt elsőrendű tudósok a kopt nyelvészet, az egyiptomi jog, a keleti epigraphia, az ó-mexikói és a buddha vallástörténet terén, de annyira járatlanok az ethnographiában, hogy midőn a néprajzi múzeumok közti kapcsolatokról tárgyaltak, még azt sem tudták, hogy ezek meglehetősen teljes jegyzéke a „Minervá“-ban pontos és hiteles adatok kíséretében közölve van. S ha ehhez hozzáveszszük az áldatlan belvizsályt s azt, hogy a kongresszus megtartására a kiállítás ideje nagyon is zajos alkalom volt, azt hiszszük eléggé kidomborodnak azok az okok, melyek a Párisban tartott III. nemzetközi ethnographiai kongresszus kudarczát eredményezték. Ebből a kudarczból pedig teljes őszinteséggel kell levonnunk azt a következtetést, hogy a francia ethnographiai kongresszusokon mindaddig, míg azokban a francia néprajzi múzeumok szakemberei részt nem vesznek s ezzel a komoly tudományos szakmunkát nem biztosítják, részesednünk fölösleges, mert a jelenlegi körülmények nem alkalmasak arra, hogy e kongresszusok igazi céljuknak, az ethnographia terén a különböző országokban elért eredmények és felmerült eszmék nemzetközi

kicszerelésének meg nem felelhetnek. Remélem, hogy ez őszinte szavakat sem a kongresszus elnöksége és titkársága, a melynek munkásságát a szerencsétlen körülmények pusztán a kongresszus megtartására, vagyis megmentésére korlátozták, sem a távolmaradt francia muzeális szakkörök, melyek a sikertelenség okait sokkal jobban ismerik, mint én, zokon nem veszik, hanem levonva a tanulságot, kölcsönös lemondással minden részről meghozzák azokat az áldozatokat, a melyek e kongresszusok nyugodt és komoly szakmunkásságának biztosítására szükségesek.

Dr. Jankó János.

ADALÉK A „VÁDVONÁSOS“ HALÁSZÓ MÓDHOZ.

A M. N. Múzeum néprajzi osztálya Értesítőjének f. é. I. számában a 13-ik oldalon B. Zs. felhívására az általa közölt „elfelejtett halászó mód“-hoz ruthének lakta vidékről a következőket közlöm. A Talabor folyóban tudtommal csak Dulfalva község halászhálóinak vádvonással. Itt a rekesztő gátat nem „vád“-nak, hanem „vál“-nak mondják. A ruthén nyelvben „vál“-nak mondják még a kaszás után húzódó rendet is.

A „vál“ alkalmazása a következő: A meder szélességéhez képest 6—8 m. hosszú „vál“-t fonnak. Fonják pedig vesszőből és ágas rőzseből sövényfonás módjára földbe vert karókra. A fonás a két vége felé elkeskenyedik s egy kiálló rőzse vastagabb végében végződik. Mikor a földbe vert karókon megfont sövényt a földből kiemelik, aljára láncdarabokat aggatnak, hogy a kövekhez ütődve a zörejt növelje s a halakat felriaszssa. Ekkor a folyón át kifeszítik a vált s a két kormányos a kiálló rőzse végét fogván lópatkóalakot formálva megindul a folyón lefelé. A folyó az útjába eső vált tolja lefelé a nélkül hogy azt húzni kellene, sőt a vált közepére a gyermekek rámásznak s a kiálló karókba kapaszkodván nyomják, hogy folyton a feneket súrolja. Most a halász a kézi hálóval, ruthénül „cакъ“,¹ a vál

¹ A szákot házi sodrott fonalból kötik, főleg cigányasszonyok. Hossza 150 cm. szájának kerülete 3 m. A töléséalakú hálót egy 2 m. hosszú s középujjnyi vastagságú ivalakban hajtott pálcza két végéhez kötik s kávájához sűrűn oda erősítik. Az így kifeszített szák száját azután egy villaalakú nyélhez kötözik. A szákot a víz medréhez nyomva a halász a zsákját lábával tapogatja s ha halat

hajlásába áll, szájját a vízbe meríti s ha halat fogott a partra szalad s ott kidönti. Ekkorra már a másik halász terem ott hálójával s szintén bemeríti s szalad vele a partra. Így váltogatva megy a halászás mintegy kilométernyi darabon s ezalatt oly mennyiségű halat fognak össze, hogy egyéb módon megközelítőleg sem érhetnék azt el. Ilyen módon fogják a következő halakat: fekete pettyes pisztráng, kelény, márna és galócza. Ez utóbbi ritka s 50—70 cm. hosszú.

Közli: *Nemes Mihály.*

A M. N. MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA 1901. ELSŐ (JAN.—ÁPR.) NEGYEDÉBEN.

Az 1901. év első negyedében az osztály gyűjteménye a 31.929. leltári számról a 32.469. számra gyarapodott; szaporodása tehát 541 tétel, a melyből vétel 346, ajándék 196 és letét 1 darab tárgy.

Vásárlásaink sorozata a következő: dr. Bátky Zsigmond kalotaszegi fényképfelvételei ruházatról, építkezésről: 156 darab fénykép. Bartha János műfaragó 9 drb kalotaszegi népviseletet bemutató faszobrocskája M.-Gyerő-Monostorról. Dom Martin párisi kereskedőtől 55 drb madagaszkári fénykép. Egy cserény- és egy „hamvas“ minta. Braziliából egy dasipus pikkely-csontjából való kosárka. Borneóból egy „Nias“ szobor. Az 1900. évi párizsi világkiállítás különböző csoportjaiból 122 drb tárgy, ú. m.: 21 drb ruházati cikk (Ceylonból 1, Sziámból 10, Grönlandból 10); 46 drb gazdasági és lakásberendezési eszköz (a ceyloni csoportból 12, a sziámiból 15, a grönlandiból 16, az izlandiból, dagesztániból és portugál csoportból 1—1 drb); 12 drb halászati, vadászati szerszám és fegyver (Sziámból 4, Ceylonból 1 és Grönlandból 7); 33 drb kultusztárgy (Ceylonból); 5 drb anthropologiai modell (Sziámból 3, Grönlandból 2); 4 drb játékszer-modell (Sziámból) és 1 tamil házminta (Ceylonból).

Ajándékoztak: Az 1900. évi párizsi világkiállításból: A madagaszkári kiállítási bizottság (közvetítették Maria Arisztid és Toffier György, továbbá Miklós Ödön és Földváry József) 72 drb tárgyat és

érez, felrántja. — Ismeretes még a talaborvölgyi ruthéneknél a „komhert“ vagy „eserpák“ nevű meritőháló is, két keresztbefektetett s összekötött abroncs végeire erősített négyszegletes háló hosszú rúdon.

pedig 3 drb ruházati cikket, 45 drb gazdasági és lakásberendezési tárgyat, 15 drb halászsószerszámot és fegyvert, 3 zeneszerszámot, 4 modellt (hajviselet) és 2 házminát. A dán kir. kormány (Ryberg Károly és Bruun Dániel közvetítésével) 46 drb tárgyat, ú. m. 14 drb ruházati cikket, 8 drb házberendezési és gazdasági eszközt és 24 drb halászsószerszámot és fegyvert. Davidson V. E. a ceyloni kiállítási kormánybiztosság alelnöke 4 szobrot és a párizsi szíami követ 2 bronzharangot. Egyebünnen ajándékoztak: özv. Ercsey Ernőné Budapestről 3 drb faragott pipaszárat; Büncker J. E. soproni ev. tanító 47 fényképet (erdélyi szász házokról); Dr. Semayer Vilibáld egy színes képet; a M. N. Múzeum Régiségtára a Keér-gyűjteményből 2 aczéldorombot; a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője szerkesztősége 2 fényképet; Zechmeister Károly, Győr sz. kir város polgármestere egy luczaszéket; dr. Almásy György Borostyánkőről 6 himzési mintadarabot és 7 himzési mintarajzot; Körber Tivadar békési gymnasiumi tanár egy fényképet; Hörman Konrád a nürnbergi természetvizsgáló társaság könyvtára egy színes rajzot; Leitersdorfer Béla műépítész Budapestről egy szyriai löportartót.

Szerepel még a gyarapodásban a M. Népr. Társaságnak letétje: egy drb fából faragott gyufatartó, a melyet a társaságnak ajándékozott szentmártoni Darnay Kálmán Kaposvárról.

Ezen negyedévi szaporodásból a 236 drb magyarországgal szemben külföldről származik 307 drb tárgy, ú. m. Madagaszkárból 127, Grönlandból és Izlandból 82, Ceylonból 52, Sziámból 38, Asztrakánból 2 és Borneóból, Braziliából, Dagesztánból, Nürnbergből, Portugáliából, Syriából 1—1 tárgy; míg a hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Besztercze-Naszódmegyére 24, Békésre 2, Biharra 3, Brassóra 6, Győrre 1, Háromszékre 2, Kolozsra 164, Maros-Tordára 5, N.-Küküllőre 2, Somogyra 1, Szebenre 6, Torda-Aranyosra 3 és még külön Magyarországra 17 drb tárgy.

Az osztály gyűjteménye a mult év novemberétől kezdve egész a jelen negyedév végéig zárva volt és így csupán 13 belépődíjas látogatója volt.

Dr. Jankó János.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. május

5. szám.

BÁNFFY-HUNYAD (KOLOZSM.) MAGYAR LAKOS- SÁGÁNAK SOMATOLOGIAI VÁZLATA.

(Második közlemény.)

A fej szőrzetének s a szem szivárványhártyájának ezzel korrelatív színe után legfontosabb faji jellegként a fej legnagyobb szélességének a fej legnagyobb hosszához való százalékos viszonyát ($\frac{\text{legnagy. széless.} \times 100}{\text{legnagy. hossz.}}$) az ú. n. *fejfelzöt* (cephalindex) ismerjük. Ebben leli kifejezését az agyvelő térfogata, alakja, mely mindkét fönti jelleggel, valamint a természetel ismét korrelációban van. Mielőtt azonban magát a fejfelzöt tárgyalnók, pár szóval az ennek kiszámításánál alapul szolgáló nyers mérési számokról: *a fej legnagyobb hosszáról és legnagyobb szélességéről* kell megemlékeznünk.

9. A fej legnagyobb hosszúságának, legnagyobb szélességének és a fejfelzőnek attekintése.

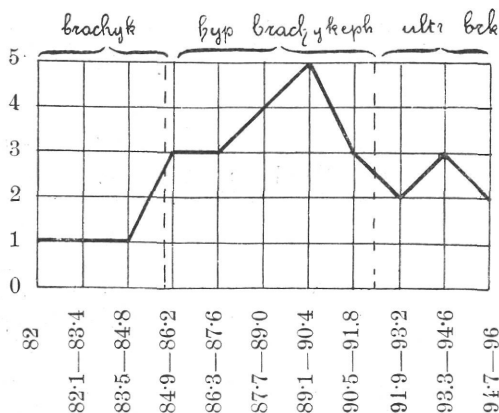
H o l	Legn. hossz.			Legn. széless.			Fejfelző			Korrigált fejfelző
	min.	max.	közép	min.	max.	közép	min.	max.	közép	
Bánffy-Hunyad . .	157	186	172	140	165	153	82	96	89	87
Torda — Aranyos- szék — Toroczkó	166	194	179	138	164	152	76	96	85	83
Alsó-Fehérmegye	167	195	178	139	159	150	73	91	84	82

A tabella mindenekelőtt arról győz meg, hogy a mi a fej legnagyobb hosszúságát illeti, JANKÓ és LÁZÁR adatai csodálatosan egybevágók. Minimum Jankónál 166, Lázárnál 167; maximum Jankónál 194, Lázárnál 195; a bánffy-hunyadiak eltérően viselkednek, minimum 157, maximum 186. Megjegyzem, hogy éppen ezek a számok teljesen megbízhatók, egyrészt, mert a fej legnagyobb hosszának megmérése a legkönnyebben végrehajtható méréseknek egyike, másrészt, mert az ingadozási szélességek, dacára hogy nálam mindkét határérték jóval alacsonyabb, mégis mindhármunknál mondhatom azonosak. Semayer 29, Jankó 28, Lázár 28.

A középértékek Jankónál és Lázárnál egymáshoz nagyon közel állanak, Jankó 179, Lázár 178. Bánffy-Hunyadon ez is kisebb: 172.

A legnagyobb szélesség adatai még inkább bizonyítják, hogy mindhárom területünkön ugyanazon népelemek egyöntetű anthropologiai elegyével van dolgunk. Avagy nem éppen csodálatos és a mérések folytatására a legnagyobb fokban buzdító, ha három embernek külön és más-más időben történt méréseinek eredményeül pl. ennél az adatnál is a minimumok majdnem teljesen azonosok: 140, 138, 139; a maximáknál csak éppen az utolsó, Lázáré, eltérő: 165, 164, 159; de már a számtani középátlányosok ismét egymáshoz nagyon közelállók: 153, 152, 150.

10. Fejfelző.

Maga a legnagyobb hosszúságból és legnagyobb szélességből kiszámított *fejfelző* (cephalindex) a következő alakulást mutatja. A legészakabbra fekvő Bánffy-Hunyadon teljesen egybehangzóan a nyers mérési számok összehasonlításánál tapasztalt azzal a tényvel, hogy

itt a fej hosszúsága a legkisebb, szélessége a legnagyobb, úgy a minimumban 82, valamint a maximumban 96 és a kiszámított középben 89, különösen az utóbbiban a többiektől erősen elütő értéket nyerünk. A 89-es szám, mint Bánffy-Hunyad törzsökös lakosságának közép fejjelzője, nemcsak így, hanem a hajra való tekintettel szokásos két egységnyi redukczió mellett is (87) még mindig rendkívül nagy. Biztam abban, hogy a grafikus vázlatból a gyakorisági adatok más természetűeknek fognak bizonyulni. A mint azonban kitűnt, a gyakorisági közepű fejjelző, mely a 89·1—90·4 kategóriába esik, a kiszámított érték pontos megfelelője. Ezek szerint tehát kalotaszegi magyarjaink általában *kerekfejűek* (brachykephal); még pedig a 82—84·9 határba (redukálva 80·0—82·9) esők egyszerűen kerekfejűek (brachykephal), ilyen van 28 közül körülbelül 7, a 85·0—89·9 határok közt levők felső fokban kerekfejűek (hyperbrachykephalok), ilyen körülbelül 14, tehát az összes fejek fele, míg a megmaradó 7 fej túlzott kerekfejű (ultrabrachykephal).

Más népeknél talált fejindexekkel összehasonlítva,¹ megvallom túlmagasnak látszó számmal van dolgunk. Addig azonban, míg önnönmagam újabb mérésekkel meg nem győződöm arról, hogy a méréseimbe valami következetes hiba csúszott be, nagy gonddal végrehajtott és a megméréndők koronája részéről *fáradhatatlanul* ellenőrzött méréseim ezen eredményét változtatlanul fentartom.

Jankó és Lázár adataival való összehasonlítás céljából először is az ő mérési adataikból kiszámított fejjelzőket közlöm.

Fejjelző (Jankó népe).

1. 85·9	6. 81·1	11. 85·2	16. 81·8
2. 83·3	7. 88·8	12. 83·3	17. 86·5
3. 87·9	8. 82·9	13. 84·5	18. 86·9
4. 88·1	9. 80·2	14. 89·0	19. 86·4
5. 88·3	10. 86·1	15. 83·0	20. 88·1

¹ RIPLEY-nek az idén megjelent: „The Races of Europe“ című nagy munkájában két térképen is (53. lap: Cephalic Index (of Europe) és 340. lap: Cephalic Index: Eastern Europe, a Kárpátok főgerinczén végig megkérdőjelezett 85—87 fejjelzőjű népséget jelez, mely ezen a területen, mint a szintén ugyanolyan fejjelzőjű alpesi faj ága jelentkeznék, melylyel szemben úgy az alföldi magyarságot, mint az erdélyi Háromszék—Csík—Udvarhelyi székelységet ennél kisebb, 83—85 fejjelző jellemzi. Az említettem második mappából, mely nagyobb méretű, ellenben az tűnik ki, hogy ezzel a magas fejjelzővel a magyarországi és balkáni oláh-ságot jelzi.

21.	83·9	37.	95·9	53.	80·7	69.	82·2
22.	80·4	38.	87·4	54.	80·8	70.	86·5
23.	83·5	39.	89·3	55.	86·4	71.	83·0
24.	88·5	40.	81·5	56.	78·9	72.	82·2
25.	90·8	41.	86·7	57.	86·5	73.	81·2
26.	85·4	42.	90·0	58.	76·8	74.	83·3
27.	89·4	43.	89·4	59.	87·9	75.	79·3
28.	83·9	44.	90·9	60.	81·5	76.	82·2
29.	83·7	45.	82·0	61.	78·1	77.	88·2
30.	83·1	46.	90·9	62.	83·3	78.	81·1
31.	83·3	47.	93·5	63.	84·4	79.	84·6
32.	87·5	48.	84·0	64.	81·5	80.	91·8
33.	88·5	49.	85·6	65.	79·2	81.	85·7
34.	85·2	50.	92·8	66.	88·4	82.	89·4
35.	83·5	51.	83·3	67.	84·6	83.	76·6
36.	83·3	52.	89·5	68.	80·0	Össz.:	7060·2

Fejfelző (Lázár népe).

1.	89·3	12.	80·7	23.	73·3	34.	83·7
2.	88·1	13.	79·3	24.	86·4	35.	81·0
3.	88·1	14.	85·2	25.	80·4	36.	85·3
4.	86·0	15.	86·9	26.	89·1	37.	88·4
5.	88·1	16.	75·5	27.	86·2	38.	89·2
6.	80·4	17.	74·5	28.	83·7	39.	84·4
7.	79·9	18.	84·4	29.	90·8	40.	83·2
8.	81·8	19.	78·1	30.	83·0	41.	91·3
9.	84·9	20.	84·8	31.	85·3	42.	85·5
10.	83·8	21.	78·5	32.	85·8	43.	85·2
11.	82·7	22.	84·7	33.	88·4	44.	88·8

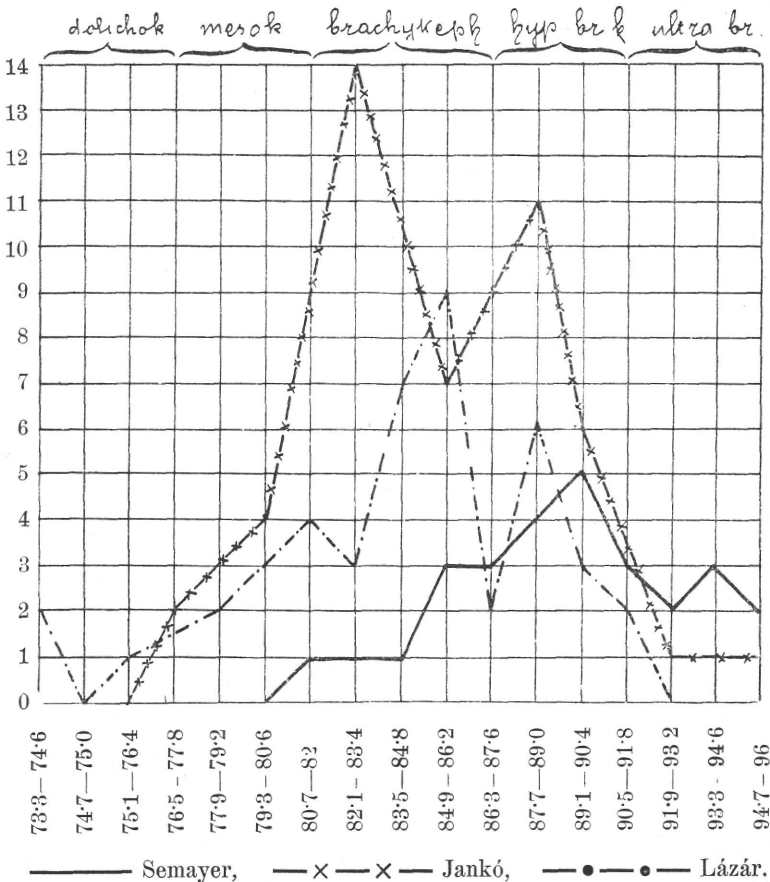
Össz. : 3704·1

A fenti túlnagynak látszó fejfelzőnek ez idő szerint való változatlan föntartására a fejfelzők összehasonlítása is biztat. A grafikus vázlat elemzése ugyanis a következő eredményekhez vezet: Bizonyos, hogy az erdélyi magyarságról mindezideig közölt fejfelzők alacsonyak. LÁZÁR és JANKÓ két egység levonása után 82 és 83-mal megállapított kiszámított fejfelzői még mindig egy-egy egységgel nagyobbak a WELCKER tabelláiban foglalt értékeknél.

Egészen más képet nyerünk akkor, ha a fenti százalékszámokat magának a grafikus vázlat és a kiszámított értékek 12. számú tabel-

lával összehasonlítjuk. Ennek alapján rá kell mutatnom, hogy míg a bánffyhunyadiaknál a gyakorisági közép a számitottal pontosan egyezik, a torda—aranyosszék—toroczkóiaknál a kiszámított 85 közép-pel egy 82—83 és egy 87—89 gyakorisági közeget, a fehérmegeyeiek-

11. Fejjelző összehasonlítása.

nél pedig 84 kiszámított közép mellett egy ezzel egyező 84.9—86.2 és azonkívül még egy 89—90-es gyakorisági közeget találunk. Mindhárom grafikus vázlaton tehát kifejezést talál az az észlelet, hogy brachykephal gyakorisági maximumok mellett következetesen egy-egy hyperbrachykephal gyakorisági maximum is előfordul, még pedig Jankónál és Lázárnál ez alkalommal is a mesokepháliára átcapó és

12. A fejjelző százalékos eloszlása.

H o l	Dolicho- kephal	Meso- kephal	Brachy- kephal	Hyper- brachy- kephal	Ultra- brachy- kephal
Bánffy-Hunyad ¹	—	—	25	50	25
Torda—Aranyosszék— Toroczkó	—	22	48	27	3
Alsó-Fehérmegye	7	21	45	27	—

mindkét terület népének teljesen analog rétegzettségére valló számbeli összetetalálkozásban. Nem érdektelen, hogy Alsó-Fehérmegyében, ámbár csak 7%-os arányszámban, mely azonban az esetleg dolichoid természetű mesokephálokkal együtt 28%-ra emelkedik, mindkét másik területtől eltérően, a dolichocephalia is jelentkezik.

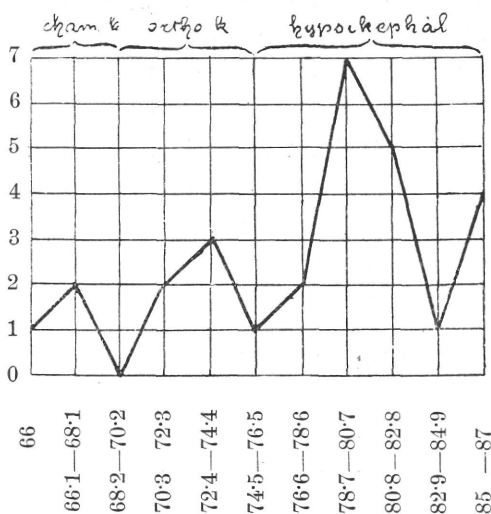
A fejjelzőnél nem kevésbé fontos az egyén habitusának megalkotásánál nem kevésbé lényegtelen a *hosszúság magassági jelző*, avagy röviden a *fej magasságjelzője*.

Nyerjük pedig $\frac{\text{fej legn. magass.} \times 100}{\text{fej. legn. hossz.}}$ (fej alatt természetesen csak az agyvelőtok értendő). A fej legn. magasságánál a nagy átnevezeti tabella 15. rovatában található fülnyilas-fejtető távolságot vettem, melyet a fülnyilas földtől (16. rov.) és a termet (6. rov.) különbözete-kép nyertem. Az alapmérétek elseje, *fülnyilas földtől* 1460 mm.-es min., 1631 max. mellett 1544 kiszámított középarányost mutat. Az alapmérétek másodikánál min. 110, max. 224, közép 134. Megjegyzem, hogy a 224 max., továbbá az egyetlen egyszer méreetszámként előforduló 184 szám a többi méreetszámtól annyira elütnek, hogy ezeket pathologikus jelenségek és nem morphologiai határértékek gyanánt kezelve (a mi kirekesztéssel történik), korrigált, kiszámított középértékül a 128 számot nyerjük.

Jankó és Lázár sem ezeket az alapméréseket, sem az ezekből kiszámított hosszúság-magasság jelzőt nem tárgyalják. Bánffy-Hunyad népére nézve ezen magasságjelző a következő alakulást mutatja.

¹ Ezek az adatok a 11. számú Fejjelző című tabellából vannak átvéve, mert azon az egyszerű és a felsőfokú kerekfejűség korrektebbül van elválasztva.

13. Hosszúság-magassági jelző.

Míg a kiszámított min. 66, a max. 87 és a kiszámított közép 77,6, mely értékek közül a min. 70-ig (3 fej) a frankfurti egyezség szerint chamaecephaliát, az ezután 75-ig következők (6 fej) orthocephaliát mutatnak. Úgy a közép, mint a maximum azonban kifejezetten hypsicephaliát adnak. Ebbe a kategóriába összesen 19 egyén tartozott. Megjegyzendő, hogy a gyakorisági közép a kiszámítottnál (77,6) jóval magasabb számra esik, közép számban 80,8-ra.

Valamelyest változnak a viszonyok, ha a koponyákra szabott kategóriákat az élő fejre, avagy a mi ennél gyakoribb, az élő fejről nyert számokat a koponyákra megszabott kategóriákra átalakítjuk. Ekkor ugyanis a rendes két egységnyi reductióval élve, min. 64, max. 85, kiszámított közép 75,6, gyakorisági közép 78,8, a mikor is 5 fej chamaecephal, körülbelül 6 fej orthocephal s a többi 17 pedig a hypsicephalia csekélyebb fokát tünteti föl.

A fej agyi részének viszonyait világítja meg a *tarhely-fejtető* projekciós méretszám is. Min. 91, max. 121. (Egy 191-es óriási szám kihagyásával.) Kiszámított korrigált közép 103.

A fej agyi részének jellegzésénél nem kevésbé fontos a *fej arcai részének* jellemzése, a mit legcélszerűbben az agyvelőfej agyi részének habitusát is befolyásoló, tehát átmeneti jellegű *arcjelző* tárgyalásával kezdetünk meg. Az arcjelző, valamint a kiszámi-

tására (arczjelző = $\frac{\text{arczmagasság} \times 100}{\text{malaris széless.}}$) szükséges méretek számbeli adatait, miután a nagy táblában a 18. sz. arczjelző fölratú rovatban nem a rendes arczjelző, hanem ennek szintén tanulmányozott reciprok értéke maradt, a következőkben táblázatba foglaltam.

A bánffyhunyadiak arczjelzői:

		$\frac{\text{arczmagasság} \times 100}{\text{malaris széless.}}$			
1.	71	8.	65	15.	68
2.	58	9.	66	16.	67
3.	58	10.	57	17.	77
4.	72	11.	75	18.	63
5.	75	12.	80	19.	70
6.	73	13.	60	20.	69
7.	84	14.	76	21.	65
				22.	58
				23.	65
				24.	35
				25.	61
				26.	64
				27.	63
				28.	76

Össz.: 1871

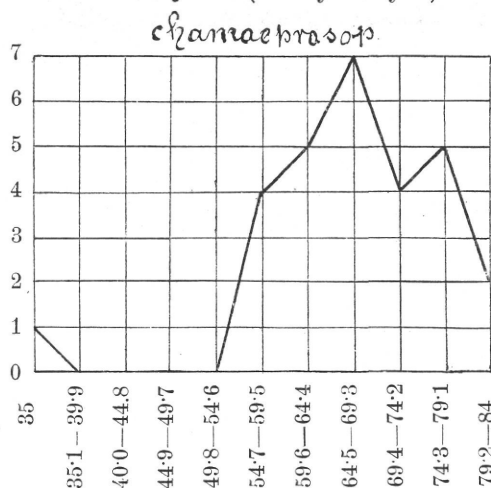
Ugyancsak átnézetes alakban közlöm Jankó és Lázár népeinek arczjelzőit, továbbá a bánffyhunyadiak arczjelzőinek, valamint hármas területünk arczjelzőinek összehasonlító grafikus vázlatát.

14. Az arczjelző és a kiszámítására szolgáló méretek.

H o l	Arczmagass.			Malaris széless.			Arczjelző			Redukált arczjelző
	min.	max.	közép	min.	max.	közép	min.	max.	közép	
Bánffy-Hunyad . .	62 (38)	87	72 (77)	95	121	108	35	84	66	64
Torda—Aranyos- szék—Toroczkó	36 (26)	114	65	84	140	105	32 (26)	107	62	60
Alsó-Fehérmegye	64	84	75	113	138	128	48	66	62	60

Összehasonlítás céljából álljanak itt Jankó és Lázár egyéneinek arczjelzői.

15. Arcjelző (Bánffy-Hunyad).

Jankó egyéneinek arcjelzői.

1. 66	22. 64	43. 59	64. 101
2. 64	23. 50	44. 54	65. 67
3. 56	24. 38	45. 64	66. 71
4. 75	25. 49	46. 62	67. 50
5. 38	26. 58	47. 46	68. 94
6. 44	27. 32	48. 67	69. 26
7. 62	28. 66	49. 62	70. 82
8. 40	29. 57	50. 66	71. 74
9. 52	30. 45	51. 38	72. 82
10. 38	31. 68	52. 107	73. 62
11. 67	32. 59	53. 76	74. 72
12. 52	33. 80	54. 52	75. 99
13. 69	34. 62	55. 46	76. 82
14. 66	35. 68	56. 66	77. 78
15. 45	36. 50	57. 70	78. 67
16. 67	37. 86	58. 54	79. 93
17. 72	38. 38	59. 76	80. 69
18. 62	39. 78	60. 74	81. 54
19. 57	40. 55	61. 71	82. 75
20. 62	41. 46	62. 66	83. 65
21. 41	42. 52	63. 70	

Összes.: 5142.

Lázár egyéneinek arcjelzői.

1. 54	12. 52	23. 53	34. 54
2. 52	13. 60	24. 66	35. 58
3. 54	14. 56	25. 51	36. 57
4. 54	15. 57	26. 54	37. 64
5. 53	16. 60	27. 51	38. 57
6. 66	17. 57	28. 54	39. 54
7. 49	18. 53	29. 52	40. 57
8. 54	19. 50	30. 54	41. 64
9. 57	20. 54	31. 51	42. 62
10. 56	21. 60	32. 56	43. 51
11. 64	22. 58	33. 52	44. 48

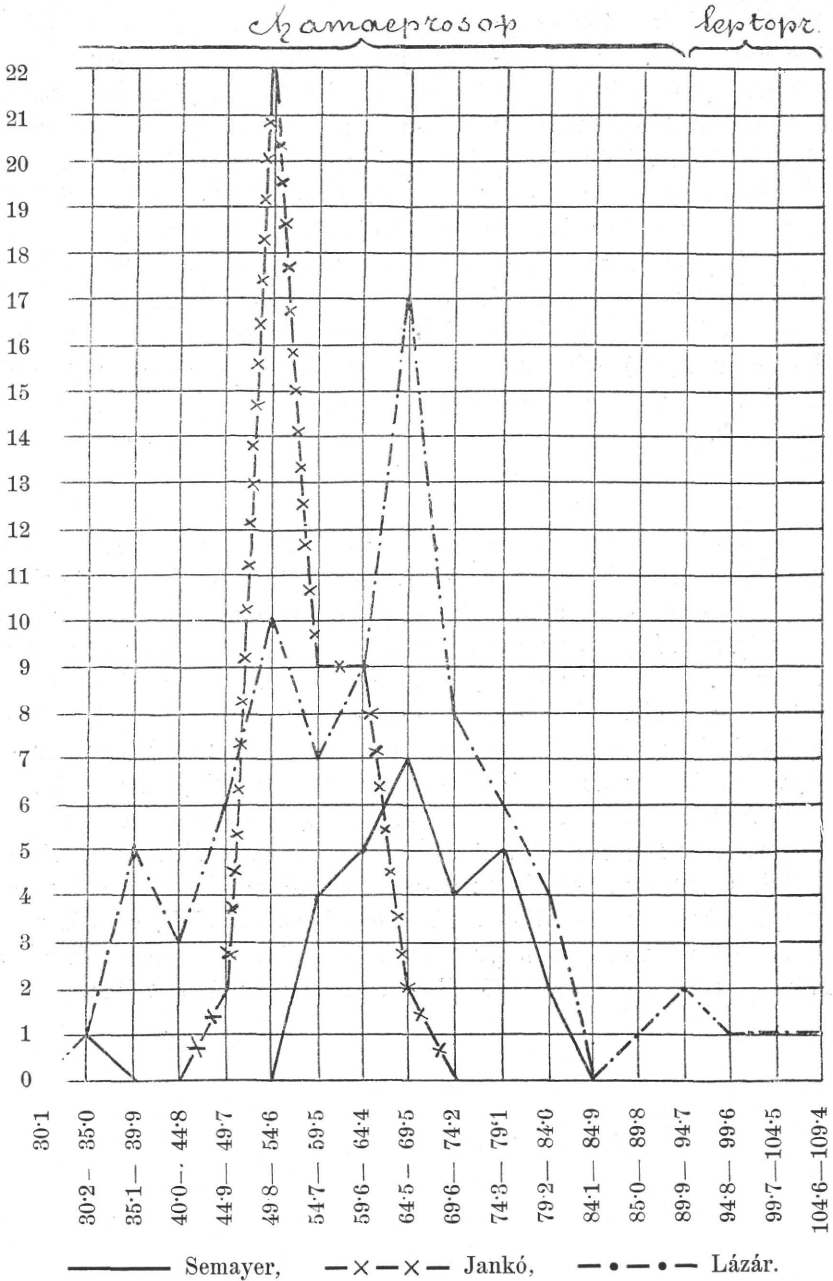
Összes. : 2450.

Az arcjelző kiszámítására szolgáló méreetszámokat tekintve, azonnal föltűnik, hogy az *arczmagasság* mérési számai a bánffyhunyadiaknál (a magában álló 38-as min. kihagyásával) és az alsóféhérmegyeieknél min., max. és közép dolgában eléggé közel állók, míg a torda—aranyosszék—toroczköziaknál az egyszer mind a három szám rendkívül elütő. Jankó min. 26 mm. olyannyira kicsiny, hogy azt mint nyilván írási, esetleg sajtóhibát okvetlenül eliminálnom kellett. A 36 mm. minimumát azonban elfogadtam, holott a bánffyhunyadiaknál még a 38-at sem használtam, még pedig azért, mert ez a szám nála nem elszigetelten, hanem mint egy folytonos lánczolat legalacsonyabb tagja fordul elő. Ilyenformán azután, hogy csak a közepekről adjunk számot, a bánffyhunyadiak javított közepe 77, az alsóféhérmegyeieké 75, Jankóé pedig, daczára óriási maximumának (114), mégis csak 65.

A malaris szélesség (a pofadudorok közti távolság) Jankónál és nálam meglehetősen egyező közepekhez vezet (108, 105), míg Lázárnál, valószínűleg a mérésben való eltérés miatt, mindhárom feltüntetett tagjaiban a mienktől tetemesen eltér.

Ez az eltérés azután az *arczjelzőben* is folytatását leli. Általában véve Bánffy-Hunyad népe redukált (64) arczjelzőjével erősen *kerek arczú* (chamaeprosop). Nincs köztük egyetlen hosszú arczú fej. Ugyanez áll Jankó (közép 60) és hasonló mértékben Lázár népére (rev. közép szintén 60). Mindössze Jankónál van néhány bátran elhanyagolható egyén (igy maximuma), kik leptoprosopok. Érdekes a bánffyhunyadiak arczjelzőinek grafikus vázlata is. (Lásd a 75. lapon.)

16. Arcjelzők összehasonlítása.

Ebben is, valamint a mindhármunk területéről szóló arczjelzők összehasonlító grafikai vázlatában első pillanatra feltűnik, hogy az összes értékek aránylag kis helyre szorúlnak össze, jóformán minden átmenet nélkül. Így Bánffy-Hunyadon a valóságos minimum (a folytonos tört görbének alsó határa a 35 minimumnál jóval magasabbra, 49·8—54·6 közé esik, a nélkül azonban, hogy a tapasztalati, gyakorisági közép is, jóformán valamennyi esettel, a kiszámított középnél magasabbra esnék (64·5—69·3 közé). Ilyen körülmények közt természetes dolog az ingadozási szélesség is kisebbre szorul.

Mindhármunk területének összehasonlító arczjelző-vázlatát tekintve, mindenekelőtt constatálendő, hogy a lakosság arczának chamaeprosop jellege a lehető leghatározottabb, valamint hogy a terület déli részén (Lázár területén) mind a mellett, hogy értékei a másik két terület ingadozási szélességei közé esnek — a lakosság kerekarcúsága fokozódik.

*

Befejezván a legfontosabb általános, valamint a fej legállandóbb méreteinek tárgyalását, ezennel a legutóbb tárgyalt jellemző számoknak kombinációkba alakításán alapuló kölcsönös összehasonlítására térek át, azaz igyekszem megállapítani, hogy a termet, a szinkomplexió, a fejjelző, a fej magassági jelzője és az arczjelző eloszlása szerint, területünk magyarjai hányféle, számbelileg is praedomináló jellegkombinációba, azaz lokális anthropologiai fajtába illeszthetők. Tudom, hogy miután ezt az osztályozást nem valamennyi jelleg tekintetbevételével hajtom végre, egyelőre a mesterséges rendszer jellegét mutató csoportokhoz fog vezetni, a min azonban a még kevésbé megvizsgált mellékes jellegek, nem is ez alkalommal végrehajtandó beleillesztése aránylag keveset fog változtatni. Gyors áttekinthetőség okából ezt az összehasonlítást, mely a nagy tabella és az illető diagrammok adatainak egyszerű összegezéséből áll elő, külön tabellákon adom.

17. A termet, a színkomplexió, a fejjelző, a magassági és az arcjelző eloszlása.

a) Bánffy-Hunyadon.

Folyó szám	Egyén neve	Termet	Komplexió	Fejjelző	Fejmagasság-jelző	Arcjelző
1	Bokor	n. köz.	szürke	u. br.	h. c.	c h a m a e p r o s o p
2	Bálint	mag.	kék	h. br.	h. c.	
3	Bokor	mag.	barna	e. br.	h. c.	
4	Betlendi	túl mag.	b.	u. br.	h. c.	
5	Betlendi	n. köz.	sz.	br.	o. c.	
6	Böndi	n. köz.	k.	br.	h. c.	
7	Böndi	k. köz.	b.	h. br.	h. c.	
8	Búzás	n. köz.	b.	u. br.	h. c.	
9	Búzás	n. köz.	b.	u. br.	o. c.	
10	Bálint	n. köz.	sz.	u. br.	ch. c.	
11	Bokor	mag.	b.	h. br.	o. c.	
12	Bálint	n. köz.	b.	u. br.	h. c.	
13	Bokor	n. köz.	b.	u. br.	h. c.	
14	Búzás	mag.	k.	e. br.	h. c.	
15	Juhász	túl mag.	sz.	u. br.	h. c.	
16	Juhász	közepes	k.	h. br.	ch. c.	
17	Juhász	n. köz.	k.	u. br.	h. c.	
18	Kacsa	közepes	sz.	e. br.	h. c.	
19	Fülöp	közepes	k.	e. br.	h. c.	
20	Fülöp	közepes	k.	h. br.	h. c.	
21	Budai	mag.	k.	u. br.	o. c.	
22	Déersi	k. köz.	b.	u. br.	h. c.	
23	Kovács	n. köz.	b.	u. br.	h. c.	
24	Kudor	közepes	b.	h. br.	ch. c.	
25	Lakatos	n. köz.	b.	u. br.	h. c.	
26	Kudor	n. köz.	sz.	u. br.	o. c.	
27	Tamás	n. köz.	sz.	e. br.	h. c.	
28	Katí	közepes	sz.	h. br.	h. c.	

b) *Torda—Aranyosszék—Toroczkón.*¹

Folyó szám	Egyén neve	Termet	Komplexió	Fejjelező	Fejmagas- ság-jelző	Arcejelző
1	Tamás	t. m.	k.	h. br.	—	c h a m a e p r o s o p
2	Botár	k.	b.	h. br.	—	
3	ifj. Simon	t. m.	b.	h. br.	—	
4	Pál	n. k.	k.	u. br.	—	
5	Botár	n. k.	k.	u. br.	—	
6	Vajda	n. k.	b.	br.	—	
7	Vermes	t. m.	b.	u. br.	—	
8	Simon	t. m.	b.	br.	—	
9	Botár	t. m.	b.	br.	—	
10	Bartók	n. k.	sz.	h. br.	—	
11	Demény	m.	k.	h. br.	—	
12	Szentmártoni	t. m.	b.	h. br.	—	
13	Zsakó	t. m.	b.	h. br.	—	
14	Weress	n. k.	k.	u. br.	—	
15	Egri	m.	k.	h. br.	—	
16	ifj. Papp	m.	b.	br.	—	
17	Demény	n. k.	k.	h. br.	—	
18	Szatmári	m.	b.	h. br.	—	
19	Nagy	k.	sz.	h. br.	—	
20	Barducz	n. k.	b.	u. br.	—	
21	Kerekes	k.	sz.	h. br.	—	
22	Kiss	k.	k.	br.	—	
23	Egri	n. k.	k.	h. br.	—	
24	Sipós	k.	k.	u. br.	—	
25	Nagy	k.	k.	u. br.	—	
26	Czirják	t. m.	b.	h. br.	—	
27	Kiss	k. k.	sz.	u. br.	—	
28	Takács	n. k.	b.	h. br.	—	

¹ Jankó magyarjai közt is van 8—10 szlávós avagy oláhos vezetéknevű egyén, kikre azonban ugyanaz áll, a mit föntebb a bánffyhunyadi Kudor családról mondtam.

Folyó szám	Egyén neve	Ternet	Komplexió	Fejfelző	Fejmé- sége- jelző	Arccjelző	
29	László	m.	b.	h. br.	—	} c h a m a e p r o s o p	
30	Barta	n. k.	k.	h. br.	—		
31	Szőcs	n. k.	b.	h. br.	—		
32	ifj. Földvári	n. k.	sz.	h. br.	—		
33	Baló	k.	b.	u. br.	—		
34	Magyari	k.	b.	h. br.	—		
35	id. Ozwath	t. m.	b.	h. br.	—		
36	Horváth	m.	b.	h. br.	—		
37	Király	m.	sz.	extr. br.	—		
38	Barta	t. m.	k.	h. br.	—		
39	Budai	n. k.	k.	u. br.	—		
40	Nagy	k.	k.	br. k.	—		
41	Gyulai	k.	b.	h. br.	—		
42	Csongvai	m.	b.	u. br.	—		
43	Gálfi	t. m.	k.	u. br.	—		
44	Halmágyi	m.	k.	u. br.	—		
45	Borbély	k.	k.	br.	—		
46	Nagy	m.	k.	u. br.	—		
47	Csegezi	m.	k.	extr. br.	—		
48	Ajtoni	k.	b.	h. br.	—		
49	Székely	t. m.	b.	h. br.	—		
50	Zalányi	t. m.	b.	u. br.	—		
51	Pál	n. k.	k.	h. br.	—		
52	Almási	n. k.	k.	h. br.	—		leptopr.
53	Bakó	k. k.	b.	br.	—		cham.pr.
54	Balog	m.	sz.	br.	—		leptopr.
55	Kővári	t. m.	b.	h. br.	—		} chamaeprosop
56	Pápai	m.	b.	br.	—		
57	Harkányi	n. k.	b.	h. br.	—		
58	Weress	t. m.	b.	m.	—		
59	Horvát	n. k.	k.	h. br.	—		
60	Debreczeni	n. k.	k.	br.	—		
61	Kovács	n. k.	b.	br.	—		

Folyó szám	Egyén neve	Ternet	Komplexió	Fejjelező	Fejmagas- ság-jelző	Arezejelő
62	Czakó	n. k.	b.	h. br.	—	cham. pr.
63	Bölöni	n. k.	k.	h. br.	—	"
64	Nagy	m.	b.	br.	—	lept. pr.
65	Szigethi Csehi	m.	k.	br.	—	cham. pr.
66	Petri	n. k.	b.	u. br.	—	"
67	Fenyő	m.	b.	h. br.	—	"
68	Érsek	t. m.	k.	br.	—	lept. pr.
69	Milatai	n. k.	k.	br.	—	} chamaepr.
70	Kenderesi	n. k.	sz.	h. br.	—	
71	Szentkirályi	t. m.	b.	h. br.	—	
72	Kurzai	m.	b.	br.	—	
73	Nagy	k.	k.	br.	—	} lept. pr.
74	Czeglédi	n. k.	k.	h. br.	—	
75	Telegdi	m.	b.	br.	—	
76	Csiki	k.	k.	br.	—	
77	Szentgyörgyi	k. k.	k.	u. br.	—	} chamaeprotop
78	ifj. Molnár	m.	sz.	br.	—	
79	Miklós	k.	k.	h. br.	—	
80	Vajna	k. k.	k.	u. br.	—	
81	Mogyorós	m.	b.	h. br.	—	
82	Turbucz	m.	b.	u. br.	—	
83	Kanyaró	m.	k.	m.	—	

c) *Alsó-Fehérmegyében.*

Folyó szám	Egyén neve	Ternet	Komplexió	Fejjelező	Fejmagas- ság-jelző	Arezejelő
1	Balázs	k.	b.	u. br.	—	} chamaepr.
2	Magyar	m.	b.	u. br.	—	
3	Kócsak	m.	b.	u. br.	—	
4	Keresztési	al.	sz.	h. br.	—	

Folyó szám	Egyén neve	Termet	Komplexió	Fejjező	Fejmégs- ság-jező	Arcejjező
5	Décesei	n. k.	k.	u. br.	—	c h a m a e p r o s o p
6	Székely	k.	sz.	br.	—	
7	Gyórfi	m.	sz.	br.	—	
8	Szolga	m.	b.	br.	—	
9	Horváth	k.	sz.	h. br.	—	
10	Gáspár	n. k.	sz.	h. br.	—	
11	Székely	n. k.	b.	h. br.	—	
12	Hegedüs	n. k.	sz.	br.	—	
13	Deák	n. k.	k.	br.	—	
14	Székely	n. k.	sz.	h. br.	—	
15	Székely	k.	k.	h. br.	—	
16	Móga	t. m.	b.	m.	—	
17	Bárdi	n. k.	k.	m.	—	
18	Székely	n. k.	k.	h. br.	—	
19	Lovász	n. k.	k.	br.	—	
20	Szilágyi	n. k.	sz.	h. br.	—	
21	Tamás	m.	sz.	br.	—	
22	Kis	k.	k.	h. br.	—	
23	Szilágyi	k.	b. ¹	m.	—	
24	Szilágyi	m.	b.	h. br.	—	
25	Tót	n. k.	k.	br.	—	
26	Mihály	t. m.	k.	u. br.	—	
27	Szakács	n. k.	b.	h. br.	—	
28	Vas	k.	b.	h. br.	—	
29	Fehér	k.	k.	u. br.	—	
30	Porkoláb	m.	k.	h. br.	—	
31	Fülöp	k.	k.	h. br.	—	
32	Kis	n. k.	sz.	h. br.	—	
33	Dudás	m.	b.	u. br.	—	
34	Fülöp	n. k.	k.	h. br.	—	
35	Fülöp	m.	k.	br.	—	

¹ A zöldet barnának veszem, mert ehhez áll legközelebb.

Folyó szám	Egyén neve	Termet	Komplexió	Fejjelző	Fejmagas- ság-jelző	Arccjelző
36	Gillyén	m.	b.	h. br.	—	} chamaeprosop
37	Nagy	n. k.	sz.	u. br.	—	
38	Fülöp	m.	b.	u. br.	—	
39	Magó	t. m.	b.	h. br.	—	
40	Magó	m.	b.	h. br.	—	
41	Bekő	n. k.	b.	u. br.	—	
42	Barta	m.	b.	h. br.	—	
43	Sipos	m.	k.	h. br.	—	
44	Tamási	m.	b.	u. br.	—	

Miután az ismert $\frac{n \cdot n - 1!}{1 \cdot 2!} = \frac{3 \cdot 2!}{1 \cdot 2!}$ képlet szerint 3 adott mennyiségből 3 ambót (esetünkben korrelatív (?) kombinációt) képezhetünk, összes 155 egyénünk a következő kettős kombinációkba tartozik:

a) Kettős kombinációk a termetből és a komplexióból:

	barna kompl.	kék kompl.	szürke kompl.
alacsony	0	0	1
kis közepes	3	2	1
közepes	8	16	10
nagy közepes	18	22	12
magas	23	11	6
túl magas	16	7	—
összesen	67	58	30 esetben.

b) Kettős kombinációk a szinkomplexióból és a fejjelzőből:

	barna kompl.	kék kompl.	szürke kompl.
mesokephalia	3	2	0
brachkephalia	10	13	8
hyperbrachyceph.	31	25	12
ultrabrachyceph.	22	15	6
extr. brachyceph.	1	3	4
összesen	67	58	30 esetben.

c) Kettős kombinációk a termet és a fejfelzöböl:

alacsony	+	dolichok.	. . .	0	nagyközepes	+	dolichok.	. . .	0
"	+	mesok.	. . .	0	"	+	mesok.	. . .	1
"	+	brachyk.	. . .	0	"	+	brachyk.	. . .	10
"	+	hyp. br. k.	. . .	1	"	+	hyp. br. k.	. . .	23
"	+	ultrabr. k.	. . .	0	"	+	ultrabr. k.	. . .	19
"	+	extr. br. k.	. . .	0	"	+	extr. br. k.	. . .	1
		összesen		1			összesen		54

kisközepes	+	dolichok.	. . .	0	magas	+	dolichok.	. . .	0
"	+	mesok.	. . .	0	"	+	mesok.	. . .	1
"	+	brachyk.	. . .	2	"	+	brachyk.	. . .	12
"	+	hyp. br. k.	. . .	1	"	+	hyp. br. k.	. . .	15
"	+	ultrabr. k.	. . .	4	"	+	ultrabr. k.	. . .	9
"	+	extr. br. k.	. . .	0	"	+	extr. br. k.	. . .	4
		összesen		7			összesen		41

közepes	+	dolichok.	. . .	0	túlmagas	+	dolichok.	. . .	0
"	+	mesok.	. . .	1	"	+	mesok.	. . .	2
"	+	brachyk.	. . .	5	"	+	brachyk.	. . .	3
"	+	hyp. br. k.	. . .	16	"	+	hyp. br. k.	. . .	11
"	+	ultrabr. k.	. . .	6	"	+	ultrabr. k.	. . .	6
"	+	extr. br. k.	. . .	2	"	+	extr. br. k.	. . .	0
		összesen		30			összesen		22

Hármas kombináció (csak három elemünk lévén) csak egyféle képezhető s ez a következő:

Hármas kombinációk a termet, színekomplexió és fejfelzöböl:

közepes termetű + barna komplexiójú + mesokeph. fej-	
jelzőjú kombinációk	1
túlmagas ¹ + barna + mesokeph. kombinációk	2
összesen	3 esetben,

¹ A termetű, komplexiójú, fejfelzöböl szokat, melyek magától értetődnek ezentúl elhagyom.

nagyközepes	+	kék	+	mesokeph.	1
magas	+	"	+	"	1
					összesen .	2 esetben,
kisközepes	+	barna	+	brachyceph.	1
nagy "	+	"	+	"	2
magas	+	"	+	"	5
túlmagas	+	"	+	"	2
					összesen .	10 esetben,
közepes	+	kék	+	brachyceph.	5
nagyközepes	+	"	+	"	5
magas	+	"	+	"	2
túlmagas	+	"	+	"	1
					összesen .	13 esetben,
közepes	+	szürke	+	brachyceph.	1
nagyközepes	+	"	+	"	3
magas	+	"	+	"	4
					összesen .	8 esetben,
kisközepes	+	barna	+	hyperbrachyk.	1
közepes	+	"	+	"	5
nagyközepes	+	"	+	"	5
magas	+	"	+	"	11
túlmagas	+	"	+	"	9
					összesen .	31 esetben,
közepes	+	kék	+	hyperbrachyk.	7
nagyközepes	+	"	+	"	10
magas	+	"	+	"	5
túlmagas	+	"	+	"	3
					összesen .	25 esetben,
alacsony	+	szürke	+	hyperbrachyk.	1
közepes	+	"	+	"	4
nagyközepes	+	"	+	"	7
					összesen .	12 esetben,

kisközepes	+	barna	+	ultrabrachyk.	1
közepes	+	”	+	”	2
nagyközepes	+	”	+	”	10
magas	+	”	+	”	6
túl magas	+	”	+	”	3
összesen .						22 esetben,

kisközepes	+	kék	+	ultrabrachyk.	2
közepes	+	”	+	”	3
nagyközepes	+	”	+	”	5
magas	+	”	+	”	3
túl magas	+	”	+	”	2
összesen .						15 esetben,

kisközepes	+	szürke	+	ultrabrachyk.	1
nagyközepes	+	”	+	”	4
túl magas	+	”	+	”	1
összesen .						6 esetben,

magas	+	barna	+	extr. brachyk.	1
összesen .						1 esetben,

közepes	+	kék	+	extr. brachyk.	1
magas	+	”	+	”	2
összesen .						3 esetben,

közepes	+	szürke	+	extr. brachyk.	1
nagyközepes	+	”	+	”	1
magas	+	”	+	”	2
összesen .						4 esetben,

mindössze . . . 155 esetben.

Bánffy-Hunyad néperől, melyről a fejmagasságjelző is ismeretes s melyet egyébként is alaposabban akarunk megismerni, az összes megmérteknek megfelelő, következő kettős, hármas és négyes, illetőleg ötös kombinációk képezhetők:

Ezekből Bánffy-Hunyad magyarságát kellvén első sorban bemutatnom, kiemelem a *bánffy-hunyadiak adataiból képezhető kombinációk legfontosabbjait* :

a) Kettős kombinációk 1. szinkomplexió és termet, 2. szinkomplexió és fejjelző, 3. termet és fejjelző szerint rendezve :

1. barna	+	alacsony	. . .	0	kék	+	alacsony	. . .	0		
”	+	kisközepes	. . .	2	”	+	kisközepes	. . .	0		
”	+	közepes	. . .	1	”	+	közepes	. . .	3		
”	+	nagyközepes	. . .	6	”	+	nagyközepes	. . .	2		
”	+	magas	. . .	2	”	+	magas	. . .	3		
”	+	túlmagas	. . .	1	”	+	túlmagas	. . .	0		
				<hr/>					<hr/>		
				összesen	12					összesen	8

szürke	+	alacsony	. . .	0	kisközepes	+	dolichok.	. . .	0		
”	+	kisközepes	. . .	0	”	+	mesok.	. . .	0		
”	+	közepes	. . .	2	”	+	brachyk.	. . .	0		
”	+	nagyközepes	. . .	5	”	+	hyperbr. k.	. . .	1		
”	+	magas	. . .	0	”	+	ultrabr. k.	. . .	1		
”	+	túlmagas	. . .	1	”	+	extr. br. k.	. . .	0		
				<hr/>					<hr/>		
				összesen	8					összesen	2

2. barna	+	dolichok.	. . .	0	közepes	+	dolichok.	. . .	0		
”	+	mesok.	. . .	0	”	+	mesok.	. . .	0		
”	+	brachyk.	. . .	0	”	+	brachyk.	. . .	0		
”	+	hyperbr. k.	. . .	3	”	+	hyperbr. k.	. . .	4		
”	+	ultrabr. k.	. . .	8	”	+	ultrabr. k.	. . .	0		
”	+	extr. br. k.	. . .	1	”	+	extr. br. k.	. . .	2		
				<hr/>					<hr/>		
				összesen	12					összesen	6

kék	+	dolichok.	. . .	0	nagyközepes	+	dolichok.	. . .	0		
”	+	mesok.	. . .	0	”	+	mesok.	. . .	0		
”	+	brachyk.	. . .	1	”	+	brachyk.	. . .	2		
”	+	hyperbr. k.	. . .	3	”	+	hyperbr. k.	. . .	0		
”	+	ultrabr. k.	. . .	2	”	+	ultrabr. k.	. . .	10		
”	+	extr. br. k.	. . .	2	”	+	extr. br. k.	. . .	1		
				<hr/>					<hr/>		
				összesen	8					összesen	13

szürke	+	dolichok.	. . .	0	magas	+	dolichok.	. . .	0
„	+	mesok.	. . .	0	„	+	mesok.	. . .	0
„	+	brachyk.	. . .	2	„	+	brachyk.	. . .	0
„	+	hyperbr. k.	. . .	1	„	+	hyperbr. k.	. . .	2
„	+	ultrabr. k.	. . .	3	„	+	ultrabr. k.	. . .	1
„	+	extr. br. k.	. . .	2	„	+	extr. br. k.	. . .	2
		összesen		8			összesen		5

3. alacsony	+	dolichok.	. . .	0	túl magas	+	dolichok.	. . .	0
„	+	mesok.	. . .	0	„	+	mesok.	. . .	0
„	+	brachyk.	. . .	0	„	+	brachyk.	. . .	0
„	+	hyperbr. k.	. . .	0	„	+	hyperbr. k.	. . .	0
„	+	ultrabr. k.	. . .	0	„	+	ultrabr. k.	. . .	2
„	+	extr. br. k.	. . .	0	„	+	extr. br. k.	. . .	0
		összesen		0			összesen		2

b) Hármás kombinációk :

kisközepes	+	barna	+	hyperbrachyk.	1
közepes	+	„	+	„	1
magas	+	„	+	„	1
kisközepes	+	barna	+	ultrabrachyk.	1
nagyközepes	+	„	+	„	6
túl magas	+	„	+	„	1
magas	+	barna	+	extr. brachyk.	1
				összesen	12 egyén,

nagyközepes	+	kék	+	brachyk.	1
közepes	+	kék	+	hyperbrachyk.	2
magas	+	„	+	„	1
nagyközepes	+	kék	+	ultrabrachyk.	1
magas	+	„	+	„	1
közepes	+	kék	+	extr. brachyk.	1
magas	+	„	+	„	1
				összesen	8 egyén,

nagyközepes	+	szürke	+	brachyk.	1
közepes	+	szürke	+	hyperbrachyk.	1
nagyközepes	+	szürke	+	ultrabrachyk.	3
túl magas	+	"	+	"	1
közepes	+	szürke	+	extr. brachyk.	1
nagyközepes	+	"	+	"	"	1
összesen						8 egyén.

c) Négyes, illetőleg ötös kombinációk:

kisközepes	termetű	+	barna	+	komplexiójú	+	hyperbrachyk.	+	hypsikephal	+	leptoprosop	1
kisközepes	+	barna	+	ultrabr.	+	hypsikeph.	+	leptopr.					1
közepes	+	"	+	hyp. br.	+	chamae k.	+	"					1
nagyközepes	+	"	+	ultrabr.	+	hypsikeph.	+	"					5
nagyközepes	+	"	+	"	+	orthoceph.	+	"					1
magas	+	"	+	hyp. br.	+	"	+	"					1
magas	+	"	+	extr. br.	+	hypsikeph.	+	"					1
túl magas	+	"	+	ultr. br.	+	"	+	"					1
összesen													12 egyén,

kisközepes	+	kék	+	hyp. br.	+	chamae k.	+	leptopr.	1
kisközepes	+	"	+	"	+	hypsikeph.	+	"	1
közepes	+	"	+	extr. br.	+	"	+	"	1
közepes	+	"	+	brachyk.	+	"	+	"	1
nagyközepes	+	"	+	ultr. br.	+	"	+	"	1
magas	+	"	+	hyp. br.	+	"	+	"	1
magas	+	"	+	extr. br.	+	"	+	"	1
magas	+	"	+	ultr. br.	+	orthoceph.	+	"	1
összesen										8 egyén,

kisközepes	+	szürke	+	hyp. br.	+	hypsikeph.	+	leptopr.	1
közepes	+	"	+	extr. br.	+	"	+	"	1
nagyközepes	+	"	+	brachyk.	+	orthoceph.	+	"	1
nagyközepes	+	"	+	ultr. br.	+	"	+	"	1
nagyközepes	+	"	+	"	+	hypsikeph.	+	"	1
nagyközepes	+	"	+	"	+	chamae k.	+	"	1
magas	+	"	+	extr. br.	+	hypsikeph.	+	"	1
túl magas	+	"	+	ultr. br.	+	"	+	"	1
összesen										8 egyén.

Ezen kombinációk számadatait szavakra váltva, a következő következtetésekhez jutunk:

Mindenekelőtt, mint már fentebb a szőrzet színének összehasonlító tárgyalásánál is találtuk, három külön szinkomplexiójú, a kombinációkban csakis a szivárványhártya színe által képviselt kombinációt (csoportot, fajt) találunk: a barna szeműt (sötét hajjal), a kék szeműt (barna és szőke hajjal) és a szürke szeműt (barna és szőke hajjal). Számarányuk 67:58:30-hoz, azaz százalékban kifejezve a tiszta barna faj az összes megmért egyének 43%-át, a vegyes kék szemű faj ugyanezen összámnak 37%-át, a vegyes szürke szemű faj pedig szintén e szám 20%-át teszi ki.

A feltétlenül tiszta barna faj, melynek vegyes tagjai a kék és a szürke szeműek közt fordulnak elő, régebben még mostani prae-domináló számánál is nagyobb számban lakta ezt a földet. Fejalkotása szerint jellegzetten *brachykephal* (majd 50%-nyi hyperbrachykephal gyakorisági középpel), termete szerint pedig (majd 33%-nyi gyakorisági középpel) határozottan *magas termetű*, különösen ha a 16—16%-nyi (össz. 65%) nagyközepes és túl magas egyéneket is kellőleg méltatjuk.

Hármas területünk másik, (az előbbivel és a következő fajjal együtt területünk mindhárom részében egyenletesen előforduló) vegyes voltában ma már valódi lokális fajtája: a szintén erősen brachykephal jellegű, kék szemű faj, mely mint ilyen a már kimutatott szőke + kék komplexiójú tiszta fajtában napjainkra is megmenekedett, továbbá a kék szemű vegyes tagokból alakul. Keverék fajtával lévén dolgunk (WEISSMANN nemzési elméletével összhangban) tényleg a barna fajtánál talált számokkal egyezően itt is majd 50%-nyi hyperbrachykepháliát találunk. Magasság dolgában ezek az egyének Weissmann törvényét igen érdekesen világosítják meg, a mennyiben a szőkék a barnáknál valamivel alacsonyabbak, gyakorisági közepük nem a magas, hanem a nagyközepes és közepes magasságú egyénekre esvén. *Hogy itt keverő-dési törvényszerűséggel van dolgunk, mutatja a szürke komplexiójú csoport alakulása, a hol a fejfelző szintén a hyperbrachykepháliában culminál (az összes esetek 40 százaléka), a könnyebben módosuló termet pedig a kék fajtáival egyezően erősen túlnyomó számban a közepes és nagyközepes egyéneken éri el maximumát.*

A hármas kombinációk segítségével három lokális főfajtánkat már most abban az irányban vizsgálhatjuk meg, hogy a termet a szinkomplexió és a fejfelzővel kifejezett koponyaalakulás mely kombiná-

ziói fordulnak elő leggyakrabban, mint ugyanannyi alfaj képviselői. Ha ebből a célból a hármas kombinációk táblázatából a számbelileg domináló csoportokat kiszedjük, úgy ezek a következők:

1. alfaj: magas + barna + hyperbrachykephal, 31 közül 11 egyén,
2. alfaj: nagyközepes + kék + hyperbrachykephal, 25 közül 10 egyén,
3. alfaj: nagyközepes + barna + ultrabrachykephal, 22 közül 10 egyén,
4. alfaj: nagyközepes + kék + ultrabrachykephal, 15 közül 5 egyén.

A többi kombinációk számbelileg elenyésző keverékalakokra vallanak, a melyekkel szemben ez a négy alfaj a kialakulandó új fajok irányát jelölné.

Hogy valamennyi fő- és alfaj harmadik főjellegeül a chamaeopropia is járul, melyet csak állandó előfordulása miatt rekesztettem ki, ismételtelen kijelentem.

Magánál Bánffy-Hunyad népénél pedig, melynek magasságjelzője is ismeretes, az elemzés még pontosabban végezhető. Eredményeként a következőket kapjuk:

A három főfaj a következőkép van képviselve: a barna 12 egyénnel (körülbelül 43%), a kék 8 egyénnel (28·5%), a szürke 8 egyénnel (28·5%), mely számok közül a tiszta barna faj az egész területre kiszámított százalékszámával valóban csodálatosan hajszála vág, ez is, az is 43%. A kék és a szürke főtypus százalékszámai egyenlő arányban térnek el az egész területre kiszámított főtypusétól, az egyik fölfele 37:28·5, a másik, a szürke lefelé 28·5:20. Ez tehát Bánffy-Hunyad lokális sajátsága.

Bánffy-Hunyadnak kettős kombinációkból kiszedett praedomináló elsődleges alfajtái a következők:

a) Komplexió és termet szerint rendezve:

1. barna + nagyközepes egyének, 6 egyén, az összes barnák 50%-a.
2. szürke + nagyközepes egyének, 5 egyén, az összes szürkék 62·5%-a.

b) komplexió és fejjelző szerint rendezve:

3. barna + ultrabrachykephal egyének, 8 egyén, az összes barnák 66%-a.

c) Termet és fejjelző szerint rendezve:

4. nagyközepes + ultrabrachykephal 10 egyén 13 közül, tehát a nagyközepes egyének 77%-a.

A többi kombinációs alak itt is elforgácsolódik.

A hármas kombinációk elemzéséből legott kitűnik az, a mi az imént felsorolt elsődleges alfajták alakulásából is kitetszett, hogy t. i.

addig, a míg csak az eddig használt jellegeket kombináljuk: tisztán megmaradó másodlagos alfajtaként a nagyközepes + barna komplexiójú és ultrabrachykephal egyéneket kell tekintenünk.

Ha végül a négyes, illetőleg az arcjelző már többször fölemlített közös volta miatt tulajdonképen ötös kombinációkat nézzük, már az előzményekből is azt várhatjuk, hogy az előfordulási maximum okvetlenül a nagyközepes + barna komplexiójú + ultrabrachykephal + hypsik. jelleg-kombináció valamelyik továbbképzésére fog esni. Várakozásom teljesen beütött, a mennyiben az ötös kombinációknál az egyetlen gyakoriságával azonnal felöltő csomópont (5 egyén 12 közül) a nagyközepes + barna komplexiójú + ultrabrachykephal + hypsik. + chamaeprosop kombinációba esik. A kék és a szürke szemű egyének a szó szoros értelmében egyénenként forgácsolódnak szét, igaz, hogy mindig nagyon szűk határok közt.

Az elemzés útján talált típusokat a következő ábrák mutatják:

1. Domináló főtypus: nagyközepes + barna kompl. + ultrabrachyk. + hypsikeph. + chamaeprosopia tehát nagyjában ugyanaz a typus, melyről HÖLDER rég kimutatta, hogy az Európa lakosságának egyik integráló része, s melyet a koponya alakja szerint (brachykephal-chamaeprosopok, nála brachyprosop) a *turáni anthropologiai fajtának* nevezett el.

Ezt a typust mutatják az 1. ábrán Búzás Pál (30,158. lelt. sz.) és a 2. ábrán Lakatos Ferencz (30,152. lelt. sz.).

Főbb (fej) jellegeik szerint ehhez a typushoz tartoznak: 3. ábr. Bokor István (mag. + barna + extr. brachyk. + hypsikeph. jelleg csoportosulással (30,156. lelt. sz.); 4. ábra Betlendi János (túl magas + barna + ultrabrachykeph. + hypsikeph.) kombinációval (30,159. lelt. sz.) és az 5. ábrán Böndi István (kisközepes + barna + hyperbrachyk. + hypsikeph. (30,153. lelt. sz.). A 2. ábrán Kudor István (köz. + barna + hyp. br. + chamaeceph.) chamaecephal ugyan, a többi jellegekben azonban átmeneti alakképen teljesen ebbe a fajtába sorolható.

A felsorolt, képen bemutatott egyének tehát egyenként és összesen úgy a bánffyhunyadi, valamint a közöltekből folyólag, mindháromunk egész területének ez idő szerint uralkodó fajtájának képviselői. Miután pedig a meghatározó jellegek között (az aránylag magas termet kivételével) semmi olyan jelleg nem foglaltatik, mely a magyarságról nyers empiria útján megalkotott, hogy úgy mondjam, közmondásos külsejével ellenkeznek, ezt a fajtát egyelőre *az erdélyi magyarság*

nevén szeretném az irodalomba belevinni, fõntartván magamnak, hogy késõbbre, ha a további kutatások ennek a fajtának talán alföldi, avagy székely, avagy bármilyen más eredetét eredményeznék, ezt az elnevezést véglegessel fõlváltsam.

A komplexió alapján fõllállított szõke-kék fõfajunk képviselõiként a következõ egyéneket akarom bemutatni: a 6. a) ábrán Fülep Márton (köz. m. + szõke-kék + hyperbrachyk. + hypsikeph. + chamaeprosop, 30,155/b. lelt. sz.); 6. b) ábrán Bálint András (30,155/b. lelt. sz., mag. + szõke-kék + hyperbr. + hypsikeph. + chamaeprosop); a szõke-szürke fõfajtát pedig a következõk mutatják: 8. ábra Bálint Ferencz nagyköz. + szürke + ultrabr. k. + chamaeceph. + chamaeprosop jellegkombinációval (30,154. lelt. sz.), továbbá a 2. ábrán Kati Ferencz (köz. m. + szürke + hyperbr. k. + hypsik. + chamaeprosop) csoportosulással. 30.155. lelt. sz.

Látni való, ezek is keverék típusok és a locális fõtypus elnevezésre csak annyiban tarthatnak igényt, hogy legalább a szõrzet és szívarványszín vannak korrelációban.

Még ezeknél is alacsonyabb rangú, exogen keverék típusokképviseleiként a következõket akarom bemutatni: 7. ábra Bokor Márton (nagyköz. + szürke + ultr. br. + hypsik. + chamaepros.) jellegkombinációval. Jankó és Lázár anthropologiailag felhasználható típusképeket nem közölnek, miért is az ezekkel való összehasonlítás elmarad.

Ennél tovább egyelőre már nem is füzöm az összehasonlításokat s a következõkben a fej s a test többi, faj-anthropologiai szempontból nem kevésbé fontos, de még csak nagyon kevésbé tanulmányozott részeinek jellegzésénél inkább a kutatási adatok áttekinthetõ felsorolására szoritkozom, különösen pedig nem foglalkozom külön-külön azokkal, melyek az imént tárgyaltam jelzõkbe amúgy is befolytak, a nélkül, hogy õnmagukban valamely fontosabb alakulás kifejezõi volnának. Ilyeneknek tekintem e helyt az állésücs-fejtõ (22. számú) méretet. Már a 23. rovatban foglalt adatsorozathoz: *állmagasság viszonya*¹ a legnagyobb arcsmagassághoz, azaz $\frac{\text{állhossz} \times 100}{\text{legn. arczhossz}}$, megemlítendõ, hogy az alsó állkapocs viszonya az arc egész hosszához meglehetősen állandónak látszik. Ezt mutatja az aránylag kicsi ingadozási szélesség.

¹ Itt és a következõkben a jelzõ szót akkor használom, ha az összehasonlítandó távolságok egymásra derékszögesegek, a viszonzót akkor, ha a távolságok egyenlõközűek. Schmidt I. és II. csoportbeli jelzõknek nevezi.

Továbbá az, hogy ez a viszonyszám — melynek grafikus vázlatba szedését mégsem tartottam megengedhetőnek — az arczjelzővel, melyet pedig két nem egyazonos, hanem két ellenkező irányban haladó méretszámoknak egymásra vonatkoztatásából nyertünk, annyiban áll korrelációban, hogy noha viszonyszámmal van dolgunk, melyeknél az oszcillációs szélesség mindig kisebb szokott lenni, mint az eredeti ú. n. direkt méreteknél, ebben az esetben éppen ellenkezően az extrémák: min. 26(?), max. 93, egymástól olyan távol állanak, hogy már ebből is biztosan megállapítható, hogy a hiba abban rejlik, hogy az ezen viszonyszám kiszámítására szolgáló adatokat nem közvetlenül, hanem közvetve, levonás útján nyertük. Maga a középszám is túlságosan nagy. Legalább a felszínesen megállapított gyakorisági középszám szemmel láthatólag 30—40 közé esik. Egyébként az egész kérdés még alig van tanulmányozva, ámbátor úgy látszik, nem egy érdekes jelenséget rejt, így pl., hogy az áll hossza magában véve is tényleg nagyon változó méreteket tüntet fel: min. 22, max. 67, közép 41, valaminthogy az állkapocs reális hossza és a viszonyszám egymáshoz közel állanak, a mi csak akkor lehetséges, ha az arcz átlagos legnagyobb hossza a 100 mm.-t megközelíti.

Az arcz jellemzését folytatva, noha erre vonatkozólag praecis mérésen alapuló adataim nincsenek, a homlokok közt való különbségekre hívom fel a képek szemlélőinek figyelmét. Igaz, hogy az 1. ábra tiszta komplexiójú, erdélyi magyar típusú férfinak haja erősen megritkult, mégis bizonyos, hogy a homlok-tájéék rendkívül erősen van kifejlődve. Hogy nem rendellenességgel, hanem típusos előfordulással van dolgunk, mutatja még a 2. ábrán mind a négy alak, a 3. és a 6. ábrán Fülep Márton (megjegyzendő, hogy ez kék komplexiójú) és a 8. ábrán ábrázolt Bálint Ferencz, kinek homlokát sűrű hajzat borítja. Az ezzel ellenkező alakú széles, de keskeny homlokúakra valamennyi nem említett ábra mutatja a példákat. E tekintetben a legtipikusabb a 4. ábrán ábrázolt Betlendi János homloka. Mennyiben használható fel a homlok jellege, hogy belőle, illetőleg vele a lokális fajtákat megállapíthassuk, eddigelé nincs tisztázva. A *glabella* tájéka, már a mennyiben ez a képeimből megállapítható, általában gyengén van kifejlődve, legerősebb a 8. ábrán ábrázolt Bálint Ferenczé.

A *szemöldök* kifejlődése inkább gyengének mondható, semmint erősnek. 28 eset közül „sűrű, erősen ivelt és egybefutó“, többé-kevésbé azonos tartalmú jelzőkkel összesen 6-szor találkozunk, 9 esetben normálisak, 8 eset a ritka, gyér szók alatt fordul elő, 5 esetben a

szemöldökök kifejlődéséről semmi jegyzetem nincs, a mi szintén azok gyenge kifejlődésére vall.

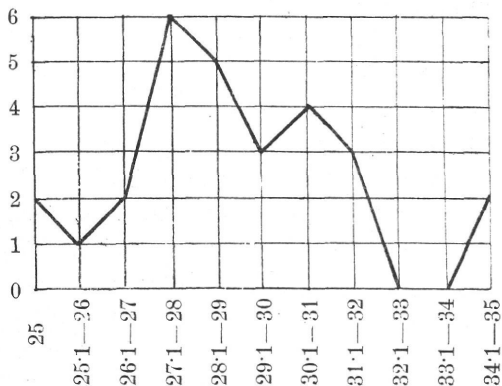
Az ábrák is ugyanerről tanuskodnak. Hogy a *szemöldökök színe* a haj színénél rendszeren valamivel világosabb, a bajusznál pedig valamivel sötétebb színű, közismeretű tény: 28 esetem közül e tekintetben egyetlen kivétel sincs. Több esetben barna hajjal rőt (tehát világosabb) szemöldökszín lép fel.

Magát a *szemet* a következőkben jellemezhetem:

Kiszámítottam a *szem hosszának* a legnagyobb arc szélességhez való százalékos viszonyszámát, a mikor is azt tapasztaltam, hogy, noha itt sem közvetlen, hanem közvetett úton nyert szám adatokkal dolgoztam (25 min., 35 max. és 29 közép mellett), nincsenek akkora különbségek, mint egy fentebbi esetben, a hol ebből az okból a szélső értékek nyilván túlzottak voltak. Megszerkesztettem ennek a méretszámnak grafikus vázlatát is, mely azt mutatja, hogy két gyakorisági központtal van dolgunk. Az első 28 köré csoportosul 16 esettel, ezek a *kis szeműek*, a másik 31 köré, 9 esettel, a *nagy szeműek*.

Az az elég figyelemre méltó jelenség, hogy ezek az arányszámok is a szemhosszúság abszolút méretszámához (28. rovat) meglehetősen közel esnek, ismét arra mutat, hogy az arc legnagyobb szélessége 100 körül kell hogy legyen, a mint az tényleg úgy is van (l. 21. sz. rovat), a mit csak azért említek meg, mert ezzel egyes testrészek dimenzióinak megállapítására quasi új canont kapunk.

18. Szemhosszúság viszonya a legnagyobb arc szélességhez.

Jankó és Lázár adataival összehasonlítva kitűnik, hogy az ebbeli adatok, a 28. rovat számadatai, a már említettem csekély ingadozást

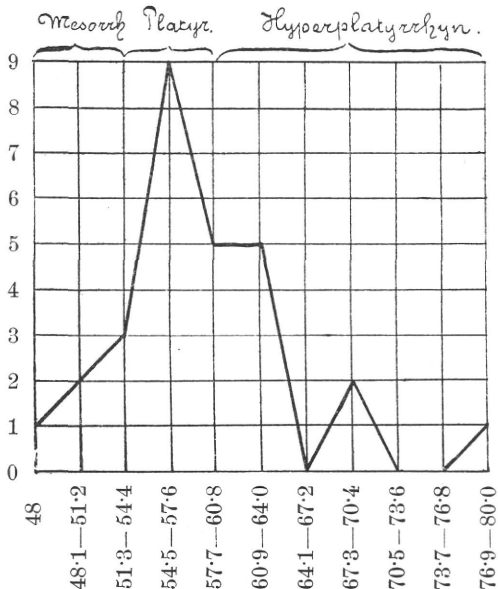
kitevővel a szemnek, hogy úgy mondjam, rendkívüli konzervativizmusáról tanuskodnak.

Érdekes itt még, hogy a *belső szemzugok közti távolság* (30. rovat) aránylag szintén kicsi s nagyjában magával a szemhosszúságával egyezik. Vizsgálatok dolga eldönteni, hogy már most a finomabb különbségek típus származtatására tényleg nem alkalmasak-e, avagy ezek a kisebb, a szerv természetéből származó finomabb különbségek nem-e szintén változó természetűek és így tehát akár önmagukban, akár más jellegekkel korrelatív fajjellegzők?

A *szivárvány-hártya színéről* elmondandókkal föntebb a komplexió kérdésének tárgyalásánál végeztem, a hol a hajszínnel együtt a bajusz és — ott, a hol volt — a szakál színéről (36. rovat) is szóltam, a mikor a Jankó és Lázár adataival is összehasonlítottam.

Az arcz legpregnansabb részének, az *ornak* morfológiájáról Bánffy-Hunyad magyarságát illetőleg a következőket tapasztaltam:

19. Orrjelző.

Az orrjelzőt = $\frac{\text{orr legn. széless.} \times 100}{\text{orr legn. hosszús.}}$, grafikus vázlatba szedve

látjuk, hogy ez az adatsor önmagában, legalább ebben az esetben, faji szétválasztásra teljesen alkalmatlan, a mi már abban a jelenség-

ben találja kifejezését, hogy ha szokásos eljárásom szerint ezt is grafice vázoló, az eddigiektől eltérőleg egyetlen egy görbét nyerünk, melynek gyakorisági közepe a kiszámított értéknél (69) jóval lejjebb esik, 54·5—57·6 közé s melyhez majdnem valamennyi esetünk tartozik. Az *orrjelző* osztályozása, a mint az előrelátható is volt, azt az eredményt adta, hogy a bánffy-hunyadi magyarság orra legnagyobb-részt a platyrrhinia és a hyperplatirrhinia kategóriáiba esik (l. a grafikus vázlatot); az a tény pedig, hogy Bánffy-Hunyad magyar lakosságának orra tetemes hosszúság mellett (min. 45, max. 67, kiszámított közép 57, a gyakorisági közép 57) meglehetősen széles is (min. 29, max. 38, szám. közép 33), úgy ezekből a lineáris méretsorozatokból (33. és 34. rovat), mind pedig a most tárgyaltam jelző számadataiból derül ki. A lineáris méretek és a jelző számok nem is finomabb, hanem csak nyers egybevetéséből s különösen az orrjelzőnél előforduló feltűnően nagy számokból az is kiviláglik, hogy a hosszú orrok szélesek is, mely morphologiai jellemvonás fajmegállapító jellemvonásként is szolgálhat. Ez irányban az elemzést megejtve, kiderül, hogy 23 esetem közül 10 esetben az orrok mindkét dimenziója a középén felül van, 8 esetben pedig mindkét dimenzió a közepeknél kisebb. Azok az esetek, a melyekben az egyik méret kisebbedésével a másik méret megnagyobbodása jár, avagy megfordítva, 4 + 6 számban fordulnak elő, a mi a másik kettő mellett is elég tekintélyes szám volna, ha el nem oszlnának. Így tehát egyszerű alaktani törvényszerűséggel van dolgunk.

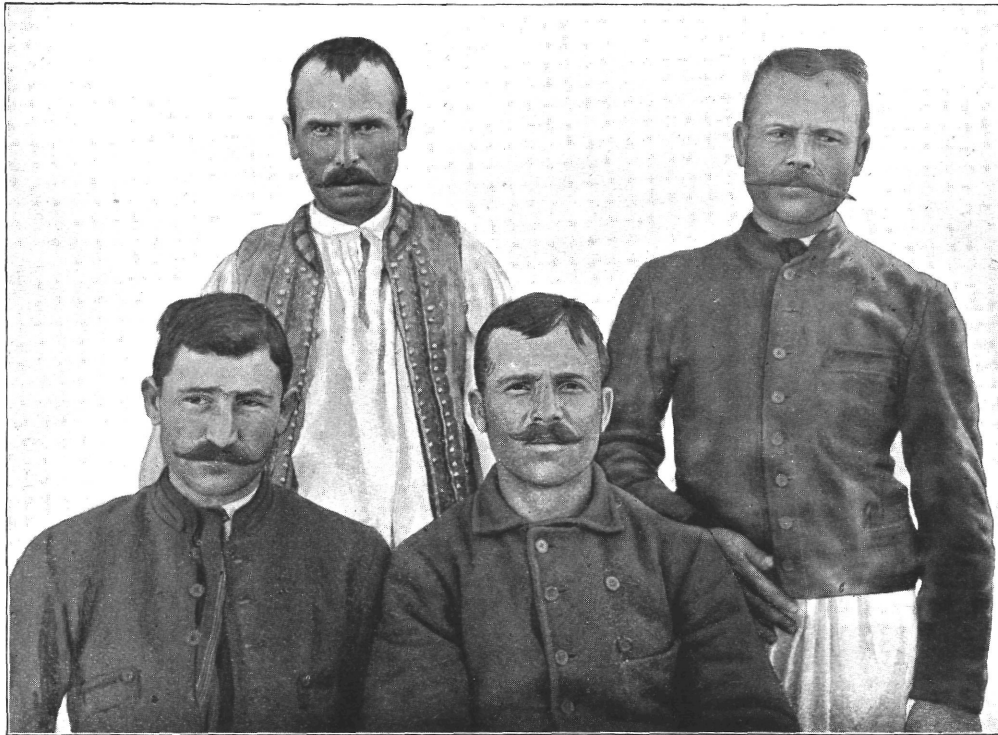
Dr. Semayer Vilibáld.

1. ábra. Buzás Pál, bánffyhungyadi földmíves.

Nagyközepes termetű + barna komplexiójú + ultrabrachykephalia + hypsikephalia + chamaeprosopia.

Herbert H. Mizzen
K. O. 1913

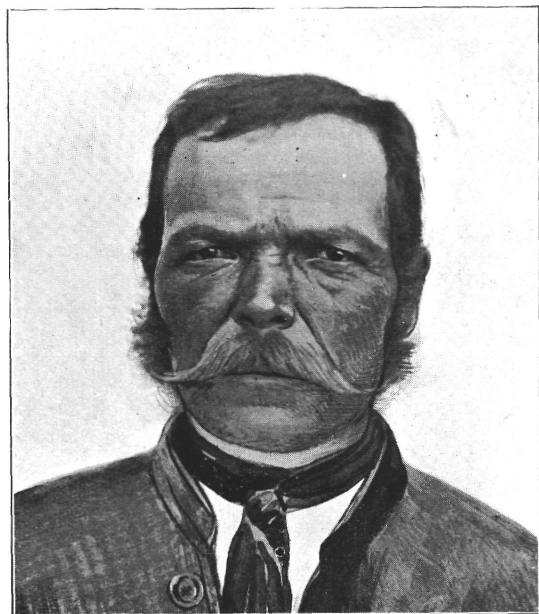
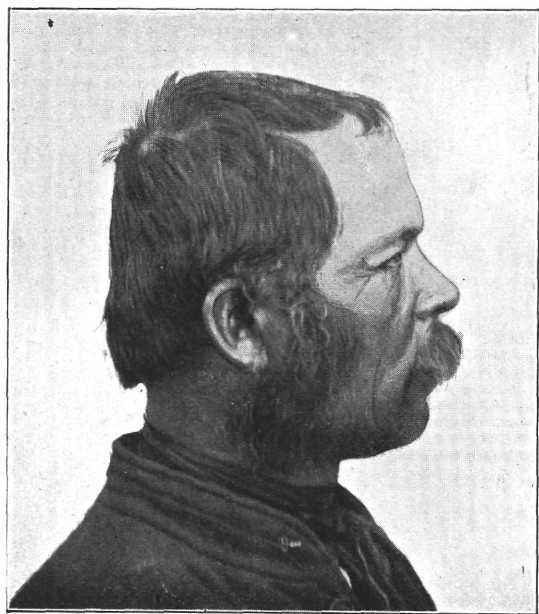

2. ábra.

Tamás Márton, bánffyhunyadi földm. **Kudor István,** bánffyhunyadi földm. **Lakatos Ferencz,** bánffyhunyadi földm. **Kati Ferencz,** bánffyhunyadi földm.

Nagyköz. term. + szürke kompl. + extr. brachykeph + hypsi-keph. + cham.-prosop. Közép term. + barna kompl. + hyper-brachyk. + chamae-keph. + cham. prosop. Nagyköz. term. + barna kompl. + ultra-brachykeph. + hypsi-keph. + cham.-prosop. Közepes term. + szürke kompl. + hyp-brachykeph. + hypsi-keph. + cham.-prosop.

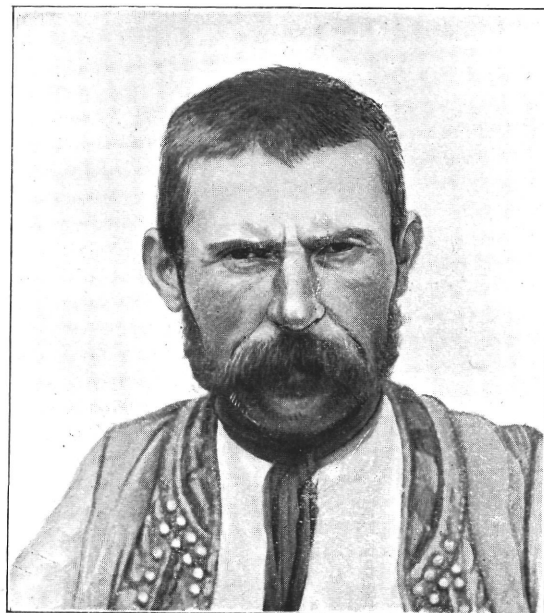
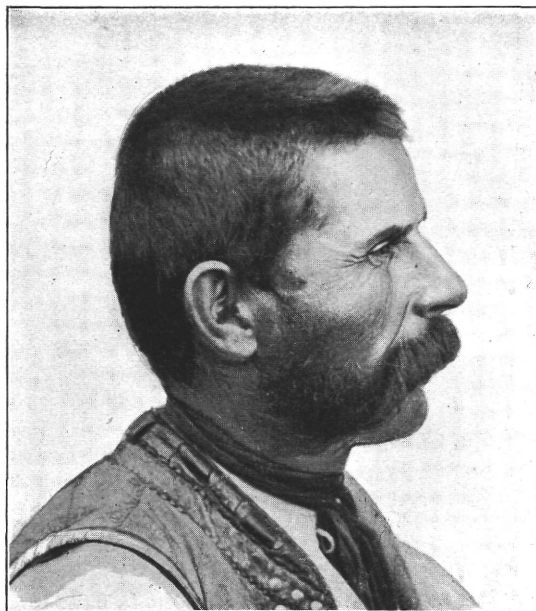
Németi Múzeum
Könyvtára

3. ábra. **Bokor István**, bánffyhungyadi földmives.

Magas termetű + barna komplexiójú + extrem brachykephalia + hypsikephalia + chamaeprosopia.

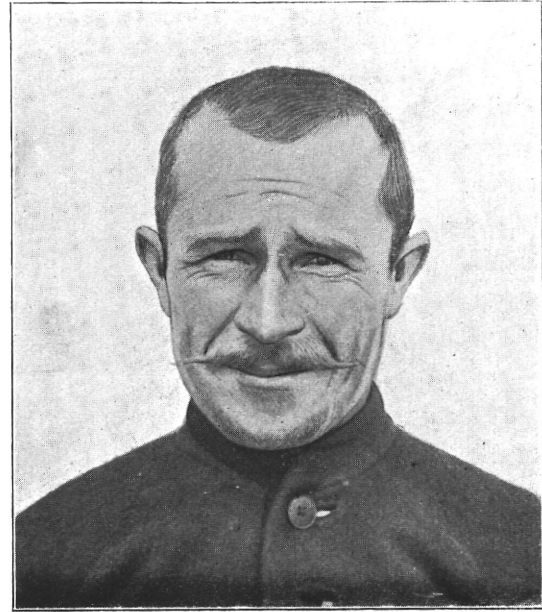
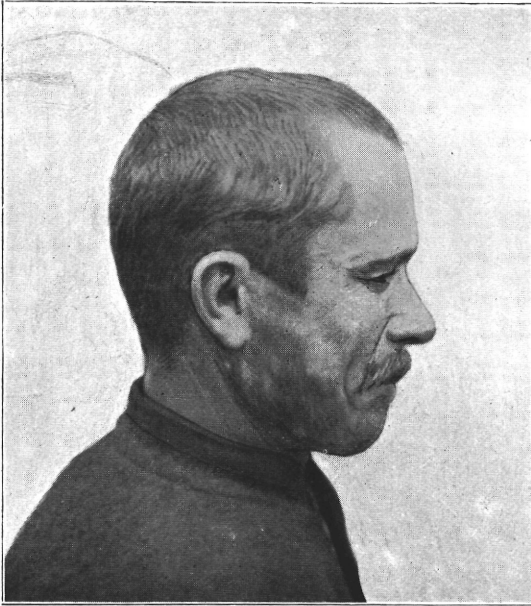
Norjaini Múzeum
Könyvtár

4. ábra. **Betlendi János**, bánffyhungyadi földmives.

Túlmagas termetű + barna komplexiójú + ultrabrachykephalia + hypsikephalia + chamaeprosopia.

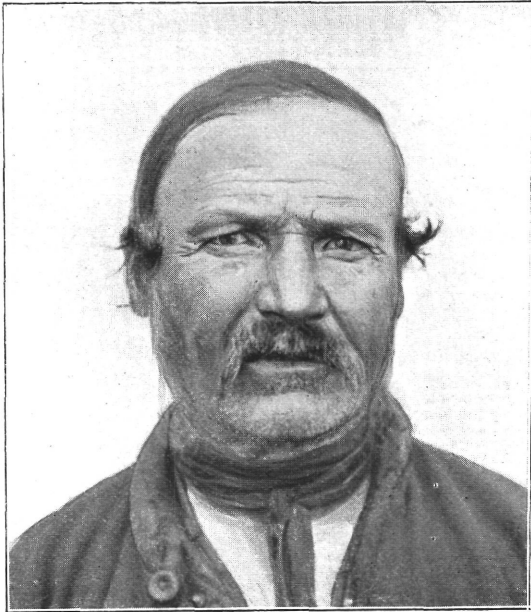
Ulusal Müze ve
Kütüphane

5. ábra. Böndi István, bánffyhungyadi földmives.

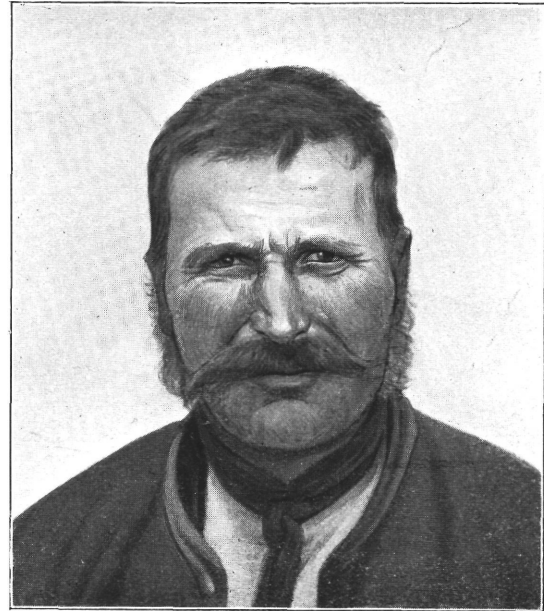
Kisközepes termetű + barna komplexiójú + hyperbrachykephalia + hypsikephalia + chamaeprosopia.

1874
Museum
Königsberg

6. a) ábra. Fülep Márton, b.-hunyadi földmives.

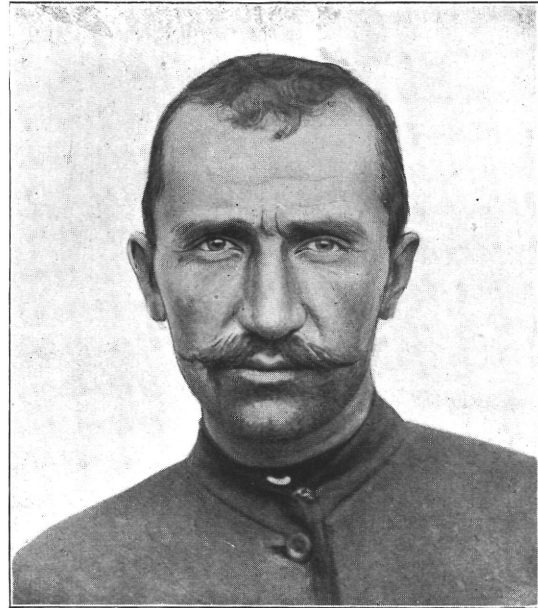
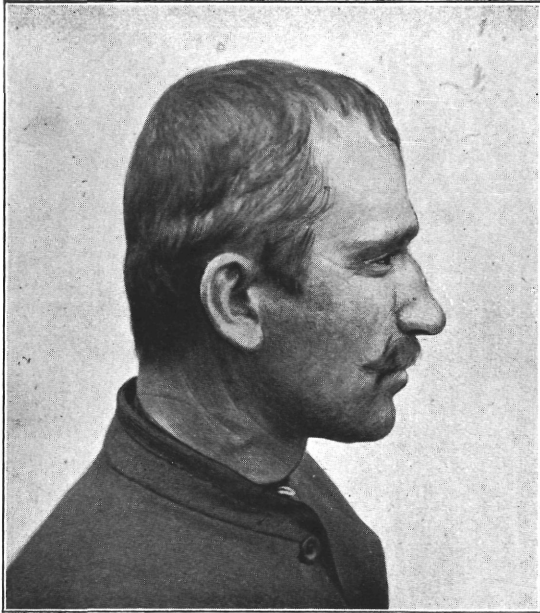
Közép magas termetű + kék kompl. + hyperbrachy-
kephalia + hysikephalia + chamaeprosopia.

6. b) ábra. Bálint András, b.-hunyadi földmives.

Magas termetű + kék kompl. + hyperbrachikephalia +
hysikephalia + chamaeprosopia.

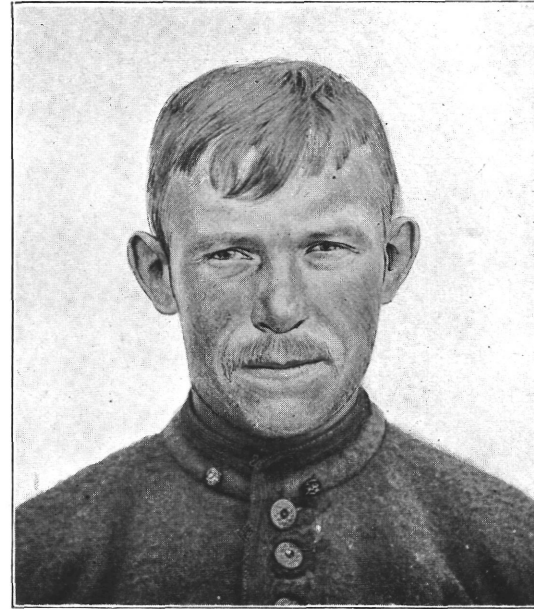
Nepřetržití Muzeum
Kongyvtica

7. ábra. Bokor Márton, bánffyhunyadi földmives.

Nagyközepes termetű + szürke komplexiójú + ultrabrachykephalia + hypsikephalia + chamaeprosopia.

Neprijai Múzeum
Könyvtár

8. ábra. **Bálint Ferencz**, bánffyhungyadi földmives.

Nagyközepes termetű + szürke komplexiójú + ultrabrachykephalia + chamaecephalia + chamaeprosopia.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. június

6. szám.

DR. HAZELIUS ARTHUR †

(1833. nov. 30. — 1901. máj. 27.)

Szükszavú halotti levél jelenti a testvér intézeteknek s így a M. N. Múzeumnak is, hogy *dr. Hazélius Arthur*, vagy ismertebb nevén *Svédország kolduskirálya* nincs többé. A mesebeli koldus példájára a nyári napok legszebbikén, piros pünkösd másodnapján örök nyugalomra tért. Hatalmas alkotása, a skandináv nép ethnographiai és művelődéstörténeti kincsesháza, a világhírű stockholmi „Nordiska Museet“ s a vele kapcsolatos „Skansen“ váratlanul árvaságra jutott.

Hazeliust, hogy meghalt, saját nemzete pótolhatatlannak érzi és vallja s ez jelzi gyászának nagyságát. Fájdalmában a kerek föld minden művelt népe osztozik s abból, különösen a kisebb nemzetek s köztük mi magyarok is, teljes részt kívánunk. Jogunk van hozzá. Nagy halottjuk nemcsak nekik élt; élete példájával megtanított, hogy a kis nemzeteknek számbeli gyengeségük érzetében, az önfentartás leküzdhetetlen ösztönének engedve, százszorosan kell szeretniök szülőföldjüket s népük minden rétegét; hogy létüket az idők végéig csak úgy biztosíthatják, ha a lét való alapját, a nép igaz történetét kutatják: nemcsak a hatalomnak és részeseinek kijutó ragyogóan dicső történetet, hanem azét a népét, mely életét a kies völgyek ölén s a tágas pusztákon sütkérező bogárhátú kunyhókban tölti el. Igaz, hogy az ethnographiai tudomány nyomában fakadó ez az új történetírás a réginel szűkebb és ridegebb, mert nem a koronák és kardok ragyo-

gását, hanem az ekevas és szivek tisztaságát regéli, de aztán birodalma nem évszázadokra szól, hanem évezredekkel ölel fel s ép azért igazságai, tanúságai hatalmasak, egyetemesekek, ledönthetetlenek s a természeti törvények erejével bírnak. Íme, ezért küzdött és dolgozott a nagy svéd tudós, ezért koldulta végig ezt a földi életet, melynek lefolyása eseményekben csak oly szegény, mint a tudósé általában. Hiszen munkában gazdag csak így lehetett az!

Életecéljának megvalósításához férfikorának delén fogott, midőn 1872-ben, a többi nemzeteket megelőzve, múzeumba kezdte gyűjteni a svéd nép kulturális fejlődésének, nemzeti életének tárgyi emlékekhez kötött tanubizonyságait, kezdve a svéd föld kőkorszaki emberének kőbaltájától a XX. század gőzekéjéig, a czifra guzsajtól és runás kövektől a Bernadotték királyi termeit díszítő műremekekig. Népének nem volt egyetlen rétege — élő avagy kipusztult —, a nép kulturális életének egyetlen olyan phasisa, akár helyi avagy muló természetű is, melyet ki nem kutatott s összegyűjtött emlékeiben az utókorra át nem örökölt volna. Így keletkezett a „Nordiska Museet“ és a „Skånsen“, melynek nagyságáról az intézet negyedszázados fenállásának jubiláris évéből, 1898-ból származó adatok nyujtják a legbeszédesebb képet: Az intézet bevétele az említett évben 306,387 svéd korona (1 svéd korona = 140 fillér), építkezése tőkéje 209,444 svéd korona; általános alapok 53,272 korona, dr. H. F. alapítványa 100,000 korona; vételekre fordítottak ugyanazon évben 18,274 koronát, ajándékoztak 3500 darabot; a személyzet létszáma 110 egyén; a látogatók száma 446,319. Azóta e számok is emelkedtek, az elsőrangú kulturintézetet maga az állam vette át s ezzel Hazelius élete célját elérte.

Művének kiépítése sokakra vár, de abban senki többi annyit nem tehet, mint a mennyit ő tett.

Mikor lesz bennünk magyarokban akkora a fajszeretet, hogy ösztönszerűleg egy szívvel-lélekkel fogjuk követni példáját! σ.

BÁNFFY-HUNYAD (KOLOZSM.) MAGYAR LAKOSSÁGÁNAK SOMATOLOGIAI VÁZLATA.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Kiszámítottam az *orr hosszviszonyát a legnagyobb arcsmagassághoz is*, (min. 46, max. 98, kisz. közép 77.), mely grafikonba szedve három gyakorisági közeget mutat, a legnagyobbat 72·8—76·4 közt.

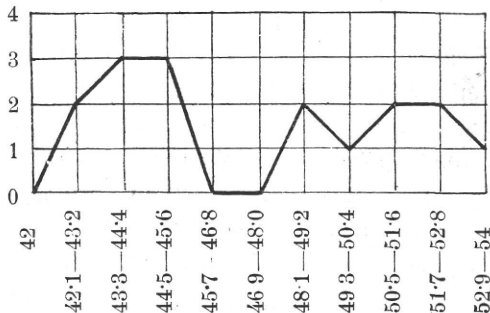
Az orr *alakját* illetőleg (35. rovat) az összegezés eredménye a következő. Gyengén háttas orr átmenetül a gyenge sasorba esetleg héjja orrba, miért is a gyenge sasorokat is ide számítom (l. pl. 7. ábra) 5 esetben, kifejezett sasor 1, kifejezett héjaorr 1 esetben, egyenes orr 14 esetben (pl. 1. és 8. ábra), kissé behajlott orrok, melyek az orrcsontok tájékán kissé be vannak süppedve, 6 esetben, pl. 5. ábra, végül pisze orr 1 esetben (3. ábra). Az orr részaránytalansága a gyengén háttas, továbbá az egyenes orroknál, talán még a rendesnél is nagyobb számban lép fel, (pl. 2. ábra Kudor, 6. ábra Bálint, 7. ábra, 4. ábra stb.)

Az *orrlyukak* átmérője az esetek túlnagy számában, még pedig az összes orrfajoknál, a harántsovénnyre derékszögű (infantilis, illetőleg mongoloid) jellegvonás, így l. 1. ábr., különösen jól 3. ábr. 2. ábránkon Lakatosnál és Katinál és a 6. ábrán Fülep Mártonnál, mely jelleg mindenestre bővebb kutatásokra szorul.

A *bajusz*, mint az valamennyi ábránkból kitűnik, rendszeren eléggé kifejlődött és jól ápol.

A *száj* vizsgálatánál mindenekelőtt a száj abszolút hosszából (38. rov. min. 42, max. 57, kisz. közép 51) és az arc legnagyobb

20. Száj viszonya a legrövidebb arc szélességhez.

szélességéből kiszámított százalékos viszonyszámot vegyük szemügyre, mint a mely a tiszta lineáris méretnél sokkal többet mond.

A grafikus vázlat szemlélődéséből valóban meggyőződéssel konstatálhatjuk, hogy abban az esetben is, ha nem mint a jelenben, összesen 28, hanem sokkal több eset áll rendelkezésünkre, de a görbe hasonlólag alakulna, semmi kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy egy-azon, mondjuk lokális fajtán belül ez a görbe úgy a maximákat, valamint a gyakorisági közepeket föltétlenül hiven mutatja. Esetünkben három gyakorisági góczunk van 45·5—45·6, 48·1 49·6 és egy harmadik 52·9—54 közt. A közepek azonban csak legfőlebb 4 egyé-
nig emelkednek, a mi a méret kicsiségének is tulajdonítható. Fajlagos megkülönböztetésekre az imént megjelölt okból ezt a jelleget egyelőre nem merném felhasználni, ámbátor nagyszámú eseteknél több, mint valószínű, hogy erre is alkalmas lesz.

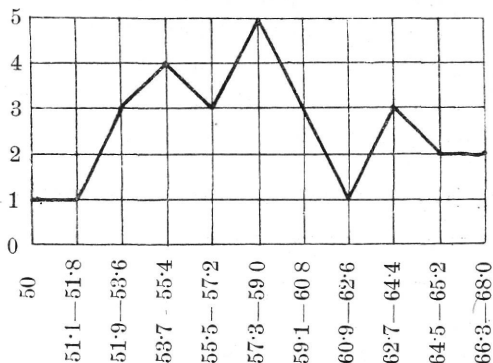
Az *ajkak* átlag erősen vannak kifejlődve, egyedül a 8. ábrán bemutatott egyén felső ajka kissé túlkeskeny — egyébként is szlávós külsejének egyik további attributumakép.

A *fogakat* illetőleg furcsa kis eredményre vezetett a vizsgálat, a mennyiben arra a kérdésemre: Hány foga van, olvassa meg! mind a 28 esetben azt a választ kaptam: „Megvan bizony mind a 32 fogam!” A mennyire ezt külsőleg ellenőrizhettem, állott is, jöllehet úgyszinte hihetetlen, hogy 28 embernek, kik között néhány korosabb is volt, valamennyi foga ép lett volna.

Ezennel bevégeztem az arczok en face nézetének leíró adatokkal és számokkal való jellemzését. Az *állról* t. i. nincsenek sem rendszeres leíró, sem mérési adataim, a miért is erről az egyébként régen jellegzetesnek elismert testrésze-ről csak annyit akarok megjegyezni (s ezt az ábrák is mutatják), hogy az áll eléggé erősen ki van fejlődve, a mi különben csak a férfiak jó táplálkozásának egyik kifolyása. *Mellék-állt* (ú. n. *tokát*) csak az 1. ábra férfiak mutat. az 5. ábra férfiak állja (ha ugyan nem fényképészeti hiba) túlságosan hosszú és egyenes. A 7. ábrán úgy látszik kettős állal van dolgunk, mely bizonyos esetekben szintén szűkebb faji jellegként lép föl.

Az arczjelleg megalkotásába is befolyó *fülek*ről a következőkben számolok be. A fülek hosszúsága (41. rov.) 54 min. 69, max. és 59 kiszámított középpel. Szélességük (l. 42 rov.) 30 mm.-nyi minimum, 40 mm.-nyi max. és 35 mm.-nyi kiszámított középpel van jellegezve. Az ezekből kiszámított *füljelző* = $\frac{\text{fülszélesség} \times 100}{\text{fülhosszúság}}$ minimuma 50, max. 67, kiszámított közepe 58. Grafikonba szedve:

21. Orrjelző.

A fül modelirozottságának kérdésével a jelen keretben nem foglalkozhatván, az ábrák magyarázataképp utalok arra, hogy valamennyi fül magasabb rendű tekervény-formákat mutat a 8. ábrán látható férfi fülének kivételével, mely úgy aszimmetrikus elhelyezésével, tekervényeivel, valamint azért, mert eláll, primitívebb fülformának mondható.

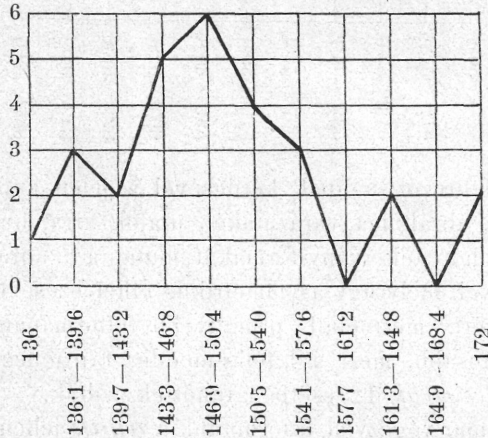
Ennél fontosabb, mert ú. l. félig-meddig faji jelleg, hogy 28 esetem közül a *fülczimpa*k 12 esetben ránöttek voltak.

A fejjel immár végezvén, áttérhetünk a *nyak* jellemzésére, melyre ebben az esetben is megfelelő viszonyszám kikeresését tartottam a legmegfelelőbbnek. Miután pedig magának a nyaki tájéknak határaitra vonatkozólag mindeddig egyezés nincsen, beértem a fej + nyak magasságának az egész termethez való viszonyának kiszámításával, melyre nézve alapúl a 45. rovatban foglalt 7 nyakcsig. — Vertex hosszúsági méret szolgált. E méret 231 min., 272 max. és 253 kiszámított középpel, tehát 41 mm. ingadozással egymagában rendkívül megbízhatónak tűnik fel, a termettel viszonyba állítva mégis azt tapasztaljuk, hogy 136 min., 220 max. és 189 kisz. középpel az oscillációs széless. (84) fél akkora számok mellett több mint kétszer akkora, mint a lineáris méretnél, mikor pedig az a méret is, a melyhez a kisebbiket viszonyítottuk, t. i. a termet, a legmegbízhatóbb méretek egyike. Azt hiszem, ez a tény is bizonyíték a mellett, hogy a tiszta lineáris, nem viszonyított mérési adatok mennyire nem megbízhatók, ha ezekre következtetéseket akarunk építeni. Hogy ekképen a megbízhatóság kriteriumát is ismerjük, szintén nem megvetendő dolog.

Esetünkben ezen a feltűnő eltérésen a már többször igénybevett módon segíthetünk, t. i. úgy, hogy a teljesen izolált maixmumot,

mint valószínűleg pathologikus jelenséget kiküszöbölve ezáltal új maximumnak a régihez legközelebb álló számot véve, azaz 172, ez az ingadozási szélességet azonnal 36-ra szállítja le, mely szám a lineárisénál, ha nem is félannyival (a mit normális viszonyok közt elvárnánk), de mégis kisebb. A grafikon is ezzel a javított maximummal szerkesztettem meg s ebből világosan kiderül, hogy nagyobb

22. Fej és nyak viszonya a termethez.

számú eseteknél ez a jelleg folytonos görbét fog eredményezni — kevésbé párhuzamos, fajjellegzésre valószínűen teljesen alkalmatlan.

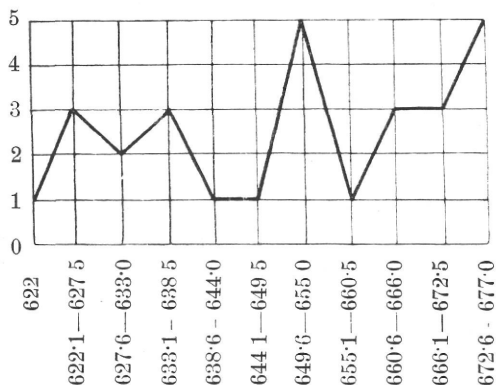
Ugyanezt a viszonyt világítják meg a 48, 49 és 50. számú rovatok adatai, melyekre bővebben e helyt csak azért nem reflektálok, mert nem annyira az egész test, mint inkább az egyes testrészek közötti arányokra vetik fényüket.

Magát a *törzset* a következő adatokkal jellemezhetem.

A *törzs lineáris hosszúságánál* (magasságánál) feltünő az aránylag kicsiny ingadozási szélesség: min. 1038, max. 1165, kiszámított közép 1096, ingad. szélesség 127. Hogy az ebben az esetben szabályszerűen alakuló viszonzszám $= \frac{\text{mellkas ker.} \times 100}{\text{egész termet}}$ aránytalanul kisebb, mint már említettem magában csak a méret megbízhatósága mellett szólana, grafikus vázlatba fejtve mégis azt látjuk, hogy az ingadozási szélességet jelző szám kicsinysége mellett is határozottan faji szétkülönítésre alkalmas anyagot foglal magában.

A kiszámított közép 652, a második gyakorisági középpel esik egybe. Egyébként a görbe nem egységes, hanem három határozottan

23. Törzsmagasság viszony száma egész termethez.

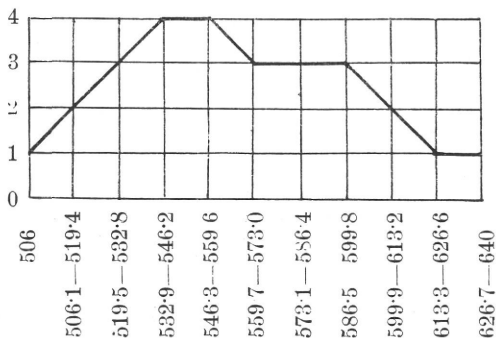

elkülönülő görbére esik szét, tehát három külön lokális fajtára enged következtetni. Emlékezzünk, hogy magánál a termetnél is három különálló görbével volt dolgunk, melyek ezzel ú. l. szoros összefüggésben vannak.

Ezt is, valamint azt a jelenséget, hogy a fenti grafikonban a maximális csoport 672.6—677 egyszersmind gyakorisági közép is — sok számú eset mellett külön tárgyalásra szorul.

Szintén csak összehasonlítás nélkül való felemlítésre kell szorítkoznom, a mikor a mellkas területét a termethez viszonyítom. Ennek a viszony számnak természete az eddig tárgyalt viszony számokétól teljesen elütő, a mennyiben sem két egymást 90° szögben (a különféle ú. n. jelzők), sem egymással egyenlőközű lineáris méretet viszonyítunk egymással, hanem egy testnek (a mellkasnak) területét egy vele az

24. Mellkas területének viszony száma egész termethez.

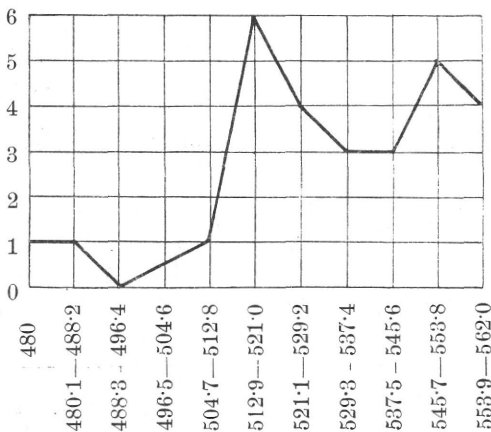

említett irányokban semmikép sem összefüggő lineáris mérettel. A viszonyítás ezen módjának nem szabad nagyobb fontosságot tulajdonítanunk, mint egymással, hogy úgy mondjam, szervi összefüggésben lévő méretek összehasonlításának — mégis az illető testrészt dimenzióira némi világot vet. Így pl. 506 kij. min., 640 max. 602 javított, kiszámított közép, 134 ingadozási szélességgel¹ akkor, mikor a kiszámításnál alapul szolgáló méret (a mellkas kerülete) min. 872, max. 1090, kiszámított közép 940, ingad. széless. 218 számokat mutat szabályszerű alakulásánál fogva is feltétlenül figyelmet érdemel. Grafice vizsgálva ugyanez tűnik ki, t. i. ez a viszony szám is, mint a fentebbiek egynehánya, szabályossága miatt rassze-jellegek stattálására egyáltalán nem alkalmas, legalább nem a jelen esetben. A görbe t. i. egységes, és csakis az esetek kicsiny száma miatt be nem fejezett. További vizsgálatot megérdemlő jelenség, hogy a kiszámított közép a gyakorisági középtől, azaz 602 k. k. 559 — 573-ig oly messzire esik, mint még soha.

A törzs egyéb másodlagos jellegei: *szőrösség, kopaszság* stb., a mennyiben feltűnők voltak, a nagy tabella *jegyzet* rövidítéséből tűnnek ki, külön csak azt tartom kiemelendőnek, hogy a bánffyhungyadi magyarság teste egyáltalán csekély szőrzetű.

Anomáliákat, polytheliát s effélet egyetlen egyszer sem tapasztaltam. Egy esetben gyenge skoliosist észleltem, melyről az illető nem is tudott, különben aligha vetkőzött volna mérésre.

25. Alsó végtagok viszonya egész termethez.

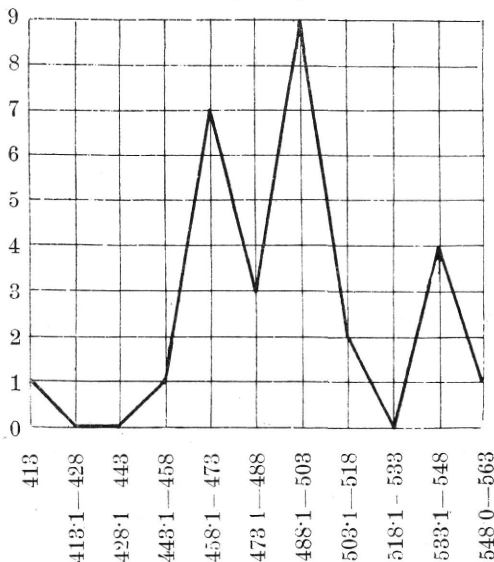

¹ Megjegyzem, hogy a tabellában előforduló tényleges 321-es minimumot a már többször említett okokból a sorképzésből kihagytam.

Az *alsó végtag* teljes hosszúságának méretszámait az 54. rovat foglalja magában. E szerint bánffyhunyadi magyarjaim 480 min., 557 max. és 530 kiszámított középü alsó végtaggal daczára, hogy Bánffy-Hunyad lakói, nem annyira a városka magas fekvése, mint inkább lakóinak életmódja szerint, hegyvidéki lakosoknak tekintendők, a mivel az alsó végtag hosszúsága jár — természetük tekintetbe vételével inkább a *rövidebb lábú* népekhez számítandók. Az alsó végtag hosszát az egész termetre vonatkoztatva, az itt következő grafikus rajz azt mutatja, hogy az esetek jó fele számában az alsó végtag az egész termet 512·9—529·2‰-ka közé esik. Igaz, hogy a görbe alakulása arra vall, mintha két különböző fajtájú néppel volna dolgunk. A kiszámított középnek (530) t. i. nem egy, hanem két gyakorisági közép felel meg. Ezek közül az első (az esetek fele számával) 512·9—521·0 közé, a második 545·7—553·8 esik, tehát a kiszámított-tól meglehetősen távol állanak.

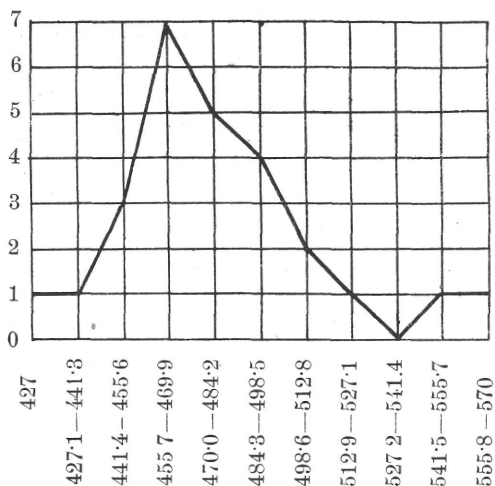
Megerősíti ezt a nézetemet, hogy az alsó végtag legkifejlődöttebb része a *czomb* (366 min., 474 max. és 435 kiszámított közép lineáris hosszúsággal) az egész végtaghoz viszonyítván (min. 413, max. 563, kiszám. közép 465) hasonló, kétfelé szétágazó görbéket mutat, melyek közül az első 458·1—473 közé eső 7 esetet, a második, mely 488·1—503 esik szokatlanul nagy számú esetet (14-et) foglal magában.

26. Czomb viszonya egész végtaghoz.

Még jobban megerősíti ezt az észleletet az a harmadik tény, hogy a lábszár 427¹ min., 498 max., kiszám. mennyis. közép lineáris hosszúság és 71 az átlag egy harmaddal hosszabb czombé csak 108, még mindig eléggé tetemes ingadozási szélesség mellett grafikonba szedve, 455·7—484·2 közé eső gyakorisági középpel (12 eset) egyetlen egy görbévé alakul, a mi tehát azt mutatná, hogy a fajjelleg kialakulásánál a lábszár kevésbé változik, kevésbé *alkalmazkodik*, mint a czomb, példáját — még hozzá fokozódott mértékben — követi a vele szervesen összefüggő s azonos élettani viszonyok közé eső a *bokamagasság* is. Ez utóbbi t. i. a kevés észlelési eset daczára is, a szabályosan lefutó egységes görbének úgyszólván valódi mintaképe.

27. Lábszár viszonya egész végtaghoz.

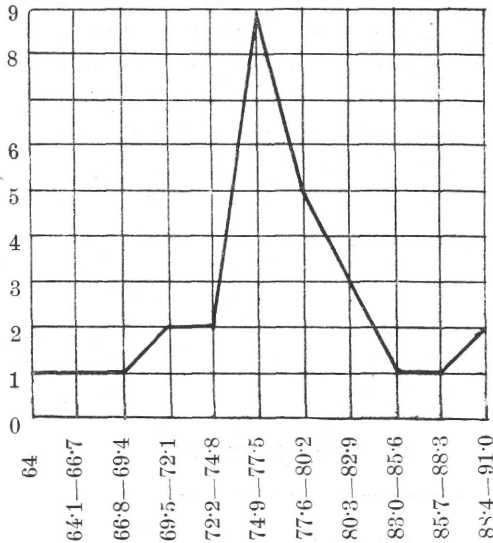

Egyedül a gyakorisági közép 74·9—77·5 esik a kiszámított fölé (69). Min. 64, max. 91. A *bokamagasságról* mint lineáris méretről megjegyzem, hogy 62 min., 80 max. és 69 kiszámított középpel — és kicsinyisége mellett eléggé nagy (18) ingad. szélességgel — ezek a számok mint olyanok, közel állanak a viszonyszámokhoz.

A *lábszár legnagyobb* kerülete (lábikra kerülete) és a *lábszár legkisebb* kerülete (bokakerület) tudvalevőleg annyiban jellemzők valamely embercsoportra, hogy a magasabb fajtájú fajoknál egymással fordított arányban állanak, a mennyiben a primitív népeknél (néger,

¹ Egy 264 minimumot és egy 842 maximumot, mint vagy hibásokat vagy kórosokat itt is kihagytam.

28. Bokamagasság viszonya egész termethez.

khinai stb.) a lábszár izomzata rendkívül gyengén van kifejlődve. A jelen tanulmányban meglegészem, hogy az észlelt méreteket felsoroljam és a kettőt egymáshoz viszonyítsam.

A lábikra kerülete min. 322, max. 390, közép 354, mint látni való önmagában igen nagy számot eredményez (a mellkas kerületének (872, 1090, 940) kb. $\frac{1}{3}$ -át, de néha többet is), a mi a lábszárizomzat erős kifejlődésére vall, ha azonban a bokakerületet nézzük, kiderül, hogy 205 min., 345 max.! és 264 kiszámított közép mellett bizony ez is elég nagy és hogy az extrémek valószínűleg rachitikus esetekre vezetendők vissza.

Ha pedig azt nézzük, miképen vannak a lábikra- és bokakerületek elosztva úgy a következőket találjuk.

28 eset közül 15 esetben a lábikra kerülete nagyobb, a boka kerülete pedig kisebb, mint a megfelelő közepek. Ezek a föltétlenül ép, egészséges, tehát egyúttal szép alsó végtaggal bírók. 12 esetben mindkettő kisebb a középnél s ezek között aránytalan növekedés vagy kisebbedés esetén betegségviselt egyének is lehetnek. Határozottan rachitises végtagú ember a középnél alább eső lábikrakerülettel és a középnél magasabb bokakerülettel csak egy ember akadt, a mi a nagy extrémák fölemlítésénél kockáztatott véleményemnek ellent mond.

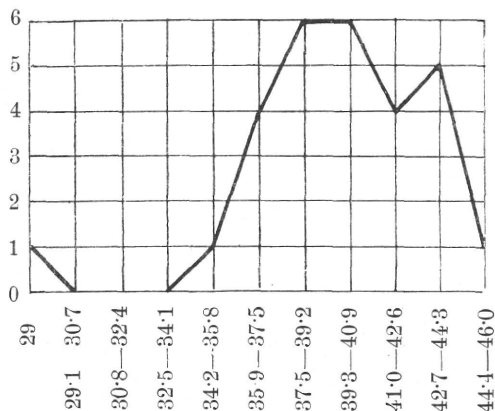
A czombnak, lábszárnak és bokamagasságnak az egész alsó vég-

taghoz vonatkoztatott viszonyszámai összeadva 1000-t kellene, hogy kiadjanak. Ez, sajnos, eseteim egyetlen egyikében sem vág, sőt nem is vághat, miután mindhárom említett rész lineáris hossza nem egy és ugyanazon egyenesben méretett, hanem mindegyik testrész külön-külön, egyedül magára való tekintettel. A hibák, úgy + mint - irányban, itt-ott elég tetemesek, a miről azonnal meggyőződhetünk, ha kapóra 4—5 esetet ez irányban megvizsgálunk.

Czomb: egész term.	506	496	483	517
Lábszár: „ „	427	502	489	401
Bokamag.: „ „	69	76	76	72
	1002	1074	1048	990

Azonban jól megfontolandó, illetőleg bővebb vizsgálatokkal igazolandó, hogy ezek hibák-e, avagy nem-e a tényleges állapotoknak kifejezői?

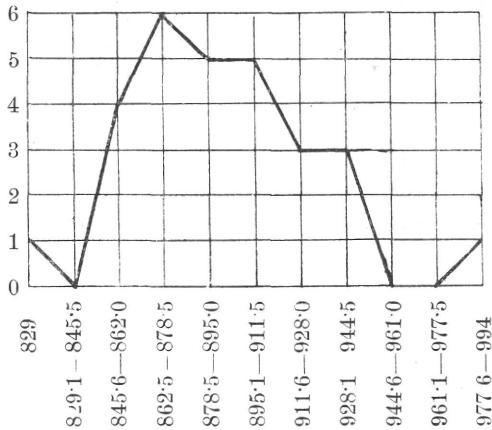
29. Talpjelző.

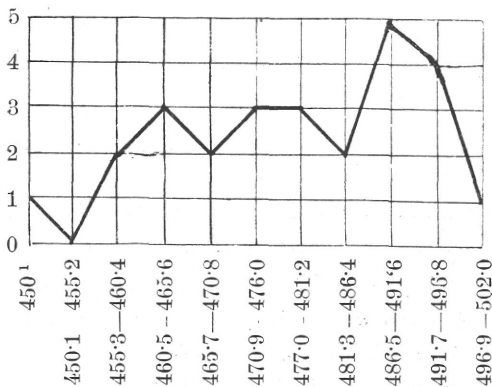
A talp lévén az alsó vég egyik legjellemzőbb része, néhány szóval erről is meg kell emlékeznünk. Az erre a célra szolgáló talpjelzőt a dolog természetéből folyólag a talp legnagyobb szélességének legnagyobb hosszához való viszonyítása által nyertem. A talpjelző kiszámítására szolgáló lineáris méret-sorozatokat a következő számok jellemzik. Láb legnagyobb hosszúsága (64. rov.) min. 260, max. 301, kiszám. közép 276. Talpszéless.: min. 100, max. 126, kiszám. közép 111. Magának az indexnek jellemzői ezek a számok: min. 29, max. 46, kiszám. közép 39. A midőn ezt a sort graphikonba fejtettem, azonnal észrevettem, hogy a min. (29) ismét olyannyira elszigetelten áll, hogy azt akár mérési hibának, akár pathológiai jelenségnek, akár valamely

ősi fajta átörökített maradékának, akár valamely új lokális vagy akár nagyobb territoriumra szóló faj legelső jelének vagy akármi másnak vehetjük, csak épen nem a mostani faj rendes jellemvonásának. Az ennek a jellemvonásnak tekintetbevételével készült ezen görbéből azután kitűnik, hogy a talpjelző alapján véve szintén csak morfológiai tulajdonságot fejez ki és 28-as soron belül legalább faji széttagolása aligha alkalmas. Van ugyan a 37·5—39·2 közé eső fő gyakorisági görbén kívül még egy másik is (42·7—44·3 közt), ez azonban az eredetitől csak oly kevéssé válik el, hogy ezért nem merem második görbének tekinteni.

30. Felső végtag viszonya egész termethez.

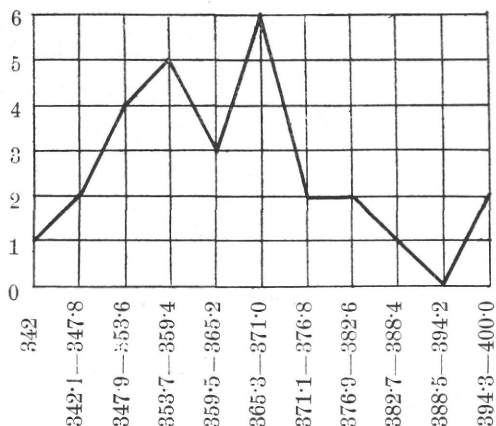
31. Felkar viszonya egész végtaghoz.

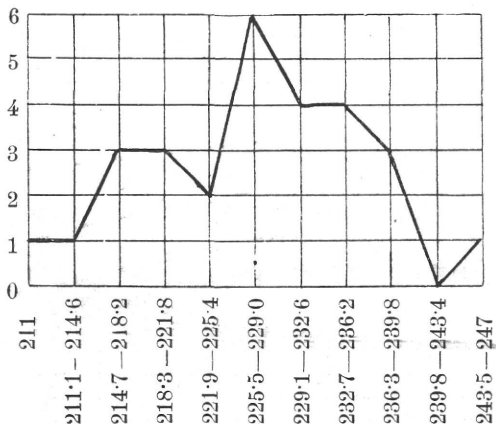
¹ A 358 és 436-os tényleges, de félreálló minimák kihagyásával.

Ezzel azután a *felső végtagra*, a *karra* keríthetjük a sort, mely-lyel, miután az észleletek, nagy részben analogok lesznek, az elő-adottaknál is rövidebben végezhetünk.

32. Alkar viszonya egész végtaghoz.

33. Kézhát hosszának viszonya egész végtaghoz.

A *felső végtagnak a termethez való viszonya*, melynek alapjául az egész *felső végtagnak* lineáris hossza szolgált (min. 285, max. 415 kiszámított közép 379), az *alsó végtagnak* az egész termethez való viszonyánál talált állapotokkal teljes ellentétben nem két, hanem egyetlen egy fajmegállapításra alkalmatlan görbét alkot. Gyakorisági közép-száma a kiszámítottnál valamivel rövidebb.

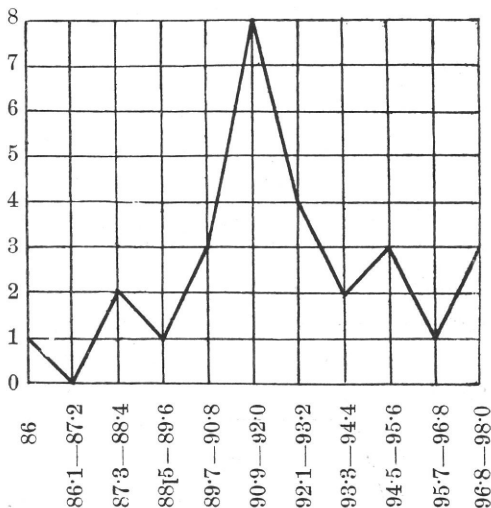
Ezzel szemben a *felkarnak viszonya az egész végtaghoz* (felkar

lin. hossza min. 285, max. 415, kisz. közép 379), valamint az alsó végtag homolog testrésznél kettős, itt is hármas görbét alkot. Csak-hogy ennek fő gyakorisági közepe minden szokás ellenére a graphikon jobb extrem-jében tűnik föl, a kiszámított középtől (364) mégis csak kissé távol esik 486·5—496·8, mely okból ennek a mi görbénknek három görbéből való alakulásában nem bízom és a felkar ebbeli viselkedésének tisztázását akkorra hagyom, ha bővebb számadataim lesznek.

Már az *alkar viszonya az egész végtaghoz* (lin. hossza: min. 267, max. 345, kisz. közép 292) ismét két ú. l. eléggé jellegzett görbére esik szét, melynek gyakorisági közepei a kiszám. 364-gyel szemben 353·7—359·4 és 365·3—371·0-re esnek. Azonban itt sem tartom elegendőnek megvizsgált egyéneimnek számát, hogy abban az irányban, vajjon a felső végtagnak tényleg a felkar-e az állandóbb természetű, míg az átalakulás (alkalmazkodás) s tehát a fajkialakulás képessége az alkaré marad.

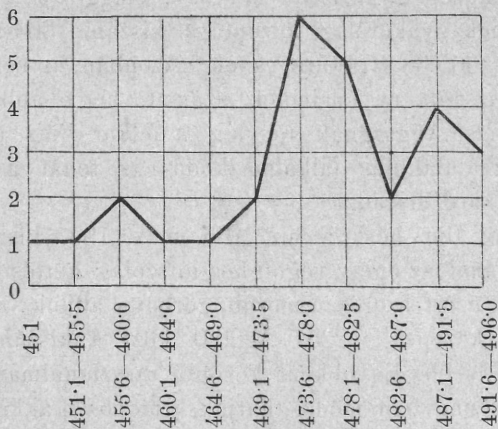
A *kézhatárnál* (lin. hossz: min. 165, max. 195, kisz. közép 182) illetőleg viszonyánál az egész végtaghoz látszólag kettős, tényleg azonban egyes, épen azért szorosan morph. görbével állunk szemben, melynek gyakorisági közepe is 225·5—229·0 közt a kiszámítottnál (233) csak valamivel kisebb. Egyébként későbbi rassztanulmányok mind ez észleleteket még nagyban módosíthatják, különösen akkor, ha majdan az egyes csoportoknak foglalkozás szerint való megvizsgálására kerítjük a sort.

34. Tenyérjelző.

A *tenyérindex* alapján szolgáló lin. méretek (tenyérhossz, min. 183, max. 220, kisz. közép 220, ingad. széless. 37, tenyér széless. min. 106, max. 128, kisz. közép 115 ingad. távols. 22 aránylag kicsi eltéréseket tüntetnek fel, a mi valószínűleg a foglalkozás közös voltának az eredménye maga a tenyérjelző tökéletes, míg a gyakorisági közepek dolgában is a kiszámított értékekkel egybevágó morfológiai görbét ad, a mint az a fenti okokból folyólag is másképp várható sem volt.

35. A felső végtag viszonya az alsó végtaghoz.

A fenti ábra görbéjéből nem merek következtetést vonni, de már maga az a tény, hogy nem a föntebbiekben többször morfológiainak elnevezett, hanem összetett görbét nyertünk, biztató, hogy a hazai embertani alfajták föl kutatásához és megrögzítéséhez ebben is alkalmas eszközt nyertünk.

A másodlagos jellegeknek összehasonlítása egyelőre már csak azért sem szükséges, sőt kizárt, mert ezeknél a correlatív tulajdonságokat még nem igen ismerjük, hiszen, a mint rendre kitűnt, egész kutatásunk épen megismerésökre irányul. Ehhez azonban egy egységes területen megmért sok egyénnek megismerése szükséges, a mely mint ezt már dolgozatom első lapján is jeleztem, a többivel együtt — az általános föl vétel feladata.

Dr. Semayer Vilibáld.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. szeptember

7. szám.

KOPIAFÁK (TEMETŐ-FEJFÁK) A SZÉKELY FÖLDÖN.

A 60-as években még a fejfák sűrű erdeje borította a székely földi protestáns temetőket, mely, mintegy harczias színezetet adott a temetők nyugalmanak, mintha csatában elesett hősök leszúrt kopjái állanának őrt a sirhantok fölött.

A leszúrt kopja az elesett harczos teste fölött tilalmat jelentett; e helyet az ádáz harcz dühében is elkerülte, tiszteletben tartotta az ellenfél: vajjon nem innen ered-e a székely katonaság temető-fejfája a kopja?

Igaz ugyan, hogy másutt is találkozunk széles e hazában fejfákkal, sőt a török temetőkben, a Balkánban és Kis-Ázsiában igen gyakoriak; de a székely protestáns temetőkben oly általános használatban volt a letünt század közepéig, hogy a nélkül nem is temetkeztek. Manapság a sírkövek leszorították a régi hagyományok és megszentelt nemzeti szokások által kifejtett alakját a kopiafáknak a székely földön is, úgy annyira, hogy újat alig találunk; de úgy a művészi forma, mint a hozzájuk kötött székely nemzeti szokás, megérdemlik, hogy velök tüzetesebben foglalkozzunk.

Nem vagyok azon szerencsés helyzetben, hogy úgy a magyarországi, mint a török temetőkben előforduló összes temető-fejfák típusával foglalkozhassam; de a háromszékvidéki temetőkben bemutatok néhány típust. Ezek alapján igyekszem megfejtetni a kopiafák általános alakját s a hozzájuk kötött székely szokásokkal, úgy a mint azt régi, öreg és szavahihető egyénektől megtudtam. Mert előbb tüntek el a kopiafákhoz kötött ősi hagyományok, mint azoknak használata s így

a 1848 előtti időkhöz kell visszatérnünk, a székely katonarend szervezetét, társadalmi állását kell ismernünk, hogy azokat megérthessük. Mert a rákövetkező korszakban, ezen rend felbomlásával, divatba jött a kopiafák hamis használata is. Megszűnt az ok, melyért a hagyomány és szokás felett örködjenek s a 48-as évek után, már senki sem törődött a kopiafák használatával.

Régi időkben, a régi harcsmódban a székelyek kopjások voltak; elől jártak a bandériális harcosok előtt; ők törték meg az ellenség csatasorát kopja-vetéssel: így e hadi eszköz elkísérte sírjáig a harcost s ha otthon békében halt is el, sírjára feltűzték a harci jelt, a kopját. A jelvény átszállt a fiúkra; majd mikor tulajdonképeni értelmezése kihalt a köztudatból, átment a többi családtagokra is, úgy hogy ezelőtt még ötven évvel mindenki használhatta, tekintettel a *rang, nem és korra*.

Hogy valamely ősi hagyomány is működött itt közre: az eszathatatlan. Mert miért vették volna síremlékül, ezen ősi harci eszköz alakját, a kopját? Ha nem lett volna ennek használata valamelyes ősi szokás által megszentelve, úgy aligha nyultak volna ennek alakjához! Igaz ugyan, hogy a kath. temetőben a kereszt alak általánosabb; de igen sok kath. temetőben láttam kopiafát is. Így Sepsi-Kőröspatakon a kápolnánál és benne a községben is. Hogy itt ritkább a kopiafa, annak az a magyarázata, hogy Háromszéken a katonaság általában protestáns és csak a nemesek egy része és ezeknek jobbágyaik voltak katolikusok.

Az 1848-iki törvények s az ezután kitört általános népfölkelés eltörölték azon különbségeket, melyek a székely földön lakó népet egymástól elválasztották, közigazgatásilag és társadalmilag egyaránt. Voltak ugyanis *nemesek, szabad székelyek és jobbágyok*. A szabad székelyek is két ágra szakadtak, a hadviselés módja szerint: *lovasok* és *gyalogosok*, közös néven *két ág katonaságnak* nevezték. *E rend alkotta a székelység zömét, alakította meg hírét, nevét és tartotta fel társadalmi szokásait*. Büszke volt katonai rangjára s feltékenyen őrizte annak külső jeleit, melyek a ruházatban, háztartásban és még a családi életben is, élénken jutottak kifejezésre. Így, zsinóros ruhát jobbágy nem viselhetett; táncban, fonóban, csak az egyenlő rangúak jelenhettek meg; huszárkatona-leány ritka esetben nyújtotta kezét gyalogkatona-leánynak. Még a templomban is külön ülőhelyük volt a különböző rangú és rendű híveknek.

Ezek az éles ellentétek kifejezésre jutottak a temetésnél és megmaradtak még a halál után is, *a temető-fejfákbán*. A székely kopiafa

tehát nemcsak egyszerű temetődisz vagy sírjel, hanem olyan szimbolum, mely az illetőnek rangját, nemét és lefolyt életét tüntette fel. A nemes czimerét vésette kőre, vagy kriptájának ajtajára, a székely katonarend kopjafát kapott, mely gazdag tagoltságával, a rárakott szimbolumokkal feltüntette rangját, nemét és korát egyaránt. A jobbagy az egyszerű kúp alakot kapta a nap jegyével, mely egyszerűen fejfának nevezhető, nem is érdemli a kopiafa nevet. (XV. tábla 1. ábra.) A katonaaág a dárda, lándzsa, szigony jelvényét kapta, ha férfi volt; míg a nők, ugyanezen ágból a mécs, a nap, hold, csillag jegyét kapták, a dárdanyél konvencionális diszítése fölé. A gyermek a tulipán és lilium jegyét.

A székely kopiafa teljesen térbeli diszítésű, felhasználja a tér mindhárom dimenzióját s csak oly elemeket vesz be diszítésül, melyek minden oldalról érvényesülnek. Ilyenek a koczka, a gömb, a gula, a kúp, ezeket ügyesen csoportosítja, egymásföle helyezi, gyakori ismétlésekkel, kisebb-nagyobb alakra hozza a merev vonalokat, csinos hajlításokkal szelidíti, az élek leszedésével átmegy a négyszögből a sokszögbe s miután ezen elemek ügyes kombinálását kihasználta, veszi át a szimbolikus jeleket. Így a nap, hold, csillag jelvényét, mint planétárius jegyeket, a méceset, mint az örök élet jelvényét, a dárda, szigony, lándzsa hegyét, mint harezi jelvényeket illeszti a kopiafa tetejére. Növényi diszt csak kétfélét találtam: a tulipán és lilium, mint az ártatlanság jelvénye, a virágkorban elhalt nőnek és gyermeknek fejfáját disziti.

Megható volt a régi temetők szimboluma. Egy körültekintéssel kiválaszthatjuk a kopiafák tömegében a nagyoknak, a kicsinyeknek, a nőknek a férfiakkal szembe fordított sírhantját egyaránt.

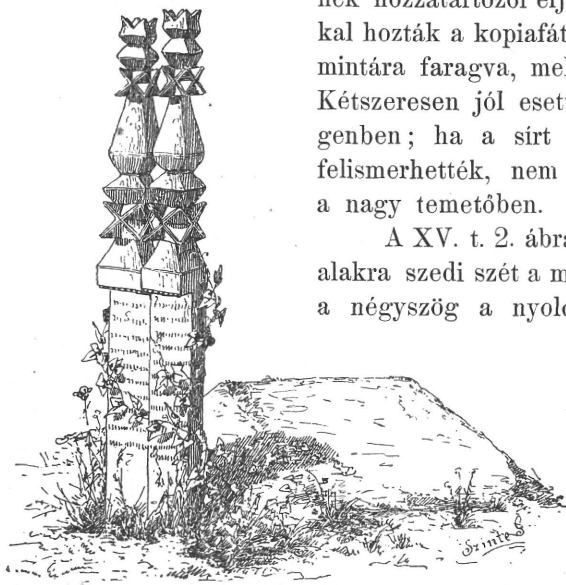
Manapság azonban, a mint megszűntek az említett társadalmi ellentétek, az öregekkel együtt sirba szállt a régi hagyományok tudata is, úgy hogy még a 70-es években is alig akadtam olyan szakértőkre, kik meg tudták magyarázni a temető-fejtek szimbolikus jeleit. Kis Mihály árkosi unitárius esperes, Vitályos János kálnoki ref. lelkész, voltak azok, kik feltárták előttem a temetők titkát. Végig kalauzoltak a fejtek tömkelegén s a síriratok ráolvasásával bizonyították a fejtek szimbolumait. Így pl. ide mellékeltem egy sírhant rajzát kettős kopiafával a zaláni (Háromszékm.) temetőből (l. 1. szövegábrát), melyről első tekintetre leolvashatjuk, hogy az alatta nyugvók katonarendből származtak, testvérek voltak s még a virágkorban elhunytak. A XV. tábla 9 kopiafát mutat a zaláni temetőből, melyek mindenike egy-egy

kiválasztott típus e községben szokásos formákból. A XVI. tábla 4 felső ábrájában, a sepsiköröspataki formákat látjuk, melyek, noha azonos elemekből állanak, felfogásban különböznek a zalánitól. De minthogy e két község egymástól csak csekély távolságra van, e különbségek is megfelelően keveset divergálnak. Ugyanezen elemek más összetételben, más felfogásban jelennek meg az oltmenti, a fekete-ügymenti és a régi erdővidéki falvakban. A brassói ev. ref. temető valóságos gyűjteménye a vidéki típusoknak, mert az ott elhalt és helyben eltemetettnek hozzátartozói eljöttek temetésére, magukkal hozták a kopiafát a saját falujokból, olyan mintára faragva, mely otthon szokásos volt.

Kétszeresen jól esett e honi jel a távol idegenben; ha a sirt meglátogatták, könnyen felismerhették, nem kellett soká keresgélni a nagy temetőben.

A XV. t. 2. ábrája már változatos rovás alakra szedi szét a magas gula alakot, melyen a négyszög a nyolczszöggel váltakozik. A

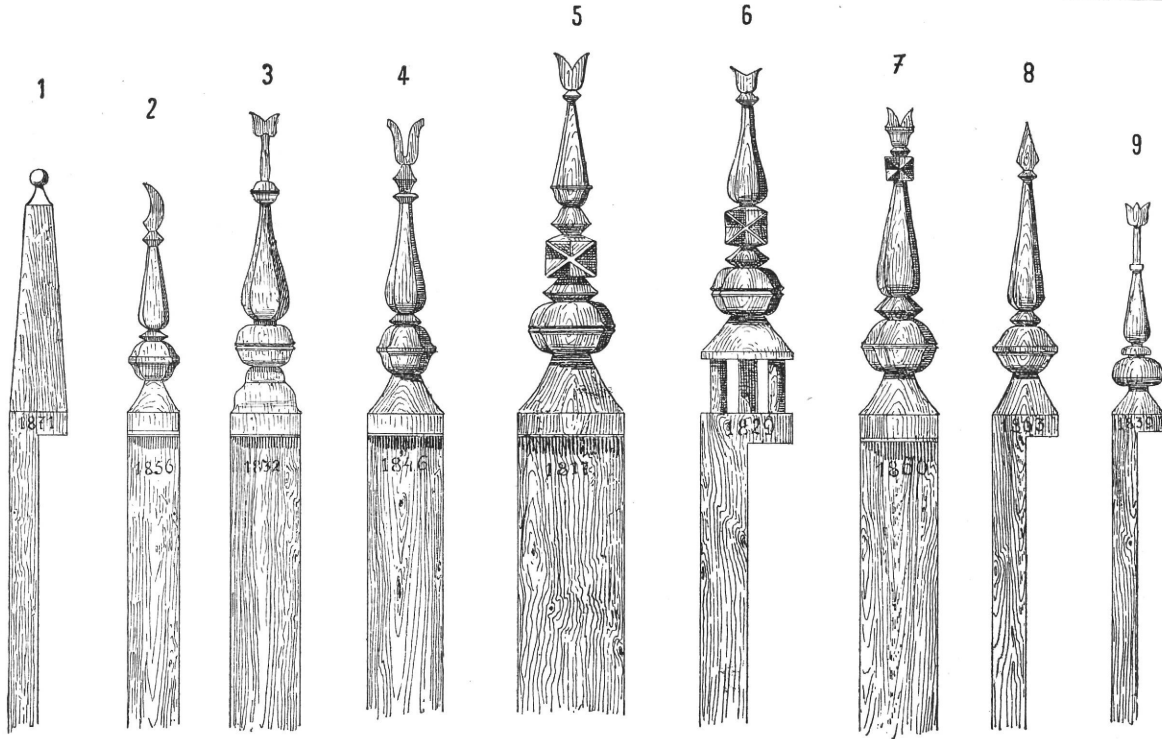
hajlított oldalú gulával kezd, melyre a párkányövvvel ellátott gömb jön, nyolczszögletes alakra, hajlított sikokra szedve, míg fölötte sugár nyélen a holdalakú méces lángra lobog. A XV. t. 8. és XVI. t. 12. ábrája

1. szövegábra.

is ily méceset ábrázol, egyenes lánggal, mely dárdaacsúcsnak is vehető, oly közel áll e két jel egymáshoz alaki szempontból. A XV. t. 3., 5., 6., 7., 9., és XVI. t. 10. ábra tulipán formával végződik; a XV. t. 4. ábrája szigonnyal végződik, melynek közép részét valószínűleg fa vagy vasszeg pótolta s idővel kiesett. Igen kedvelt forma a XV. t. 5., 6. és XVI. t. 10. ábrájában látható csillag, mely a kőb haránt metszéseiből tetszetős díszítő elemet nyújt. A XVI. t. 13. ábráján a nyolczszög metszéseiből valóságos csillagkoszorú jön létre, mely hatszöges rendszerben is előfordul.

E díszítési motívum igen kedvelt formája a székelynek és valódi típusa a rovásnak. Én ugyanis úgy találtam, hogy a székely mindent

Arány=1:10 10^{cm} 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10^{dm}

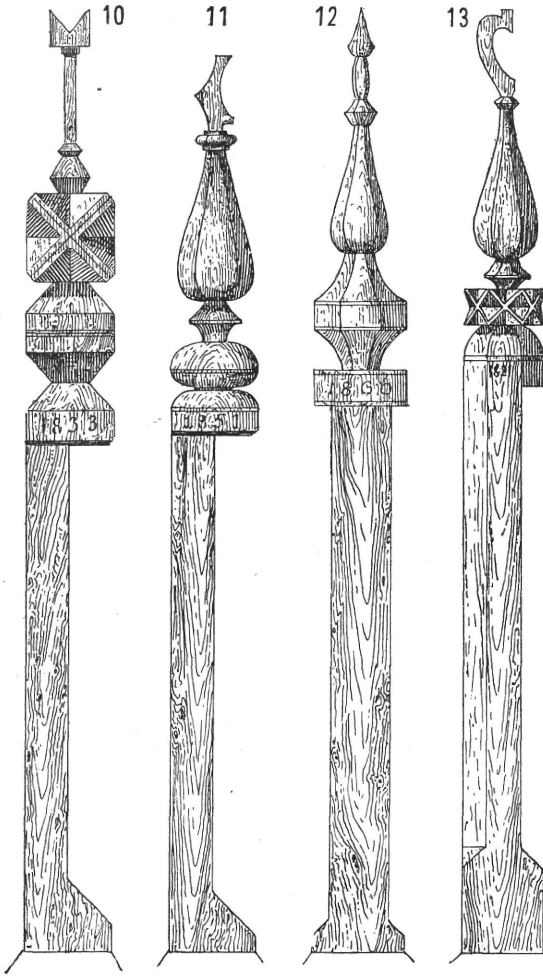
Kopia fák (temetőfejfák) a zaláni temetőből. (Háromszék m.)

Szinte 5

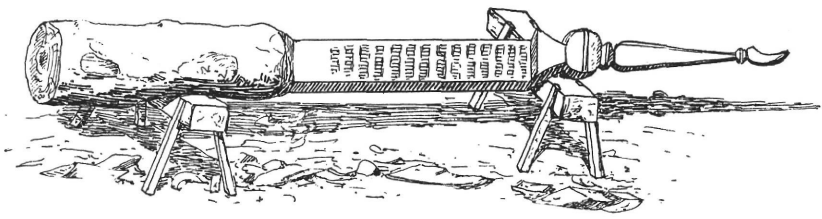
X

KOPIA FÁK SEPSI KÖRÖSPATAKRÓL.

Arány: 1:10. Mérték 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm. *Antes*

Nepzeji Múzeum
Könyvtára

rovással diszít; a kopiafák, a tornáczoszlopok, a kapuzábék, a tulipántos járompálczák, a guzsalyok, a kézi szerszámok, a szekér alkatrészei mind-mind rovással diszítvék.

Igen szép elem a XVI. t. 6. ábrájának kámpánulája, melyet ők haranglábasnak neveznek. Négy oszlop a négy sarkon, ötödik a közepén, áttört diszítést ad s a toronytető szerkezetéhez viszi át a kopiafa-diszítést. Ilyen metszésű fedél szerkezete van az ilyefalvi és sepsiszt-györgyi templomtoronynak, mely újabb keletű, mint az 1829. évszámmal ellátott kopiafa. A XVI. t. 11. és 13. ábrája félhold alakkal végződik, melynek hajlitott vonalait szellemes variációkkal kapcsolja össze.

A XVI. t. 12. ábrája oly fejfát mutat, melynek két ellentétes oldala készítettett elő a hosszú felírás, vagy kettős sir részére. A XVI. t. 13. ábrája azért kiváló alak, mert még a közép részen a fölírat számára kijelölt osztásban átmegegy a nyolczszögbe, melyből három szöglet eltávolításával mégis visszanyerték a felírat számára a faoszlop teljes szélességét.

A mit nem lehet leolvasni a fejfák alakjáról, azt megtaláljuk a felírásban. Minden kopiafa közép része a felírásnak volt szánva, mely hogy tartósabb legyen, eső, korhadástól védve legyen: bemélyítették az oszloggerenda egyik, néha mindkét oldalát s az így nyert lapos felületet tele írták a kopiafa írók vésett betűkkel. A rektor vagy pap ékes szavakban, többnyire rigmusokban, összefoglalta az elhunyt érdemeit, az élők keservét s hátrahagyta az utókoroknak, mint kesergő siríratot. Ebből aztán kiolvashatjuk a halott születési évét, korát, foglalkozását, jeles tetteit és halálát. A halálozási évszám a kopiafa szemöldök részén mélyen bevésve áll.

Érdekes jelenség, hogy a halál előtt senki sem csináltatott magának kopiafát, úgy hogy készen, heverőben lévő fejfát sohasem láttam. A tölgyfát készen tartották e célra; ma is alig van székely földön telkes gazda, kinek udvarán vagy a kapuja előtt, a kerítés mellett, ott ne heverne 3—4 szál cserefa (így nevezik a tölgyfát), mely sok más célra jó; de ha a halál beköszöntött a házhoz, az ácsokat hívták s ezek, még ott helyben, aznap, megteremtették a kopiafát, a szerint, a milyen a halott volt: dárdás, tulipántos, mécses, szigonyos, kúpos, haranglábas stb. alakra. Mert a mesternek mindegy volt, ő úgy váriálta a faluban divatozó elemeket, a mint kívánták. Neki a kis ujjában volt minden formája s még sablont, vagy mértéket sem használt hozzá, legfeljebb az araszával méregetett. De ezt nem is tehette volna, mert hisz mindeniknek más volt a nagysága, hossza,

vastagsága. Találtam olyan kopiafa óriást is, mely 4 méter volt a föld fölött, $1\frac{1}{2}$ m. a föld alatt, átmerője pedig 28 cm.; de azért szép arányban állt a temető többi fáival.

A kijelölt fatömböt bakra fektették s mindjárt megtörtént a hármas beosztás: egy harmad a föld alá kerül, ezt nem kellett faragni legfeljebb a kérgét húzták le és megszenesítették, hogy tartósabb legyen. A második harmad az írásnak lett fentartva s így ezt a felső cifra részszel együtt csak négyszögre húzták ki, fejszével, bárdolatlanul. Ekkor jött a végleges beosztás, melynek minden motivuma fűrészszel úgy lett bevágva, mint azt a diszítés kívánta. Ezen bevágásokat a mester igen pontosan állapította meg, mert azután ment a faragás, szabad szemre, fejszével. Itt lehetett megbámulni a székely ember kézügyességét, izlését és fejszeforgatását. Kettő szembe állott egymásnak s egyszerre faragtak, két oldalt. A fejsze csattogott, a forgács csak úgy repült szanaszét s rövid időn az idomtalan fatörzs átalakult díszes emlékoszloppá. Még némi finomítás a kis bárdal és szaluval, néhány élnek leszedése a vonó késsel, egy-két fűrészvágás a párkányokon, végekenés kész volt az ácsmunka.

2. szöveg-
ábra.

De már ott állt a kopiafairó kis görbe eszközével, az íróvésővel, (1. a 2. szövegábrát), szaporán írta (véste be) betűt kurrent írással — (a lapidáris betűk alakja nem felelt meg a fa texturának) — mintegy 4—6 mm.-nyire mélyítvén az alapba. Végzetül valamely vonal cziráda , növénydisz, tulipán, rózsza, nefelejts, zárta be a sorokat.

Szokták a mélyedéseket piros festékkel (minium) is kifesteni, mely rövid ideig feltünőbbé, olvashatóbbá tette a felírást; de ez néhány év alatt teljesen eltűnt s ezután igen nehéz a sírfeliratok olvasása.

A feliratokat, sirverseket nem gyűjtöttem, csak az évszámot igyekeztem hiven kibetűzni a lerajzolt fejfákról, ott, a hol lehetett. A legrégebb fejfa, mit a zaláni temetőben találtam, az 1817-ik évből való; de már a rendes tömb alja nincs meg, derékig áll a földben. A XVI. t. alsó ábrája egy teljesen kész kopiafát úgy ábrázol, mint azt a bakra fektetve faragták az ácsok.

A székely temetés igen egyszerű volt, rendszeren szekéren vitték a halottat a temetőbe, a koporsó mellé feltették mindjárt a fejfát is, úgy hogy az elhantolásnál azonnal felállithassák a fejhez, vagy lábhoz egyaránt. Az elhantolásnál többen segédkeztek a sírásóknak, hogy

a munka gyorsabban befejeződjék, mi alatt a harangok zúgtak, az énekvetés pedig kitartóan halotti dallamokat énekelt.

Temetés után halotti tort ültek, melyen a temetéshez járulók vendégeltettek meg.

Az új időkben azonban megváltozott a temetők képe, a diszes kopiafák eltűntek, kezdetleges sirkövek foglalták el ezen ősi emlék helyét, leszorítván a székely kézügyesség megnyilatkozását e helyről is, hol annyi szépet produkált minden község a maga temetőjével, a hol úgyszólván versenyre keltek az ácsok egymással. Még néhány évtized, mi alatt a régi fejfák elkorhadnak, újakat pedig manapság nem állítanak s csak emléke marad meg a régi, jó időknek és diszes fejfáknak, csak a rajzok, leírásokból fogjuk ismerni azokat.

Ma még a székely falukban találunk egyes öreg embereket, kiknek előnevük a kopiafa-faragó, a kopiafáiró; de ők többet nem faragnak és nem írnak, az átalakult utókor pedig nem állít kopiafát az érdemes mestereknek.

Szinte Gábor.

EGY ÚJ BABA.

H. Gabnay Ferencz a „Természettudományi Közlöny“ 1900. évi júliusi és a Magyar Nemzeti Múzeum Népr. Osztályának Értesítője 1901. 2. számában foglalkozik a babával. Érdekes közleményeinek adatait akarom egy bajai (Bács-Bodrog vm.) alakkal megszorítani.

Karácson előtt a város piacán nagy mennyiségben árulják, s a szegényebb nép a betlehemi istállóba, vagy a karácsonyfa alá vásárolja őket gyermekeinek. A kis alakocskák a Baja vidékén élő szamaragoló juhászt utánozzák, még pedig néha elég ügyesen nagy karimájú, zöldre, pirosra v. fehér-zöldre festett, néha tollas kalapjával egész testére reáboruló subájával. Mind a juhász, mind pedig szamara (birkája?) gipszszel bekenet agyagból formálódik. A szamar háta-hoz kis pálcza-vázra ragasztott kis agyaghenger a juhász testének törzse; se lábának, se kéznek nincs nyoma. A testvázból kinyuló pálczán ül a gömbalakú fej, sőt az tartja a fejen a kalap sipakját képező agyaggömöcskét is. A fejen a két legnagyobb bemélyedést, a két szem helyét, s a legkiugróbb részt, az orrot, jelezte a készítő alakilag. Fekete v. sötétzöld szín jelzi a haját, a fekete a két szemöldököt és a szemcsillagot, vörös a száj és az arcza helyét; nagy ritkán van nyoma a bajusznak s szakállnak. Egy vékonyka, hegyén

veresre festett pálczika van egyiknek-másiknak a szájában; talán cigaretta, mert itt bunyeváciz hatásra még a juhászok közül is sok cigarettát sodor. A kalap karimája kemény papírból való, s néha színes papírosból szalag lóg alá róla. Vörös és rózsaszín papírszalag van bokréta-mód a nyakukra ragasztva. A suba subadarabból telik. A számár gyarló fejmintázatán kívül egyéb alakbeli utánzásra alig törek-

3. szövegábra.

szik a babácska készítője, a teelő kőműves. Két hegyesre faragott és zöldre vagy pirosra festett deszkácska v. kemény papír-szelevecske a fül, s feketével jelzett a szemöld, a szemcsillag, néha az orrcsont vonala s vörössel a száj helye. A négy láb négy pálczika. (Lásd a 3. szövegábrát.)

Ez alakocskákkal egy időben hasonló anyagból készült, csipkézett füllü és gyapottal gyapjúzott háromlábú báránycsokát is árulnak. A gyapotot fehér v. sötét rózsaszín papírral kötik a testre, s közé thuja-leveleket tűzdelnek. A hátból sárga v. kék zászlócskák állnak ki. A húsvéti báránycsok alakját utánózzák s talán a piros tojás itt nagyon elterjedt szokása miatt szorult a pásztorral együtt a karácsonyi jászol mellé.

H. Gabnay F. képei közül egyébként kettő jó ismerősöm. A

pipacsvirágból alakított magyar játékbaba a zalamegyei Hetés magyarjánál is használatos, a babaskatulya pedig — mennyiben pusztán az alakról szabad itélni — ugyanolyan hajlított fenyőfa-lapból formált bababútorocska, a minőt hasonló célból, vagy az asszonyok varrószerkezeik számára az alsó-lendvai (Zalavm.) vásáron a „bálizs“-tól (házaló olasz kereskedő) vásároltak tiz-tizenkét év előtt.¹ B. B.

¹ E helyről is hálás köszönetet mondunk Bellosics Bálint bajai tanár úrnak, hogy az itt leírt és rajzban is bemutatott babát szíves volt több példányban a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának is beküldeni.

A RONTÓ-BÁBU.

Richard Andrée, dr. H. ten Kate és dr. R. Karutz a „Globus“ 1900. évi január hó 13. és 1901. évi febr. hó 21-iki számában, „Rachepuppen“ elnevezés alatt olyan bábukat ismertetnek, a melyek segítségével valakiben kárt tenni, vagyis valakit megrontani lehet. Így a bajor Pfalz felső részében a hűtlenül elhagyott lányok éjféltájban bűvös mondások közben gyertyát gyujtanak s azt tűkkel szurkálják, mire a hűtlen legénynek meg kell halnia. A férje által megcsalt japáni nő pedig a hűtelen képét a templomkert egy fájára tűzi s szegekkel lyukasztja át, a hol ezek a képet érik, ott érez fájdalmat annak eredetije. Skóciában pedig a meggyűlölt személyt agyagból gyúrnak ki, s az elvesztésre ítélt agyagbábuját egy kelet felé folyó vízbe állítják, a mely azt elmossa, azonképen hal el lassanként annak eredetije is. Persze még többet szenved szegény, ha rozsdás szegeket vernek képmásába, vagy pedig tűkkel szurkálják ezt át meg át. Chinában meg a rossz szomszédok éjjel az udvarukat elválasztó kerítésre szalmából készült rontó-bábút tűznek, melynek feje gyapotból való, derekára meg véres papírt kötnek, kora reggel pedig a művész műve mögé áll s éktelen lármával adja tudtul annak, a kit illet, hogy micsoda jó kívánságok ihlették meg annak alkotása közben. Japánban pedig a tolvajt is meg a Hoshiri Doikoku¹ istent is ábrázoló papírra durván rajzolt egy alakot fejjel lefelé akasztanak a falra, lábait pedig tűkkel tűzdelik tele, miáltal a tolvaj menekülését megnehezítik s elfogatását segítik elő.

Hogy nálunk is vannak ilyen rontó-bábuk használatban, azt már ezen folyóirat idei februárhavi füzetének 3. lapján a következő szavakkal jeleztém: „Így Krassó-Szörénymegyében, de Temesben is a megcsalt oláh leány egy kuruzslónőhöz fordul, a ki a hűtelen alakját, persze kellő hókusz-pókuszszal viaszban formálja ki s szívét tüvel szúrja át, a mit az a bizonyos menten meg is érez s lábán aszík, ha záros határidő alatt vissza nem tér régi kedveséhez“.

Ez alkalommal egy ilyent le is irok. Ez a temesmegyei Petirs községből került a budapesti néprajzi múzeumba. Az említett hókusz-pókusz pedig áll három részből; a keresztelés, a varázs és az

¹ A gazdagságnak s talán a tolvajoknak is az istenük, olyanformán mint Mercur is az utóbbiaké és a kereskedőké is volt.

átokból. A keresztelés úgy történik, hogy a bábút készített vén boszorka olyan szobából, melynek udvarra nyíló s napkeletre szolgáló ablaka van, ezen át éjjeli 11 és 12 óra között kiadja ezt az udvarban álló leánynak, mondjuk Buczukán Lénának, a kit Murarin Nikolae elhagyott, Léna a bábút ez utóbbi néven szólítva az ajtón át visszaadja a boszorkának, a ki szintén ezzel a névvel fogadja vissza s így megy ez háromszor egymásután.

Ezek után következik a varázs (vrézs). Ugyanis háromszor kiabálják a kéménybe: „Murarin Nikolae, gyere vissza, térj magadba s oszd meg velem, a Lénával az étkezést: az ebédet meg a vacsorát¹ s az ágyat, mert ha nem jösz, a sátánok nem hagynak békében sem enni, sem aludni, addig, míg hozzám nem jösz. Ha pedig nem jösz, kést döfök a szivedbe, úgy hogy egy év alatt a föld alá kerülsz s a hangyák s minden bogarak széthordják a húsodat. S a hogy a nyelv a szájba jár, úgy járjál te én utánam s a hogyan én nem tudok nyelv nélkül élni, úgy te se bírjál nélkülüm élni!”

Ekkor tűt szúr a bábú szívébe (inyimái) s ezt egymásután három keddi napon² mindég éjjeli 11 és 12 óra között elmondja. Ha ez nem segít, akkor jön az átok (blástámul). Megint a szokott napon és időben a boszorka az ő kliensével együtt háromszor a kéménybe kiabálja: „Ti rossz szellemek, hozzátok vissza a Nikoláét akárhonnan, ha talán útban van, vagy erdőben, esetleg a szántóföldeken vagy pedig az ágyban fekszik, ne legyen álma, ne legyen semmi nyugta. A Buczukán Léna átka érje őt s a hogyan szent Péter Krisztus urunkat háromszor is elárulta még mielőtt a kakas kétszer kukorékolt, úgy tégedet Nikolae a sátánok üldözzenek s a földhöz vágjanak. Én addig kínozlak tégedet, a míg a lábadon nem aszol és el nem pusztulsz, ne legyen neked sem éjjeled, sem nappalod még egy nyugodt perced sem. Itt áslak el a bodzafa gyökerénél az ördög fájához és mind az ördögök az ő szolgálkával dobjanak téged az ő malmukba és öröljék meg az egész testedet, hogy szétfrecscsenjen a véred és a húsod s hogy csak a tiszta csontjaid maradjanak meg s azok is a pokolban égjenek“. Ekközben Léna a viaszbábút háromszor leköpi, ürülékével bepiszkítja s egy bodzafa tövébe minden sátánok és rossz

¹ A bánáti oláhok ugyanis csak kétszer esznek napjában.

² A keddi nap a boszorkányok napja, a melyik asszony kedden este fon, vagy mást dolgozik s így tehát nem nekik szenteli ezt az időt, azt a főboszorkány a „márczszára“ elviszi. Csakhogy ez a név maga is csak „kedd estét“ jelent.

szellemek nevében elássa s folytatja: „S ha ez nem történik meg, akkor járd be az egész világot¹ és senki sem ismerjen rád s a hogyan te mostan a Léna ürülékétől, utálatos vagy, úgy legyél te Nikolae utálatos az Úristen előtt is, az ördögök pedig tánczoljaék veled az ördögi tánczot örökön örökig Amen!“

Mostanában azonban már ritkábban használják ehhez az itt bemutatott eredeti boszorkány-készítményt, hanem már gyárilag készült s Mária-Radnán búcsúk alkalmával áldozási czélokra árult viaszbábúkat vesznek s azokkal végzik a műtétet, ezzel pedig a boszorkányságot a vallásos babonához hidalják át, a különbség mindössze csak az, hogy a mit itt *gyógyítási* czélokra árulnak, azt ők *megrontási* szándékkal veszik meg.

Az előadottakból pedig nyilvánvaló az, hogy a bábuk vagy képek útján való megrontás nem egyes népek sajátos szokása, hanem az egész emberiség egy közös vonása — épen úgy mint a hogyan a mária-radnai búcsúkról említett vallás-babonás eljárás is, nemesak ottan, hanem a világ összes katolikusainál van elterjedve, másképen nem írhatta volna Heinrich Heine „die Wallfarth von Kevlaar“ czimű versében:

„Und wer eine Wachshand opfert,
Denn heilt an der Hand die Wund'
Und wer einen Wachsfuss opfert:
Denn wird der Fuss gesund.“

Miután pedig a végletek érintkeznek s a fenségest a nevetségstől, de meg a rosszat a jótól is gyakran csak egy lépés választja el, nagyon valószínűnek tartom, hogy ez a gyógyítás czéljából való jelképes áldozás egyenesen a symbolikus megrontásból ered, csakhogy annak gonosz czélzatát jóra fordította, mint a hogyan a kereszténység egyáltalában sok pogány szokást vett át, a melyet azután szellemének megfelelően enyhített és nemesbített.

Végül nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a symbolikus megrontást még a magas politika is átvette, a mennyiben a halálra ítélt, de megszökött rebellisnek legalább az arczképét szegeztetik hóhérral a bitófára, mint a hogyan ezt tesztem az osztrák 1848 után Andrassy Gyula gróf képével is tette s milyen jó volt később, hogy azt csak „in effigie“ s nem „in natura“ tehette. Londonban pedig egy jótékonyági bazar alkalmával még e napokban is

¹ Sejtelmes vonatkozás Ahsverusra a bolygó zsidóra.

pótom árért Krüger bür elnök arczképét egy tüvel háromszor meg lehetett szűrni. Szakasztott olyan komikus tehetetlenség nyilatkozik meg a mi löcsei parasztunkban is, a ki mérgében mézesbábot vásárol, ellensége nevére kereszteli, azután pedig leharapja a fejét!

Hathalmi Gabnay Ferencz.

BAJAI CZÉHSZOKÁSOK.

I. **A lakozás.** Az 1872-ben megszüntetett czéhek tagjait ez idő után is összetartották a régi, első sorban az érdekes népeleti hagyományok. Az ipar terén észlelhető nagy átalakulás, az életküzdelmek egyre súlyosodó terhe évről-évre gyarapodó mohósággal kívánja áldozatul a régi czéh-élet kisebb-nagyobb szokását. Régi iparos társadalmunknak e pusztuló szokásokban megnyilatkozó jellemvonásai a gyakorlásuk közben használatban volt tárgyi-néprajzi adatokkal együtt azt hiszem teljes mértékben megérdemlik a népvizsgáló figyelmét. E téren tarlózásom eredményeképen szólok ez alkalommal röviden a bajai (Bács-Bodrogyv.) czéh-élet egy ilyen pusztuló szokásáról, a lakozásról.¹

A *lakozás* szót a Tájzsótár (I. k.), táncmulatság értelemmel Kecskemétről, czéh-lakoma jelentéssel Kis-Kun-Halásról és Bajáról ismeri. E szóval nevezik a bajai czéh-szokások *legénynyé szabadult inasok multságát, lakomáját.*²

Az inasok rendesen úgy szegődnek el, hogy felszabadulásuk napja a *lakozások* megszokott idejére essék. A kőművesek az előtt csak Rókus-napján szabadították fel inasaikat, farsang idején tartották régen a csimazdiák s tartják ma is lakozásukat a molnárok, a halászok Péter-Pál napján; a cigányok *csonka csütörtökön* (hamvazó szerda utáni csütörtökön) tartanak cigánybált.

A kőművesinas megszerzi iskolai bizonyítványát s aztán kap egyet mesterétől is, kinek kíséretében elviszi mindkettőt a czéhmesterhez (ipartestületi elnök), a hol arra az időre már összegyűlt a többi mester a legénységgel együtt. Ha mindent rendben találnak, a czéh-

¹ Baján s általában egész Bács-Bodrog vármegyében az első czéhszabadalom a csimadiáké, mely 1696. jún. 13-án kelt. 1779-ben kaptak a kőművesek, a halászok, a molnárok.

² R. Ensel Sándor (Magyarországi népszokások) hat lakozást (dalidót) ismertet.

Bajai vendégihívó legények.

mester is, a mester is aláírja a bizonyítványt s ezzel az inas felszabadult. A legények egyike, a választott *borbély*, áll elő azután egy tányérkával — a borbélytányérral. Egy koczkaalakú fégladarabbal szappanozás módjára megdörgöli az új legény állát s egy fakéssel megborotválja. Jaj az új legénynek, ha inas korában nem köszöntötte a legénységet, vagy valamelyikök dohányzásán kapta: felszabadulása-kor hat bottal bünhődí meg.

A *lakozás* napját az ifjúság gyűlése határozza meg s már előtte két héttel belefognak az előkészületekbe. Költségeit a kőművesek az auflag-ból fedezték, mely célra minden legény évenként 40 krajczárt fizetett a czéhládába. A molnároknál 7—8 tagból álló társaság rendezi belépő díj mellett. De egyébként is gyülik össze pénz. A régi csizmadia-lakozáshoz csak úgy adott engedelmet a czéh, ha az iparosok leányai ingyen jelenhetnek meg, de kötelességök volt süteményt vinni a mulatságra.

A czéhben a tisztelet első sorban a czéhmestert illeti meg, de az ifjúság vezetője az atyamester. Ő végzi lakozás alkalmával a dékánnal együtt a bevásárlást. A körmenet vezére a *konyhamester*, a felköszöntők tartója és az ételek sáfárja. Választottak ezen kívül a régi csizmadia-lakozáson a legények sorából két *táncz mestert*, kiknek a hívogatás és a táncz rendezése volt a tisztjük. A ruhákra felügyelni, a begyűlt süteményt számon tartani, a borra gondot viselni más-más gazda tiszte volt.

Az új molnárlegényt a felszabadulás alkalmakor megkérdik: *köt-e kötényt, vagy sem?* Ha köt, neki kell társaival meghívnia a vendégeket s az estéli vacsorán éjjelig kiszolgálja őket, s csak azután mulathat szabadon. Ha azonban *nem vállal kölest*, akkor nem kell ugyan hívogatnia, kiszolgálnia, de 5 forintot fizet a közös költségekre. A kőműves legény nem válthatja meg magát. Két héttel a lakozás előtt elindulnak a vendégihívó legények párosával. Különböző színű, virággal, csipkével, szalaggal diszitett háromszögletű kötényt kötnek, fehér keztyűt húznak; (lásd a XVII. táblát). A kötényt megcsinálja a legény nővére vagy leányismerőse.

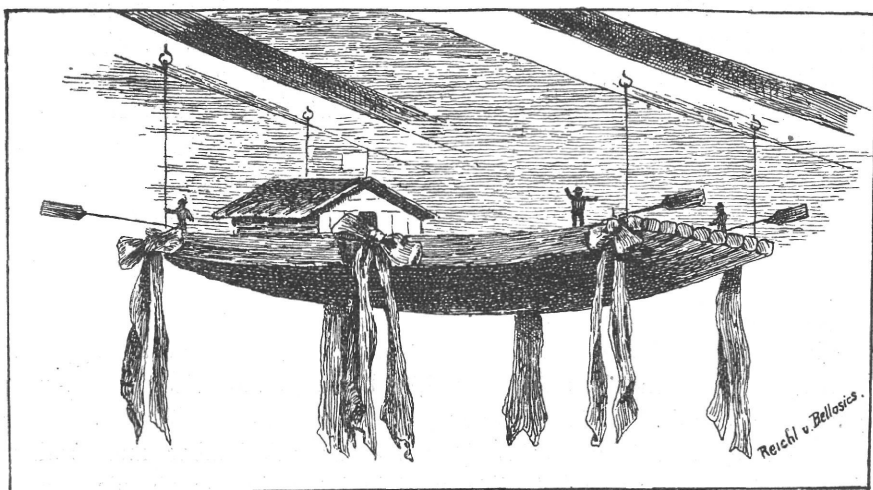
Igy keresik fel a meghívandókat.¹ Ha a kulacsban bort is visznek magukkal, a háziak isznak belőle s aztán színültig megtöltik.

A lakozás napján reggel misét hallgatnak. A kőművesek Rókusnapján mindnyájan megjelentek rajta. A régi csizmadia-lakozások

¹ Plakátokon is hirdetik.

a reggeli misén mindenki teljes díszben volt jelen. A legdiszesebb a konyhamester volt közöttük: kötényesen, ingben, süvegesen ő vezette az ifjúságot. A legények viszont mind sárga csizmában mentek a templomba.

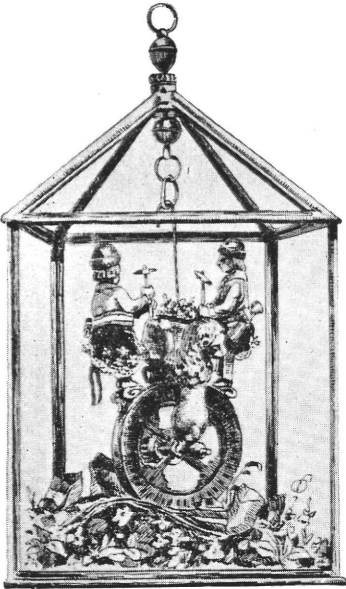
Mise után a *silttel* körmenetben, zeneszóval elmentek minden egyes czéhbeli mesterhez s meghívták családotul. Minden czéhnek van *silt*-je (Schild: jelvény; a csizmadiáknál *korona*). A kőműveseké egy üvegharang, melyben kalapács, kanál és vízmérték és egy függőön van elhelyezve; a halász-silt üvegbárka (l. a XVIII. t. 3. ábráját), melyben egy aranyozott ponty fekszik mesterséges virágok közepette

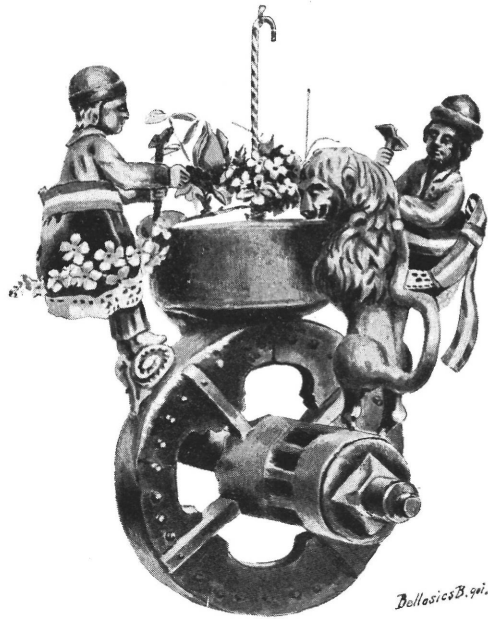
4. szövegábra.

a *Pónty* korcsma mennyezetéről lógg alá); a hajósoké egy teljesen felszerelt kis gabonás hajó (l. a XVIII. t. 4. ábráját); a molnároké egy üveg alatt függő malomkerék, melynek tengelyén álló két oroslán malomkövet tart, s két (egy német s egy magyar) molnár vágja (l. a XVIII. t. 1. és 2. ábráját); a csizmadiák siltje (koronája) czintálon egy virágkorona, melynek közepéből egy kis aranyos sárga csizma függ alá; a sütőknek is van siltjük; a cigánysilt: hegedű, szalagos vonó. Ezekhez analogiaként a 4. szövegábrán bemutatjuk a felső-ausztriai Grünau község tutajosainak a siltjét is.

A lakozás délutánján oda gyűlnek, a hol a siltet őrzik; a molnárok a dékánhoz mennek a siltért, mert „silt nélkül nincsen lakozás“. A régi csizmadia-lakozáson az atyamesternél gyülekeztek, ki

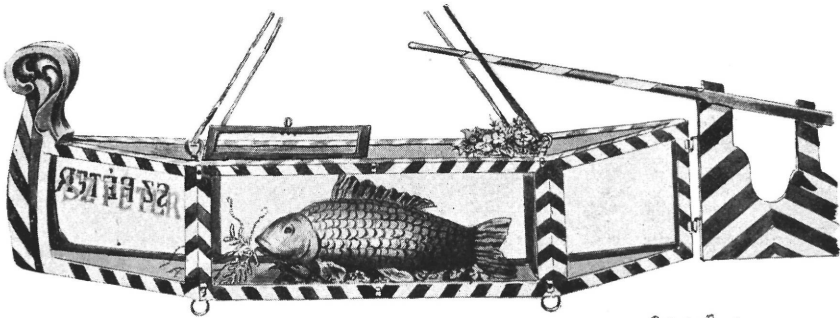

1.

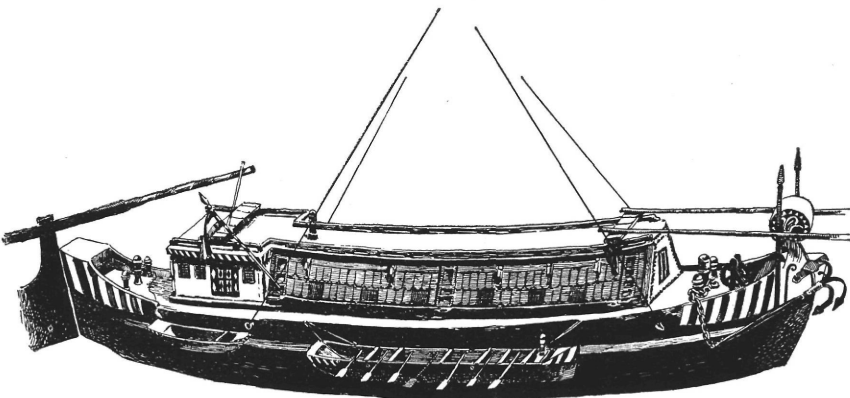
Bellosics B. gai.

2.

Bellosics B. gai.

3.

Bellosics B. gai.

4.

Bajai czéhsiltek.

Néprajzi Múzeum
Könyvtára

hússal, borral vendégelte meg őket; azok, kik ingben jelentek meg (hideg farsangi időben történik mindez), meleg borlevest kaptak s már vigan szólt a cigányzene. Azután megindulnak zeneszóval. Két öregebb legény aranyos, vagy nemzeti színű rúdon viszi a siltet. Közvetlenül előttük lépdel a felszabadult molnárinas — ha több van, a legidősebb — s egy tálcán egy üveg bort s két kis poharat visz. A régi csizmadia-lakozásnál nemkülönbön alakul a sor, de míg a molnároknál a kötényes segítők követik párjával a siltet, addig náluk a két tánczmeister lépdelt kivont karddal, melyek hegyére czitromot tűztek. Öltözetük: kucsma, dolmány, panyókára vetett mente.

Így mennek a czéhmasterhez (elnökhöz), az atyamesterhez, az apáthoz, néha a polgármesterhez, kiket felköszöntenek, s a kik megköszönvén a szives meghívást, borral kínálják meg őket s egy pár forintot adnak a tálczára. A molnároknál a tálczát tartó ifjú mondja a felköszöntőt, a csizmadiáknál a konyhamester tartotta. Felköszöntő után a boros tálczát vivő inasok egyike poharat nyújtott neki, melyet kiürítése után a ház homlokzatához csapott. Az ifjúság vivátot kiáltott s a zene megharsant.

Ha mindenütt jártak már, a lakozás helyére mennek s a siltet a terem mennyezetéről alácsüggő zsinórra függesztik pl. a molnárok; a csizmadiáknál a főasztalon a czéhmaster, atyamester s dékánlegény előtt állott a korona s folyton gyült belé a pénz, melyet csak a mulatság végén adtak át megőrzés végett az atyamesternek. A mulatságot, melyre a város előkelőit is meghívták s melyre a mester belépő díjat nem fizetett, esti 8 órakor kezdették, de már előtte belefogtak a tánczba.

A csizmadia-lakozás fogásai a következők voltak: 1. marhahúsleves, 2. főtt hús tejestormával, 3. töltött káposzta, 4. baromfi-aprólék mézzel édesített köleskásával, 5. pecsenye, 6. sütemény. A konyhamester csörgős pálczájával megveregette az ajtó szemöldökfáját s minden ételt a parasztlakodalmakon divatos köszöntővel vezetett be, mire a készen álló felszolgáló inasok behozták a tálakat. Vacsora után kezdődött a körtáncz, melyet azért rendezett a czéh, hogy benne az öreg leányok s általában mindenki részt vegyen.

A mulatság másnap délig eltartott, régente pl. a molnároké két teljes napig. A régi csizmadia-lakozás hasonlóképen, sőt a maradékból sokszor két hétig is elmulatott az ifjúság. Ha a kőműves-lakozáson maradt bor, a czéhlegény valamelyik mesternél halvacsorát rendez.

Legfényesebb volt a molnár-lakozás, ők voltak a leggazdagabbak, de bizony legutóbbi lakozásukra már ráfizettek. Az egyes czéhek lakozása el-elmaradoz; az utolsó csizmadia-lakozást 1843-ban tartották.

II. **A vizen járók ünnepe.** Egy másik a *vizenjárók* (halászkok, hajósok, molnárok) ünnepe. Május 15-én, patronusuknak Nepomuki Szent János névünnepének előestéjén a Szent János nevű külváros kápolnájában álló szobrárt a molnárlegények ünnepélyesen feldiszipik virágokkal, gallyakkal, gyertyákkal s aztán leviszik a Ferencz-József-csatorna vizén lengő jegenye- s fűzágakkal körülüzdelt dereglye közepére. A parton még a szürkület beállta előtt megszólalnak a mozsarak.

Alkonyat idején gyertyákkal fákllyakkal kivilágított dereglyék s csónakok közt beveznek vele a város alá. Szól a zene, pisztoly durran, görögtüz lángja tükrözódik a Duna vizében, a rakéta sisteregve repül az ég felé s kétségtelenül szemet gyönyörkötető kép nyílik a kis flottára várakozó közönség előtt. A Pandur-szigeten kikötnek, a szobrot szárazra viszik s vizenjárók benn a szigeti korcsmában mulatnak reggelig. Azt mondják, hogy Szent János már zálogul is szerepelt ilyen alkalommal s az érdemes molnár-czéh váltotta ki. Másnapon körmenettel viszik vissza a kápolnába, mely körül arra az időre már áll a búcsú. Apatinban a hajósok, a halászkok, molnárok esti 8 órakor a folyammérnökség udvaráról indulnak Nepomuki Szent János feldiszipített s kivilágított szobrával a gözhajó állomás felé. (*Bácska*, 1895. májusi szám).

Sovány adatok a bőség elmúlt idejéből, midőn a jó öreg Duna a módot is jobban megadta a *vizenjárók* ünnepeihez.

Baja.

Bellosics Bálint.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. október

8. szám.

ÉLŐ NYELVEMLÉKEK.

— Vikár Béla felolvasása a magy. néprajzi társaságban 1901. október 16. —

Körülbelül két évvel ezelőtt Bécsben, az osztrák tud. Akadémiában egy eszmét vetettek föl, mely világszerte nagy és méltó föltűnést keltett. Az eszme az volt, hogy a bécsi tud. Akadémia hozzon össze egy gyűjteményt, a világ összes nyelveinek és tájszólásainak fonografikus felvételeiből. A kivitel módjának megállapítására vegyes bizottságot küldtek ki, melyben nyelv- és természettudósok foglalnak helyet. Főleg a nyelvészekre van szükség, mert az ily módon felgyülemelő anyagnak tudományos értékesítése első sorban ő reájuk várna. De a természettudósok is bevonandók voltak, mert szükségesnek látták a bizottságnak feladatává tenni azt is, hogy a meglevő legjobb fonográfot kiválassza és mind a fonografikus fölvétel módjainak tökéletesítésével, mind pedig a fölvételre szolgáló anyag törekeny és romlandó voltának lehető megszüntetésével foglalkozzék.

Az osztrák terv megpendítése óta más országokban is előhozakodtak a fonografikus gyűjtés eszméjével. A folkloristáknak tavaly Párisban tartott kongresszusa kimondotta, hogy a fonográf alkalmazása népnyelvi hagyományok gyűjtésére föltétlenül kívánatos. Ugyanakkor a francziák, mint Sebestyén Gyula dr. jelentésében olvastuk (Ethnographia XII. 252—53. II.), egy hevenyészett fonografikus dallamgyűjtéssel, melyben a magyar népzene a lengyel himnusz képviselte, a dolognak gyakorlati oldalát is igyekeztek bemutatni. Később egy előkelő franczia embertani közlöny (L'Anthropologie) értekezett a néphagyományok fonografikus gyűjtésének nagy fontosságáról és megkísér-

tette a főbb szempontok körvonalozását is, melyek szerint ennek a gyűjtésnek történnie kellene. Legutóbb egy bajor napilap, a híres Münchener Allgemeine Zeitung közölt egy cikket, melyben a fonográfnek kivált nyelvészeti czélokra való alkalmazását emelte ki. Szintén újabban egy nagynevű angol fiziologus, Mac *Kendrick* tanár, mint a British Association fiziologiai osztályának elnöke nyilatkozott a kérdéstről s nagy jövőt jósolt a fonografikus gyűjtésnek és a *fonografiát* mint a jövőnek egy új tudományát jelölte meg.

Minthogy ma még ezen a téren mi járnánk elől, ideje, hogy elmondjuk véleményünket elsöbben is arról a kezdeményről, a mely nálunk történt és ennek kapcsán a fonografikus gyűjtésről általában, másodsor pedig arról az ideáról, melyet az osztrák tud. Akadémia megpendített. Mert ez — mint látni fogjuk — két különböző dolog.

Kezdeményünk — a mint ez ismeretes a magy. néprajzi társaság körében, sőt azon kívül is — a millennáris-év mozgalmaival kapcsolatosan öltött alakot.

Az ezredik év szárnyakat adott Magyarországnak. A turullmadár, nemzetünk önálló haladásának e jelképe, a szokottnál is sebesebb tempóban vezette népét előre. Mintha egyszerre akartuk volna pótolni az ezer év sok mulasztását, mindenfelé a műveltség mezején lázas munka indult meg, hogy a hézagokat betöltsük. Az a sietség és gondosság, melylyel népünk a sátoros ünnepek előtt feldiszíti házat és rendbe szedi házatájékát: ez nyilvánult meg a nemzet szellemi életében is, a nagy történeti évforduló küszöbén. A közügyekben, a politikában istenbéke honolt; a tudomány, művészet és ipar hasznát látta e rég hiányzott békének, közelebb hatolt a nemzet szívéhez és törekvéseit, mélyebben mint valaha, a nemzeti eszme hatotta át.

A föllendülés — bátran mondhatjuk — egy irányban sem volt szembeszökőbb, mint a néprajzi kutatások terén. Fiatal tudományunk ekkor lett „udvarképe” a nemzet szemében. Az a tükör, melyet a néprajz mutatott az ezeréves nemzet szemé elé, új oldalról ismertette meg őt önmagával, alakjának, ép és szép voltának addig nem ismert vonásait tárta föl előtte. A nemzet gyönyörködött magában és hálás volt az eszköz iránt, melynek ezt az új élvezetet köszönhette. A kiállítási falu, bár sietve készült — és csak JANKÓ János dr. ifjú erélyének köszönhető, hogy egyáltalán elkészült, — legvonzóbb részévé lett a nagy látványosságnak, és belőle nőtt izmosra a Nemzeti Múzeum néprajzi tára. *Wlassics* Gyula dr. közoktatási miniszterünknek nagyszabású intézkedései s az osztály személyzetének

fáradhatatlan, odaadó munkássága és jeles szakértelme által. Zichy Jenő gróf kaukázusi kiállítása lökést adott a tudományos expedíciók egész sorának, melyeket ugyanez a nemes maecenás azóta Közép-Ázsiába vezetett a magyarság ősi multja földerítésére. Az ósfoglalkozási gyűjtemények nemcsak itthon keltettek rendkívüli érdeklődést, hanem az itt járt nagynevű külföldi szakemberek részéről is a legnagyobb elismerést vívták ki, s néprajznak hathatós ösztönt adtak a kutatások ez irányú folytatására is.

Nem oly jelentékeny, de az említett nagy törekvések irányába teljesen beleillő kezdeménye volt ennek az emlékezetes évnek a népi hagyományok újabb gyűjtésére indított mozgalom. Ezt az ügyet én pendítettem meg akkor a magyar néprajzi társaságban, mint annak titkára. Indítványoztam a választmány előtt, hogy az eddigi gyűjtések kiegészítése, de főképp a már ismeretes népköltési szövegekhez tartozó dallamok megmentése végett új és rendszeres gyűjtés történjék. Az eszmét választmányunk egyhangulag elfogadta, s a vezetéssel az indítványtevőt megbizta. A néprajzi társaság helyzete azonban eleve is lehetetlennek tüntette föl azt, hogy a szükséges költségeket társaságunk teremtsen elő. Más oldalról sem lehetett sokat várni. Meg kellett szivlelnünk azt az intést, melyet még Csáky Albin gróf adott a társaságnak, midőn ugyanebben az ügyben átadtuk neki a Káldy Gyula, Herrmann Antal és Sztankó Béla szerkesztette beható emlékiratot a magyar zenei kincsek összegyűjtése és közzététele iránt, azt az intést, hogy ne várjunk *mindent* az államtól. Ezt pedig az adott esetben úgyis értelmezhattük, hogy ne várjunk az államtól *semmit*. Csakugyan évek teltek el az emlékirat beadása óta a millenniumig, de akkor lépésünknek az állam részéről eladdig semminemű eredményét nem láttuk. Ezzel tehát számot kellett vetnünk. Olyan mód látszott előttem egyedül célravezetőnek, a mely nem kerül sokba, de mégis sokat ígér. Van-e ily mód? Azzal a gondolattal, melynek szószólója az országgyűlésen *Eötvös* Károly volt, hogy képzett zenészeket küldjünk szét az országba a népi dallamok gyűjtésére, e praemissák után foglalkoznunk nem lehetett. A hangjegy drága, a bankjegy pedig kevés. Véleményem különben is az volt, hogy első sorban nem zenészember való erre a feladatra. Iskolázott zenésztől alig lehet várni a néphagyománynak érintetlen föl vételét, ha csak külön és alaposan ki nincs tanítva a népköltési gyűjtésre. Ilyen erővel pedig mi nem rendelkezünk, és ha rendelkezünk volna is, nem tudtuk volna őket megfizetni. A fődolog volt szerintem a néphagyomány gyűjtésében

való speciális gyakorlottság. A zenei gyűjtés csakis ezen az alapon indulhatott meg. S valamint az emberek és tárgyak képét tudományos vizsgálat céljaira inkább fotografikus hűséggel megrögzítve kívánjuk birni, mintsem egy művész egyéni felfogásának tükrében: úgy kínálkozott a szóban vagy dalban élő néphagyomány gyűjtésére szerintem a szakzenészek helyett a *hangírógép*, a *fonográf alkalmazásba vétele*, annál is inkább, mert ily módon a folklorisztikai cél elérését egyesíthetőnek véltem azon egyéb fontos érdekek szolgálatával is, melyekkel az ily gyűjtés kapcsolatos. Mechanikailag összeszedni és hamisítatlan mivoltában készen idehozni az élő népnyelvi és népzenei anyagot bármely irányú vizsgálódás számára: ez volt szerintem a fonográf útján megoldandó feladat.

Kifejtettem erre vonatkozó véleményemet egy emlékiratban és azt oly kéréssel terjesztettem *Wlassics* Gyula dr. jelenlegi oktatásügyi miniszterünk elé, hogy társaságunk részére az említett gyűjtés céljából egy fonográfot kegyeskedjék beszerezni. A miniszter úr nemcsak a legkészségesebben és legnagyobb érdeklődéssel fogadta a kívánást, hanem a lehető leggyorsabban teljesítette is. Alig egy héttel az emlékirat beadása után kezemben volt annak kedvező elintézése és a fonográf költsége.

A gyűjtést, bizva a miniszter jóindulatában, és alkalmasabb vállalkozókat egyelőre nem találván, én magam kezdettem meg, és pedig már előbb, ugyanazon év decemberében, a nagy magyar Alföldön. Borsodmegye mezőcsáti járásában. Nehezen ment a dolog eleinte, nemcsak az akkor rendelkezésemre állott gépnek (egy amerikai Edison-utánzás elektromos akkumulátorral, a kettő együtt csaknem fél méter-mázsát kitett, jelenleg a néprajzi osztályban), rendkívül nagy súlya, hanem még inkább a kezelésben való járatlanságom miatt is. De mind e nehézségek ellenére mindjárt kitűnt, hogy a föltett cél így csakugyan elérhető. A gépbe énekelt hangok — legalább hallgatócsővel — elég tisztán kivehetők s a dallamok könnyen és biztosan lekótázhatók voltak. Már a következő év január hónapjától kezdve, miután megnyertem a miniszter úrtól kért támogatást, gyűjtésem szilárd mederben folyhatott tovább. Lassanként a fonográf különféle alakjait ismertem meg és sorba kipróbáltam, a gyűjtés technikai nehézségeit jobban-jobban legyőztem. Örvedetes tapasztalás volt, hogy a nép mily élénk érdeklődéssel fogadta a géppel való gyűjtés kísérletét. A fonográf annál nagyobb csodálatot szült, mennél ismeretlenebb volt még a legtöbb helyen és ennél meglepőbb a nép fiaira nézve

az, hogy ismerősük hangját kihallották belőle. Mindenki biztatta a jóhangú énekeseket, hogy daloljanak bele a gépbe s ez az eleven érdeklődés sokat használt magának a gyűjtés ügyének. Mulattattam a népet s ő gazdagon jutalmazott meg érte hagyománykincseinek készséges átengedésével.¹

Saját gyűjtésünk történetének e rövid vázlatát után térjünk át most az osztrák eszme ismertetésére.

A mi a bécsi tervnek alap gondolatát illeti, hogy t. i. az osztrák Akadémia vagy akármely intézet a *világ összes nyelveire és tájszólásaira* kiterjedő fonogrammtárt állítson fel, látnivaló, hogy ez más terv, mint a mienk. Itt nem dallamok gyűjtése a cél, hanem prózai szövegeké, még pedig nem egy országból, hanem minden országból. Ezt nem tartom helyesnek, kivihetőnek. A feladat, így megjelölve sokkal nagyobb, sokkal szélesebbkörű, semhogy bármely Akadémia komolyan maga elé tűzhesse. Ha szükség van arra, hogy a fonográf fölhasználásával ilyen élő nyelvemléktárt létesítsünk, meg kell szabnunk a feladat természetes határait. Azon kell kezdeni, hogy minden ország csupán a maga területén élő nyelvekből és nyelvjárásokból készítsen fonografikus fölvételeket. Csak ezután kerülhet a sor más országok és népek nyelveire. Ha ily módon minden művelt államnak meglenne a maga fonogrammgyűjteménye, élő nyelvemléktára az ottani nyelvekből, akkor az Akadémiák akár kölcsönösen ki is cserélhetnék fölvételeiket, minthogy a fonogramokat ma már ép oly könnyen és biztosan tudjuk sokszorosítani, mint pl. a fényképeket.

De van-e szükség általában ily fonografikus fölvételekre? Mi haszna van pl. a nyelvésznek, a ki az élő nyelvet az élő egyén ajkáról írhatja le, ilyen gépileg szerzett nyelvmutatványokból, melyek az eredetihez képest mégis csak halvány másolatok? Érdemes, hogy ezekkel a kérdésekkel kissé foglalkozzunk.

Igaz, hogy a fonografikus fölvétel ma még nem tökéletes. A fonográf abban a hiányban szenved, hogy a gép zöreje, a mely végkép sohasem lesz mellőzhető, összevegyül a gépbe fölvett hanggal, a mi különösen az emberi beszédnél igen zavarólag hat. Azonkívül a viasz-

¹ Egy alkalommal két férfi testvér ült a gép előtt. Az egyik bátran énekelt bele, s mondta, hogy a bátyja még többet tud, mint ő. Az idősebb testvér azonban sehogysem akart kötélnék állani. Őcsese erre így biztatta: „Dudolj már no; nem látod, hogy irodalmat gyarapítanak!” Nyilván arra értette, hogy előbb fölirtam a dalok szövegeit. S ez a biztatás hatott. (Pürkereczen, Brassómegeye.)

henger, melyre a fölvétel történik, tudvalevőleg törékeny és így a fonogramm könnyen megsemmisülhet.

Ámde vannak a fonografikus fölvételnek oly előnyei, melyek az említett hiányokat ellensúlyozzák. A fonografikus fölvétel pl. a hangsúlyra és a szórendre nézve biztosabb adatokat szolgáltat, mint bármely más mód, a gyorsírást sem véve ki. A fonogramm a nyelvi előadásnak olyan sajátosságait is megrögzíti, melyeket ma jelölni sem tudunk. A beszédnek mintegy összképét adja, habár egyes vonásokban nem egészen tisztán. De viszont az a lehetőség, hogy a fölvételt *akárhányszor ismételhessük*, arra képesít bennünket, hogy az elmosódott vonásokat is legtöbbször teljes biztossággal ki tudjuk egészíteni. E részben tehát a fonografikus gyűjtésnek óriási jelentősége van. Vegyük pl. a magyar nyelv tájszólásait. Ismerjük-e nyelvjárásaink szórendjét, egy-egy különösség leszámításával? Majd ha minden tájszólásból egy sorozat fonogrammunk lesz, akkor beszélhetünk pl. összehasonlító szórendi tanulmányokról a magyar nyelvjárások köréből.

Megemlítették a párisi kongresszuson, hogy a fonográf nem lehet alkalmas ilyenféle szövegek gyűjtésére, mert a nép fia elfogult lesz e géppel szemben s előadása nem fog a természetes naivság zománczával birni.

Ez azonban csak föltevés, melynek a gyakorlat ellene mond. Számtalanszor volt alkalmam nekem is tapasztalni, hogy a nép eleinte igen nagy tartózkodással fogadja a beszélő gépet. De ez csak addig tart, míg a jelenség új. A mint napokig, vagy épen hetekig maga előtt látja és hallja az eleinte megdöbbenő készüléket, az elfogultság mindinkább szűnik és végül a természetes előadásmód zavartalanul visszatér. Megtörtént velem egy helyütt, Brassó megyében a hétfalusi csángók között, hogy egy öreg paraszt, kezében tartván a fonográfnek fölvevő csövet, annak rezgésétől úgy megijedt, hogy szívdobogást kapott és egyelőre hiába volt minden kísérlet, őt újra megszólaltatni. „Belevágok én ötöt-hatot is még, mondotta, csak a szüdobogás muljon el, instállom.“ Ez rávezetett arra, hogy a fölvevő csövet többé nem alkalmaztam, hanem közönséges réztölcsérral pótolom, melyet a közlőnek nem kell a kezébe vennie s így a gép mozgása nem fogja őt zavarni. Azóta nem is történt soha ilyen eset.

Nem kevésbé fontos körülmény az, hogy a fonográfnek tökéletesítése napról-napra folyik. Különösen az ismétlés — reprodukció — javítására czélzó vivmányokat említem, melyek által még a régi rossz fölvételek is használhatókká válnak. Egy genialis olasz föltaláló,

BETTINI, roppant nagy lépést tett ebben az irányban az Edison-féle fonográfokra alkalmazott készülékeivel. Már ma előre látható és kimondható, hogy azok a fölvételek, melyeket a fonográfal most eszközlünk, idővel a mainál sokkal tökéletesebben lesznek hallhatók. A hengerek törekenységén is segít a technikai haladás. Újabban celluloidból készített hengerekkel tettek próbákat, melyek igen szépen sikerültek. Itt Budapesten is elő tudunk állítani viaszhengereket, melyek a külföldieknél jobbak, kevésbé törekenyek; erről egy berlini szaklap is elismerőleg emlékezett meg. A sokszorosítás pedig, melyre szintén BETTINI tanított meg, módot nyújt, hogy a fölvételeket tetszőleges példányszámban állítsuk elő s ezzel a törési veszélyeket lehetőleg kizárjuk.

A mi egyébként a törekenységet illeti, hiszen a fénykép-lemezek is üvegből voltak egész mostanáig és maga a fényképezés sem volt oly tökéletes azelőtt, mint napjainkban. Mit mondanánk mégis ahhoz, ha a művelt népek eddig nem éltek volna ezzel az eszközzel csak azért, mert az nem tökéletes! Hát mi tökéletes ezen a földön és mi nem romlandó? Ha úgy gondolkozott volna Petőfi a 40-es években, mint a bécsi tudományos Akadémia ma, akkor meg volnánk fosztva attól az érdekes daguerrotíptől, mely a nagy költőnek egyetlen hiteles képmását tartotta fenn számunkra. Mennyit vitatkoztunk a Halotti Beszéd nyelvén. Szinyei József egészen más olvasás divott, mint a mely ma el van fogadva és talán az utolsó szót még nem mondta ki a tudomány erre nézve sem. Milyen könnyű volna véglegesen dönteni, ha egy fonográf-hengerrel birnánk az Árpádok idejéből és bármily fogyatékos fölvételben is, de saját fülünkkel hallhatnók meg, hogy *napon* vagy *nopun* volt-e az akkori kiejtés.

Az tehát, hogy a bécsi tud. Akadémia a fonografikus fölvétel módjának tökéletesítésével s a hengerek törekenységének elhárításával kísérletezik, a mihez nem ért, csupán arra való, hogy az eszme valósitása bizonytalan időre elodáztassék. Nem is történt ez alatt a két év alatt tudtommal semmi további lépés a valósitás felé. A bécsi tud. Akadémia szerintem sokat markol és épen ezért keveset fog szorítani.

Én azt tartom, hogy igenis el kell fogadnunk a fonografikus gyűjtés eszméjét, de korlátoznunk kell azt oly körre, mely a komoly szükségnek megfelel. Nemcsak a hazai összes nyelvek és nyelvjárások, tehát nemcsak a népnyelv, hanem a műveltek nyelve is be volna vonandó ebbe a gyűjtésbe. Egyrészt mert a művelt osztályok beszédéből is lehet tudományos tanulságokat meríteni. Hiszen a legműveltebbek nyelvében is ott van a dialektus, a melyet hazulról hoztak.

Minden művelt embernek beszéde, a ki a vidékről jött ide a fővárosba, bizonyos keveréke az ő otthoni tájszólásának és az irodalmi nyelvnek. Mily érdekes volna megvizsgálnunk ilyen szempontból egy Jókainak, Gyulainak, Mikszáthnak, Vaszary Kolosnak, Széllnek, Apponyinak nyelvét. Másrészt a műveltek beszéde is folyton változik és néhány évtíz, még inkább néhány évszázad múlva egészen más lesz, mint a minőnek ma ismerjük. A mai közmagyar beszédben észrevehető pl. az a megváltozás, hogy a harmadik személyű birtokragot magashangú szóknál é helyett mindinkább i-vel teszszük ki, pl. csokolom *kezit*, *végit* járja stb. Az írásban ez a kiejtés még alig tükröződik és bizonyára még sokáig fogunk kezét írni, a mikor már mindenki „kezit“ mond. Igaz, hogy a nyelvészek ezt fonográf nélkül is észrevették, szóba is hozták. De vajjon észreveszünk-e mindent?

Továbbá a nyelvészeti kutatás módszere és eszközei szintén változnak és tökéletesednek idő jártával. Gondolnunk kellene tehát már most arra, hogy mai beszédünk élő anyagából eltegyünk valamit későbbre, a mit majd utódaink fejlettebb módszer segítségével vizsgálhatnak és a miből oly tanulságokat is deríthetnek ki, a mikhez mi ma nem juthatunk hozzá.

Ilyen élő nyelvelmékek számára a tudományos Akadémia könyvtára lehetne a méltó hely, a hol összegyűjtve megörökíttetnének. Az Akadémia mindenekelőtt *saját tagjai* beszédében találhatná meg az ilyen gyűjtésre való anyagot és bevonhatná ebbe a közélet és közművelődés összes főbb szereplőinek; államférfiaknak, főpapoknak, a nagy katonáknak, íróknak, művészeknek, tudósoknak, sőt az Akadémia külső tagjainak beszédét is. Így a nemzet legkiválóbb egyéneinek előszóbeli előadásában tehetnők el mai nyelvünk emlékeit s a külföld legkiválóbbjainak beszédében az ő nyelvüket utódaink részére, a kik ezt a gondoskodást méltán meg is követelhetik tőlünk. Ennek az utókorral szemben — hogy úgy mondjuk — kegyeletes szolgálatnak aránylag csekély költségeit az Akadémia bizonyára saját megterhelése nélkül is össze tudná teremteni.

A műveltek nyelvének fonografikus megörökítése mellett azonban a népnyelv tájszólásait is lehetőleg gazdagon föl kellene gyűjtenünk. Az utóbbi feladat az Akadémián kívül is meg lenne oldható, még pedig a Nemzeti Múzeum által, melynek néprajzi osztályában ez iránt habár szerény keretben, de már évekkel ezelőtt megkezdődtek az előmunkálatok Wlassics Gyula oktatásügyi miniszterünk intézkedése folytán. Igaz, hogy az ottani gyűjtés főképp a népzenei hagyományok meg-

mentésére irányul, de beszédmutatványokat is veszünk föl. Egyébiránt a dal szintén nyelvjárás-mutatvány. Hiszen a dal semmi más, mint énekelt ritmusos beszéd. S a nyelvészeti vizsgálódásra nézve nagy értéke van az énekelve előadott szövegek fonografikus fölvételeinek is, mert az énekelt hangok akusztikai hatása, különösen a magánhangzóké, erősebb, mint az elmondott beszédben, a hol a hangok tartama sokkal rövidebb idejű. Továbbá a dalszöveg sokszor az illető tájszólás hangállapotának előzményeire nézve is becses adatokat őrzött meg, nem is említve a ritmusnak és a népköltési szófűzésnek a dalban nyilvánuló sajátságait.

Nem volna tehát szükséges, hogy a beszélt szövegek gyűjtését elválasszunk a dallamgyűjtéstől, annál kevésbbé, mert a dallamokkal is a szöveggyűjtés mindig velejár. Részemről eddig azt az eljárást követtem, hogy először följegyeztem gyorsírással egy-egy helynek összes népköltési hagyományait és azután a dalok közül azokat, a melyek nem nyilvánvalóan és változatlanul a műköltés köréből valók, beleénekeltem a fonográfba.

A gyűjtést nem azért kezdettem a dallamokon, mintha ez sürgeőbb volna, a tudjonképeni tájszólások gyűjtésénél. Ellenkezőleg, a dallamok kevésbbé változnak, mint a közönséges beszéd. Tájszólásaink között a földrajzi érintkezés következtében bizonyos kiegyenlítődség megy végbe, az iskola hatása szintén a dialektus ellen irányul; gyűjtésüket mindez csak annál inkább sürgeti. De a dallamok, ha lassabban változnak is, viszont egyenként könnyebben kivesznek, mint a tájszólás sajátságai. Még ha a dialektusi szövegek gyűjtésén kezdtük volna is, ez sem változtat azon a tételmen, hogy a két dolog czélszerűen egyesíthető, egy fedél alá hozható, annál inkább, mert foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy mily viszony áll fenn ugyanazon népköltési terméknek egyrészt élőszóbeli — szavallati — és másrészt énekbéli előadása között. Ez a nyomozás pedig csakis a kétféle gyűjtésnek egy fedél alá hozatalával eszközölhető.

Gyűjteményemről egy bizonyos szempontból térképet készítettem a párisi kiállítás számára (jelenleg a néprajzi osztály könyvtárában). Ennek a zenei térképnek története van. Észrevettem ugyanis gyűjtéseim közben, hogy az emlékezetre a folkloristikai anyag rengeteg bősége mellett sohasem támaszkodhatik az ember biztosan. Számталanszor megtörtént, hogy könyv nélkül tudott szöveget vagy már ismert dallamokat véltem újra hallani, holott a fonográf csalhatatlanul bebizonyítja, hogy az első pillanatra ismertnek tetsző szöveg, vagy

dallam fontos részleteket tartalmaz, a melyek azt új változattá minősítik. E tapasztalás arra vezetett rá, hogy mind a szöveget, mind a dallamot minden esetben végig hallgassam, mert gyakran ép a vége szolgált meglepetéssel, ott került elő az új változat alakulásának kétségtelen jele. De a mint nem vesszük észre a különbségeket, úgy nem ismerjük fel sokszor a hasonlóságokat sem. Egy példát. A legnevezetesebb népballadák egyikének, a halálra tánczoltatott lánynak egy érdekes dallamára akadtam reá Hevesmegyében, Atányban. A melodiát megtanultam a fonográfból, és otthon többször hegedülgettem. Szakácsné, egy fehérmegyei, dégi asszony nagy meglepetésemre azt jegyezte meg, hogy ezt a dalt ő is tudja. Eldaloltattam vele, s ime, a szöveg ugyanaz, de a dallam egészen más volt. Sokáig kerestem e különös jelenség okát. Mert csak kell valami okának lenni, hogy a tanulatlan falusi asszony egynek talál két dallamot, melyek között én az ütem-beosztáson kívül, semmi hasonlóságot nem láttam. Hogy a dolognak nyitjára rájőjjenek, az esemény után először is az említett balladának szövegeit és dallamait kerestem mindenütt. Sikerült is megtalálnom őket 1900 elejéig összesen 26 változatban. A dallamoknak hangjegyekre letétele után kitűnt, hogy igenis van köztük összefüggés, ép úgy, mint szövegeik közt. Az eltérések — mondjuk így — a *népzene tájszólási sajátosságai*. A dallamok több zenei fődialektushoz tartoznak, melyeken belül alldialektusokat vehetünk észre. Miként a nyelvi — beszélt — tájszólás földrajzilag sokszor egymástól messze eső területekre oszlik el, úgy vagyunk e zenei tájszólásokkal is. Térképem a már említett balladán kívül még egy másik nagy elterjedtségű balladának, Fehér Lászlónak dallamváltozásait is föltűnteti. Szembeötlök mind a kettőnél a lelőhelyek szétszórtsága, e mellett azonban az egyes dialektus alapterülete mégis jól kivethető. (A fődialektust a római szám alá foglalt nagy betű, az alldialektust a nagyobb mellé tett arab szám jelöli: I. A₁, I. A₂, II. B₁ sat.) A zenei tájszólás — vizsgálataim szerint — a mennyire ma hozzávetőleg vélhetjük, megfelel a nyelvi tájszólásnak, olyannyira, hogy ettől el sem választható. Egyik zenei tájszólásból a másikba dallamok csak oly mértékben mennek át, a mennyire az illető beszélt dialektusok egymással rokonságban vannak, pl. Kecskemét és Nagy-Kőrös dalkincse közös, de már Kecskemét és Szeged közt, vagy Szeged és a vele tőszomszédos, de palócz Dorozsma közt eltérés van. Mindig eredeti — nem a műköltésből való — dallamokat értünk. Az utóbbiak országosan elterjednek, mindenütt az illető zenei tájszólásba illeszked-

nek bele, s a szerint módosulnak; az előbbieket, az igazi népdalok melódiai csupán a rokon tájszólások közt cserélődnek ki. Oly dallam, mely több eltérő tájszólásban megvan, mindig régi, az ősi közös dallamkincsből való, vagy kölcsönvétel a közösség korából. Közelrokon zenei dialektusok csaknem változatlanul veszik át egymás dallamait, bármely távol essenek is egymástól földrajzilag, pl. a palóczok és a székelyek, vagy a matyók és a hétfalusi csángók dalai hasonlítanak egymáshoz, mert a beszédjük is hasonlít. Ellenben az eltérőbb nyelvi tájszólások dallamképzés tekintetében is csaknem zárt egységeket képeznek s ha kölcsönöznek is egymástól dallamokat, ép úgy átírják ezeket a maguk zenei nyelvére, mint egymásnak szóbeli — beszéd-beli — előadását. Mindezekre a fonogramokban biztos példák vannak.

De nem tárgyalom itt hosszasan a népzenei tájszólások nagy kérdését. Csak rá akartam utalni erre a népköltés tan körében eddig egyáltalán nem kutatott új tárgyra, mint fonografikus gyűjtésem egyik eredményére, a melylyel nem egy további kérdés kapcsolatos. Bizonyára még több eredményt érhetnénk el, ha nagyobb területet fognánk vizsgálódás alá. A néprajzi társaság és Magyar Nemzeti Múzeum megmutatták az irányt.¹ Nem is fogunk ettől eltérni. Fonogramgyűjtémünk folytonos gyarapítását egyaránt szívén viseli ott minden illetékes

¹ Gyűjtémnyem maiglan nem egészen 500 hengert számlál, melyek közül 300 a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában nyert elhelyezést, a többi még nálam van előkészítés alatt. A múzeumnak átadott rész hengerein levő dallamok le vannak téve hangjegyekre. Minden hengert egy támlap kísér, melyen a beledalolt vagy mondott szöveg van leírva, a leőhelyek és a közlők megnevezve. Egyegy henger szabály szerint 2—3—4, sőt több dallamot is tartalmaz, különösen a hol újabb költés vétetik fel. A hengerek kívül, tokjaikon, arabszámokat viselnek s ugyanily számuk van a megfelelő támlapoknak; ellenben a hengereken levő dallamokat vagy szövegeket betűkkel jelöljük (pl. 243 A) stb.). Minden ily betűszám alatt levő darab külön czédulát kap, mindazon hengerek számaival, a hol az illető dallam valamely változatban előfordul. A dallamokat, melyeknek száma eddig mintegy 2000-re megy, a múzeum zenei szakértője, Kereszty István teszi le hangjegyekre.

Kezdeményünk a külföldön is figyelmet keltett. A finnek részéről Paasonen Henrik helsingforsi egyet. m. tanár tekintette meg, mielőtt az Ural népeihez tanulmányújtára elindult; ő szintén megtanulta itt tőlem a fonográf kezelését és a mint később tőle értesültem, nagy haszonnal alkalmazta a fonográfot a rokon népeknél gyűjtött dallamok fölvételére. A német tudományos világból Schuchardt Hugó, gráci egyet. tanár tekintette meg gyűjtémnyünket nagy érdeklődéssel. Radloff Vilmos pedig (Szent-Pétervárról) szintén kifejezte érdeklődését múzeumunk e különlegessége iránt.

tényező. A mostani nyár folyamán is, SZALAY Imre igazgató gondoskodásából jelentékenyen gyarapodott a gyűjtemény. Rajta van, hogy mennél előbb adhassuk azt a közönségnek. De a további föladatakra a Nemzeti Múzeum nem is vállalkozhatnék. Itt már új tényezőknek kellene megmozdulni, hogy e hazai kezdeményt kifejlesszük. S erre való a tudományos Akadémia.

A M. N. MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA 1891. MÁSODIK (ÁPR.—JÚN.) NEGYEDÉBEN.

Az osztály gyűjteménye ezen második évnegyedben a 32,470. leltári számról a 32,585. számra, tehát 116 tétellel gyarapodott, a mely szaporodásból vétel 65, ajándék 51 és cseretárgy 1 darab.

Vásárlásaink sorozata a következő: 8 darab somogyi ruházati fénykép. Kiss Gyula budapesti mérnök gyűjtéséből 16 darab osztják és 1 darab zürjén ruházati czikk Obdorszk vidékéről. Dr. Semayer Vilibáldtól 2 darab anthropologiai fénykép. Földes János lippai erdész-től egy babonátárgy (rontó-bábú). Salamon Mihály regölyi földmivestől 2 teljes emberi csontváz és 10 koponya. Rosenzweig József budapesti kereskedőtől 3 darab tót menyasszonyi fejdísz. Szinte Gábor budapesti rajztanár 21 darabból álló székely rajz- és fénykép-gyűjteménye. A berlini Museum für Völkerkunde által az 1894-iki Fenichel-gyűjteményhez utólag most beküldött egy darab kőszerszám.

Ajándékoztak: Bellosits Bálint bajai tanítóképzőintézeti tanár egy fából faragott gyufatartót, egy ólomgombos és faragásos botfejet, 3 darab húsvéti tojást és 12 gyermek-játékszert; Kiss Gyula budapesti mérnök 20 darab osztják fényképet; özv. Maller Bálintné Kocsról egy madzagszöveget; Nécsey István festőművész Verebélyről egy betlehemes csillagot és egy koronát; az iparművészeti múzeum 1898-iki gyűjteményéhez tartozó 7 darab szerajevói színes képet és egy fényképet; Soós Lajos kenesei földbirtokos egy kétszázéves szöttes törülközőt; Rosenberger Arthur Budapestről 2 darab khinai sorsjegyet.

Cserébe küldött a berlini Museum für Völkerkunde egy darab az Auguszt-folyó vidékéről való hajítófát.

Ezen negyedévi szaporodásból 67 darab hazaival szemben külföldről származik 49 tárgy és pedig: Boszniából 8, Szibériából 37, Khinából 2, Amerikából és N.-Uj-Guineából 1—1 darab. A magyar-

országi gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Bars megyére 2, Bács-Bodroghra 16, Komáromra 1, Maros-Tordára 11, Nyitrára 3, Pest-Pilis-Solt-Kiskúnra 2, Somogyra 8, Temesre 1, Tolnára 12, Udvarhelyre 10, Veszprémre 1 darab tárgy.

Az osztály gyűjteményét a lefolyt negyedévben 1576-an látogatták, köztük heten egy koronás belépőjeggyel.

Dr. Jankó János.

A M. N. MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA 1901. HARMADIK (JÚL.—SZEPT.) NEGYEDÉBEN.

Az 1901. év harmadik negyedében az osztály gyűjteménye a 32,586. leltári számról a 34,156. számra gyarapodott; szaporodása tehát 1571 tétel, a melyből vétel 1537, ajándék 34 darab tárgy.

Vásárlások: Vikár Béla fonogramm-gyűjtéséből 189 darab henger. Egy oláh turka-jelmez. Két fénykép (szász és oláh). Egy kis buddhaszobor. Különböző népfajokról 13 darab vízfestmény. Egy agyagkancsó 1690-ből. Balatonmelléki építkezésekről 67 fénykép. Halászati és pásztoréleti tárgy: 1262 darab, részben a párisi világiállítás ösfoglalkozási csoportjából. Egy birmai legenda-kézirat.

Ajándékoztak: Miháltz Ákos m-alkói ev. ref. lelkész egy festett faragványt és egy „böndő-ablak“-ot. Özv. Halász Ignátné Kolozsvárról 19 darab lapp gazdasági és ruházati cikket. Báró Bornemisza Károly, Szolnok-Doboka vármegye főispánja egy oláh parasztház fényképét. Dr. Jankó János 3 darab szigonyt. Dr. Horváth Géza n.-múzeumi igazgató-úr 8 darab Cyprus-szigetről származó agyagedényt.

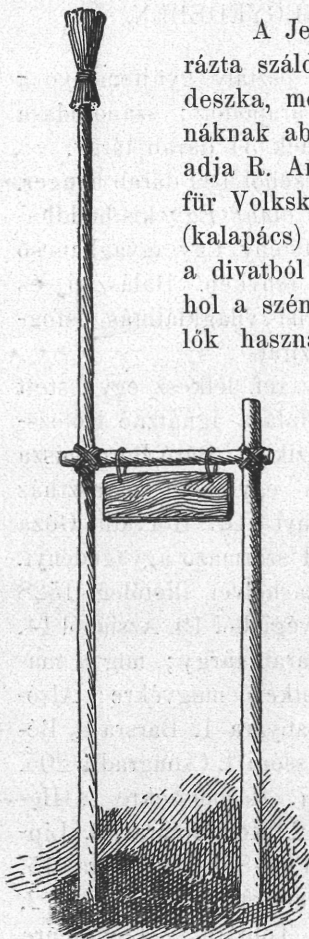
Ezen szaporodásból a tárgyak származáshelyét illetőleg 1528 hazaival szemben 43 külföldi és pedig eredetileg Norvégiából 19, Ázsiából 14, Afrikából 2, Amerikából 1 és Oceániából 7 darab tárgy; míg a magyarországi gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Alsó-Fehér vármegyére 31, Bács-Bodroghra 7, Baranyára 1, Barsra 4, Békésre 17, Beregre 1, Biharra 38, Borsodra 4, Brassóra 4, Csongrádra 205, Fejérre 1, Gömörre 2, Győrre 4, Hajdúra 7, Háromszékre 1, Hevesre 1, Jász-Nagykun-Szolnokra 7, Kolozsra 2, Komáromra 19, Liptóra 20, Máramarosra 1, Nógrádra 1, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunra 15, Sárosra 1, Somogyra 104, Sopronra 1, Szatmárra 65, Szebenre 2, Szepesre 2, Szilágyra 6, Szolnok-Dobokára 1, Tolnára 2, Trencsénre

1, Ungra 10, Veszprémre 19, Zalára 89, Zemplénre 37, Zólyomra 346 és általánosságban: Nagy-Alföldre 15, Balatonra 45, Erdélyre 10, Dunamellékre 16, Tiszamellékre 119, Dél-Magyarországra 3 és Magyarországra 241 darab tárgy.

Az osztály gyűjteményét a lefolyt negyedévben 1815-en látogatták meg, 16-an egykoronás belépőjeggyel.

Dr. Jankó János.

A SZÁLDOBHOZ.

A Jerney és Czuczor—Fogarasi közlötte és magyarázta száldobnak (egymás mellé vert két karóról lelógó deszka, melyen a helységekben elszállásolt lovas katonáknak abrakolására dobolnak) analogiáját közli s rajzát adja R. Andree Németországból. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde V. k. 103. l.) A fatábla bükkfából, verője (kalapács) gyertyánfából van. A hangszer ma már kiment a divatból; legtovább megmaradt a Harz-hegységben, a hol a szénégetők s a szénégetésnél alkalmazott felügyelők használták s megállapodás szerint négyféle jelzést

adhattak vele.¹ A XV. században a szász Érczhegységben harzi riadóul használták. Neve: „Hillebille“. A szó megfejtésével még nincsenek tisztában.² Érdekes, hogy a Harz-hegységben egy 600 méter magas erdős hegyet „Hillebille“-nek neveznek, alkalmasint onnan, mert e hegyen valamikor ilyen szerszámok lehettek felállítva. Hogy a szóban forgó szerszám hangja nem „szelid deszkakelepelés“, a mint Munkácsi írja, bizonyítja Andree, a ki azt írja róla,

¹ E. H. Meyer: „Deutsche Volkskunde“ cz. munkájában (13. l.) olvassuk, hogy a Harz-hegységben az 50-es évekig divatban volt. A fentebb nevezett folyóiratban (1897. évf. 208. l.) közli R. Andree, hogy a Harzból szerzett egy „hillebillé“-t.

² L. Zeitschrift d. V. f. Volkskunde u. o. 328. l. Adatokat olvashatni még a hillebilléhez u. a. folyóiratban VI. k. 444., VIII. k. 347. l.

„hogy harsány hangot ad, mely legalább félóra járásnyira elhallatszik, jó időben és szélben még messzebbre“, de bizonyíthatja mindenki, a ki valaha azoláhok „tóka verését“ hallotta.

Annyi azonban bizonyos, hogy a havasi kürtök messzebb hallható hangot adnak, de a mint látjuk, mégis csak a deszkakelepelés — mint kétségtelenül ősi jeladás, a mit Andree a természeti népektől kölcsönvett analógiákkal bizonyít — szolgált harczi riadóul.

Andree felhívására R. Hoernes közli a „Zeitschrift für oesterr. Volkskunde“-ban (I. k. 127. l.), hogy a „Hillebille“ a Sopron körüli magyar falvakban azelőtt, mintegy 30 évvel beszállásolt lakosságnál volt divatban. Rajzát itt közöljük. Minden parasztház előtt — a hol katona lakott — fel volt állítva ez a szerszám s a katona bizonyos alkalmakkor (abrakolás, inspicziálás stb.) ezzel jelezte, hogy odahaza van. Sajnos, hogy Hoernes a magyar nevét nem közli — igaz, hogy a németet sem — de valószínű, hogy „tóka“¹-nak mondják, mint hazánk egyéb magyar vidékein. A Szinnyei-féle Tájszótár is azt mondja, hogy a „tóka“ faharang; függő deszka, melyet oláh templomok tornyaiban, szőlőkben, bányákban, építkezéseknél, huszároknál stb. vernek.

Ugyancsak ez utóbbi közlésből tudjuk, hogy a „Hillebille“ az eisenzerzi (Stiria) bányákban is megvolt (bronzból), sőt még a bányászetemetéseknél is szerepelt s itt „Klopf“-nak hívták.

A „száldobos“ helynévhez megjegyezzük még, hogy hasonló határnevezés Torda-Aranyosmegyében is járatos, a mint dr. Jankó János: „Torda-Aranyosszék, Toroczko magyar (székely) népe című művében (38. l.) olvasható.

B. Zs.

ÚJABB ADATOK A FOGAZOTTÉLŰ SARLÓK ISMERETÉHEZ.

Dr. Schuchardt Hugó egyetemi tanár a „Globus“ egyik legújabb számában (LXXX. 181—187. l.) szintén foglalkozik a fogasélű sarlókcal (Sichel und Säge; Sichel und Dolch), melyek eredetéről az utolsó két évben többen írtak s földrajzi elterjedésének megismeréséhez mi is járultunk újabb adatokkal.

Schuchardt tanárnak ez az értekezése abból az alkalomból látott napvilágot, hogy R. Karutz a Globus LXXIV.¹ évfolyamában (338 és köv. l.) egy fogazott élű baszk sarló rajzát és leírását közli s e sarlók geográfiai előfordulásából a baszkok faji hovatarozására következtet. Erről az „Értesítő“ tavalyi számában (I. füzet) mi is megemlékeztünk

¹ Sch. tévesen LXXVI. kötetet említ LXXIV. helyett.

s egynéhány új lelőhelyet csatoltunk a Karutzéihoz, melyek az ő származtatását épen nem erősítették meg. Schuchardt a baszk nyelvvel foglalkozván, ebbeli érdeklődésből tovább kutatta a fogazott élű sarlók előfordulását Európában s részint az irodalomból, részint levélbeli közlésekből nagy számú, eddig ismertetlen adattal gazdagította ismeretünket e szerszám előfordulásáról. Ez adatok szerint megvolt a fogasélű sarló a bronzkorban, a régi görögöknél, a rómaiaknál, megvan ma is a mai görögöknél, Olasz-, Spanyol-, Portugál-, Francia-, Angol-, Finn-, Orosz-, Magyar-, Szerb-, Cseh-, Németországban.

Különösen érdekelhet bennünket, magyarokat, az, hogy egy bronzkori fogazott élű sarlót is említ a bécsi udvari múzeumból, mely Puchóról, Trencsénmegyéből származik s melyről Hörnes tanár azt írja, hogy párját nem ismeri. Tudjuk, hogy Karutz azt állítja, hogy a bronzkor simaélű sarlót használt. Érdemes volna hazai gyűjteményeinkben utána nézni, nem akadna-e még valahol egy hasonló példány. Hampelnek a „Bronzkor emlékei Magyarországon“ című munkájában nincs említés fogazott élű sarlórol.

A mint Schuchardt összeállításából láthatjuk, e sarlók Európa minden részén el vannak terjedve jelenleg is, s a mint nekem írja, abban a nézetben van, hogy valamikor — mondjuk ezerévvvel ezelőtt — még általánosabbak lehettek.

További fejtegetésében a különböző sarlóalakú, tehát konkávélű s fogakkal ellátott eszközök alaktani determinációját adja s megmutatja, hogy egyszerű szögmértani eljárással mikép határozható meg a sarló görbületét. T. i. meghosszabbítjuk a sarló nyelének tengelyét a sarló felső hajlásáig, összekötjük a hegyét a sarló tövével s lemérjük azt a szögletet, a mit a két vonal a sarló tövéhez húzott érintővel képez. Így azután akár adott szögadatokból bármely sarlóalakot felrajzolhatnak. Rámutat — a mit mi is említettünk — a kaszaféle vágószerszámoknak elállására a sarlóféléből.

Egy következő fejezetben a fogazott és simaélű sarlók genetikus elsőbbiségét fejtegeti. Karutz azon feltevésből indul ki, hogy a fogasélű sarló eredetét úgy lehet képzelni, hogy a fa-sarlóba a fűrésznel már kipróbált fogakat iktattak be; ennek alapján feltehető, hogy az első ilyen nemű vágószerszám volt a fűrész, ebből keletkezett a fogas sarló s ebből a simaélű. Ha azonban a fűrész és sarlót nem *morfologice*, hanem *principaliter* tekintjük s a kettőnek a vágás alkalmával végzett funkcióját szigorúbban determináljuk, be kell látnunk, hogy az eredet kérdését ez úton bajosan fogjuk megoldhatni. A kérdés megvilágítására a nyelvészetet is segítségül kell hívni. Annyi bizonyos, hogy nemcsak a fűrész és fogasélű sarló mechanikai működése egészen más, hanem még a fogasélű és fűvágó sarló kezelése is.

Értekezésének második felében a simaélű sarlónak a késhez, a belőle keletkező törhöz, illetve vágófegyverekhez való viszonyát tárgyalja, melyek nem tartozván szigorúbban tárgyunkhoz, azokkal ez alkalommal bővebben nem foglalkozunk.

B. Zs.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. november

9. szám.

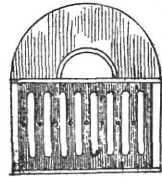
SZALAGSZÖVŐ TÁBLÁCSKÁK.

Ennek a kis cikkelynek az a célja, hogy a hazai néprajzi tárgyakat gyűjtők figyelmét egy olyan igénytelen kis szerszámmra hívja föl, mely arra sok tekintetből rászolgál s a melyet talán épen igénytelensége, vagy elavultsága miatt figyelemre sem méltatnának.

Pedig ez a szerény kis szerszám nagy szerepet játszott az emberiség művelődéstörténetében, a belőle fejlett komplikált szövőkészülékek pedig mai nap is játszanak. Családfáját ez is messze multakba viszi fel, mint annyi mindennap kéznél lévő szerszámunk. Valamikor az egész föld kerekiségén otthonos lehetett, de ma már tűnedező felben van, kiszorítja a gyári termelés, úgy hogy gyakorlása csak a védettebb helyeken él még, a megkésett ethnographus pedig múzeumba gyűjti őket, tudakolja és feljegyzi előfordulási helyöket.

Ezt a szerszámot a németek, szövőtáblának, deszkának, keretnek, rámának, fésűnek nevezik — alakja után —, magyarul madzag- vagy szalagszövőnek (Gömörben „szágyfa“) hívják.

Az 1. ábrán látunk egy ilyen madzagszövőt. A rajz a berlini Zeitschrift f. Ethnologie 1889-iki évfolyamának (232.) lapjáról van véve, a hozzávaló leírás pedig ugyanazon folyóirat 1882-ik évfolyamának (37.) lapján van (bővebben) közölve. Itt W. von Schulenburg írja le: „Über eine Art zu wirken in der Lausitz“ című tudósításában. Az van itt, hogy a Spreewaldban imitt-amott bizonyos szövőtáblácskák (sňorkowa delka) használatosak, melyekkel régebben ökör-

1. ábra.

hámokat, széles vászonszalagokat, kötényszínórokat stb. szőttek, ma azonban csak hajkötő szalagokat készítenek. Egy asszony tíz rőf kötényszínórt is megszőtt vele egy nap.

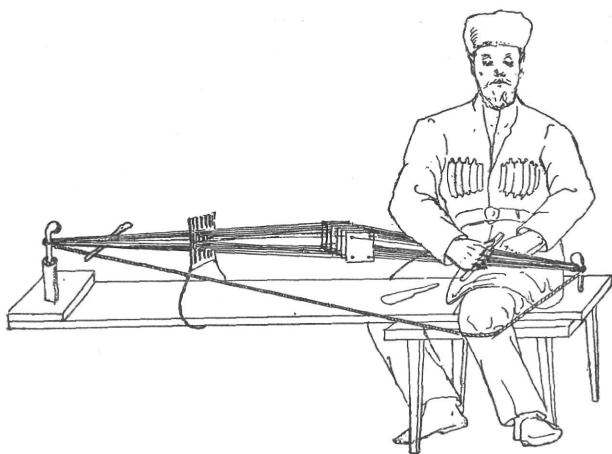
Az eszköz leírása úgy szól, hogy az körülbelül 30 cm. magas, ugyanolyan széles fatáblácska, melybe fésűsen nyílások vannak vágva s a nyílások közt maradó fogak vagy bordák pedig a közepükön át vannak fúrva. A fonalak felvetése úgy történik, hogy minden egyes lyukon s minden egyes nyíláson egy-egy szál egyforma hosszú fonalat húznak át, az áthúzott fonalpamat egyik végére csomót kötnek s valamely szilárd ponthoz (czövek, székkarja, ablakfája stb.) akasztják, másik végét pedig, a hol a szövés kezdődik, a takács a dereka körül kötött övhöz kapcsolja. E két felfüggesztési pont között lebeg a táblácska, helyesebben mereven áll. A szövés művelete úgy megyen, hogy a táblácska váltakozva felemeltetik és lesülyesztetik s az így kicserélődő mejjék vagy lánczfonalak között a pálczikára tekert ontok vagy bél-fonal áthuzatik s aztán megfeszítettik. A készitendő szalag szélessége nagyon természetesen a tábla szélességétől, illetve a lyukak és hasítékok számától függ, mert minél több fonalat lehet áthúzni, annál szélesebb lesz a megszövött szalag.

Az az értekezés, melyből ábránk van véve G. Buschantól való s „Die Anfänge und Entwicklung der Weberei in der Vorzeit“ czímet viseli. Az általunk közölt rajzot v. Schulenburg leírása után szerkesztette meg. Értekezéséből bennünket most az érdekel, hogy ugyanolyan eszközök Nyugot-Poroszországban és Svédországban is járatosak s hogy továbbá hasonló principiumon alakuló szövőeszköz Bokharából is ismeretes. Ez az utóbbi a táblácskával való szövésnek egy fejlettebb formájával ismertet meg bennünket, mely érdemes a továbbnyomozásra. Erről Buschan leírása ezt mondja: „A mi ezen rendkívül egyszerű szövőszékeket képessé teszi arra, hogy vele különféle mustrákat lehet szőni, az azon négyszögletes kártyalapok segítségével lehetséges, a melyeken a mejjékfonalak áthuzatnak és pedig olyképen, hogy a kártyanégyszögecskéek csavarásával a mejjékfonalak egyik csoportja emeltetik, a másik pedig sülyesztetik. A szövés művészete abban van, hogy mindig a megfelelő kártyalapokat fordítsuk el, hogy a kívánt mustrát megkapjuk“.

Buschan leírásából azonban nem tudnánk megkonstruálni a szóban forgó eszközt, ha segítségünkre nem jönne M. Bartels: „Über das Weben mit Kartenblättchen im Kaukasus“ című közleményével. (U. o. 1898. évf. (34) l.)

E közlemény megérdemli, hogy rövid kivonatban bemutassuk.

A moszkvai Rumjancov-múzeum kaukázusi gyűjteményében egy kis csomag szétvagdalt játékkártya található. A kártyákból apró 5 cm. nagyságú négyszögek vannak kimetélve s mindegyik ilyen négyzet sarkain egy-egy fél cm. átmérőjű lyuk van vágva. Ezek a kártyalapok a kopenhágai múzeumban levő faláblácskákra emlékeztetnek, melyekről Lehman—Filés k. a. kimutatta, hogy Islandból valók, a hol mai napig ilyen táblácskákkal szönek az asszonyok különböző mintájú gyapjúszalagokat. Bartels kaukázusi útjában Kutaisban ráakadt e kár-

2. ábra.

3. ábra.

tyákkal dolgozó szövőtechnikára s arról egy vázlatot készített (2. ábra). A munkás az ismeretes kaukázusi öveget készítette arany és ezüstfonalakkból, selyemfonalból belészőtt fekete ornamentumokkal. Szövőszerszámának szilárd részét egy keskeny körülbelül 2 m. hosszú, 20 cm. széles deszka alkotja. Egyik vége széken nyugszik, erre ül rá a takács, másik szabadon van. A deszka mindkét végébe erős fapeczek van verve, melyekre a végükön összekötött mejjékfonalak kifeszítettnek. A mejjékfonalak két végétől a peczkeken át a széken ülő térde előtt egy hosszabb, lazán álló zsinór halad, mely térddel megnyomintva a mejjékfonalakat kifeszíti. A mejjékfonalak — jelen esetben vékony ezüstsálak — négyszögletes kártyalapocskákon vannak áthúzva. E lapocskák egymással párhuzamosak, de a fonalakra rézsütösen állanak. A fonalak és kártyalapok egymástól való széjjeltartását egy madár-

szárnycsont s egy fölfelé álló fafésű végezi, melynek fogain azok áthaladnak. Vetélőül kis hengeres fadarab szolgál. A szövés következőképp folyik: A takács a kártyákat a szövőszék szabad vége felé 90°-ra elfordítja, a vetélőt a fonalak közt áthajtja s egy pálczikával az ontokot leSORITJA (3. ábra). Azután a kártyalapocskákat ismét eredeti állásukba fordítja s a műveletet megismétli. Majd bizonyos számú fonalat különválaszt a többtől s ezek közé fekete selyemfonalat sző.

A szalagszövésnek ilyen, de egyszerűbb módja Islandban és Dániában is divatos, Svédországban pedig praehistorikus leletekben találtak apró négyzetalakú, sarkaikon átfurt csontlemezeket, a melyek minden valószínűség szerint a kártyalapocskák analogonjai, a mit az is igazol, hogy Svédországban ma is használatban vannak apró négy-szögletes csontok ilyen modorú szalagszövésnél.¹ Ez a tény a szövésnek ősi voltát bizonyítja. Más természetű leletek tanúsága alapján, melyek a csontlemezekkel ugyanegy helyről kerültek, Hjalmar Stolpe azt következteti, hogy a feltárt város a Wiking korszakbeli híres Birka² volna, mely a VIII. század közepétől a IX. század végéig virágzott, a mikor teljesen elpusztult s a mint a leletek tanúsítják élénk kereskedelmi összeköttetésben volt Elő-Ázsia déli részével, különösen a Kaspi-tón túl levő országokkal. Ez a tény, — mondja Bartels — annyiban érdekelhet bennünket, mert nagyon valószínű, hogy ez a mesterség nem Európában fejlett ki, hanem Ázsiából került hozzánk, a hol ma is virágjában van.

Egy irodalmi adat különösebb figyelmet érdemel a melyre ugyancsak Lehmann-Filés k. a. figyelmeztette Bartelst. Ez a régibb Eddaének második Gudrun dalában van, midőn t. i. az özvegygé lett Gudrunt rábeszéli, hogy menjen feleségül a hunnok királyához s elmondják, hogy az ő birodalmában micsoda pompa fogja várni. Ezek közül való a következő sor Simrock fordítása szerint:

Hunnische Töchter, die Teppiche wirken
Und Goldgürtel, Dich zu ergötzen.

Nevezett k. a. azonban azt mondja, hogy ez a fordítás az islandi szövegnek nem felel meg s így szól:

¹ Lehman-Filés k. a., a ki a szalagszövés ezen módjával az északi népek-nél behatóbban foglalkozott a „Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde“ 1899-iki évfolyamában „Über Brettchenweberei“ czímű értekezésében nem említi, hogy Svédországban csonttáblákkal szőnének, hanem igenis fatáblákkal (még pedig pásztor-emberek is) s néhány ilyen táblát rajzban is bemutat a 27. lapon.

² Lásd „Globus“ XXVI. k. 239. l. Die vorgeschichtl. Stadt Birka.

Hunnische Maide

Welche weben mit Brettchen (Täfelchen)

Und schönes Gold machen

So dass es dir eine Lust däucht.¹

Itt tehát tisztán táblácskával való szövésről van szó, a „schönes Goldmachen“ alatt alkalmasint aranyszálakból szőtt öv értendő.

„Hogy tehát a hunn leányzóknak ez a kézimunkája — folytatja Bartels — különösen kiemeltetik, abból azt láthatjuk, hogy az a gót asszonyoknál nem volt szokásban, jóllehet ismerték akár a monda után, akár maguk a készítmények után. Ugyancsak egynéhány verssel feljebb, valamint az Edda más helyein is szó van mindenféle női kézimunkáról, de ez a szövémód nincs említve.“

„Akármiféle nép lettek legyen a hunnok, az mindenesetre figyelmet érdemel, hogy a Kaukázuson keresztül jöttek Európába s hogy az Eddában hunn leányok azok, a kik táblácskákkal szőnek és „szép aranyat készítenek“ s hogy végül a Kaukázusban mai napig is megtaláljuk ezt a szokást, ezt a technikát és segítségével aranyos övek csinálását. Közele tehát a föltevés, hogy a technika itt keletkezett, fentartotta magát s hogy innen vándorolt be Európa északi részeibe. Talán sikerül más pontokról is kimutatni és megmagyarázni átvétele módját.“²

Hogy ez a szövőtechnika az egész Kaukázusban ismeretes lehet, azt egy másik közleményből is látjuk. (U. o. 1898. évf. 329—332) lap 2 ábrával). Carl Lehmann mutat itt be rajzban két örmény asszonyt Tiflisből, a kik mellékkeresetképen a Bartels által ismertetett módon szalagokat szőnek, egyik keskenyebbet 18 kártyával, másik szélesebbet 38 kártyával, de nem fémfonalakból, hanem selyem és gyapotszálakból.

A Zeitschrift f. Ethnologie 1900-ik évfolyamában (29. l.) ugyancsak Lehmann értesít arról, hogy Mosulban egész utcát foglalnak el a takácsok, a kik szalagokat szőnek táblácskákkal. A technika ősi keletkezési helyére nézve pedig azt a véleményét nyilváníttja, hogy az Babylon lehetett.

¹ Ez az utolsó sor Lehmann k. a. előbb említett értekezéséből pótoltatott hozzá (29. l.). Itt adja fordításának magyarázatát, közli a szövőszerszám islandi formáját s az I. táblán 3 nehezen szerzett szalag fototípiáját.

² Ilyen kaukázusi öveket (vállra valók) gróf Zichy Jenő ajándékozott a néprajzi osztálynak (Lelt. számuk 14,384—385), melyeket kaukázusi expedíciója alkalmával gyűjtött.

„Ha egy kulturvívmány egyenlő mértékben el van terjedve az eurásiai műveltségi kör keletén és nyugatán, úgy az ellenbizonyítékok meg nem találásáig felvehető, hogy hazája Babylon. A mint a babyloni sexagesimal számítás és a mi vele egybefügg a mérték, súly, időszámítás és csillagászat egész Khináig és a germán Északig kinyomozható, úgy a táblácskával való szövés is Islandban, Norvégiában, a régi Egyiptomban, a Kaukázusban, Mosulban, Birmában és Khinában¹ kinyomozható. Ehhez számítható még, hogy a tarkaszövesnek és fonásnak első hazája Babylon. Megérné a fáradságot utána kutatni a tulajdonképeni Babyloniában is ezen technika még fentmaradt nyomainak.“²

Erre a feleletet a Zeitschrift ugyanazon évfolyamának (299-ik) lapján találjuk meg azon övszerű „pénztüszők“-ben, melyek hasonló technikával készülnek s a melyeket v. Oppenheim hozott magával Bagdadból s föltehető róluk, hogy vagy ott vagy a környékén készültek.³

E kirándulás után térjünk vissza ismét a primitív szövőtáblácskákhoz. A „Globus“ LXIX. évfolyamának 12. stb., lapján a következő közleményt találjuk: „Übereinstimmung einer amerikanischen und finnischen Webevorrichtung, eine Umfrage von Otis Mason“. A közleményben két rajzot látunk, melyek a washingtoni nemz. múzeum tulajdonát képező két szövőrámát ábrázolnak. Az első a zuñi indiánoktól való (Uj-Mexiko), a másik Finnországból. Két homolog, de analog szerzőszám is egyben „s az egyetlen különbség közöttük a száraz fátlan s a fával gazdagon megáldott vidék ellentétes voltában van“, más szóval, hogy az egyik egy darab széles deszkából van vágva, a másik pedig ágdarabkákból szíjjakkal összekötözve.⁴

Hogy vajjon már most analog találmány áll-e előttünk — mondja

¹ Tegyük még hozzá K.-Indiát, Turkesztánt, Siamot, Japánt (Lehmann—Filés i. h.) és Boszniát (Z. v. Ethn. 1899. évf. (99.) l.). A táblával való szövés analogiáján alapuló primitív szövőszerzőszám rajzát láthatni: Schurtz: Urgeschichte d. Kultur 1900. 410. l. a szuaheli partvidékről; Futterer: Durch Asien 1901. I. k. 333. l. a tibeti tangutoktól, a kik gyapot szalagokat szőnek vele; Büttikofer: Reisebilder aus Liberia. II. k. 282. l. a vaj-törzstől, a kik tenyérnyi szalagokat szőnek s 1—2 méter széles kendőkké varrják össze stb.

² Bővebben foglalkozik Lehmann e kérdéssel a Zeitschrift f. Assiologie XIV. k. 3. füzetében, de ezt a budapesti könyvtárakban nem lehet megkapni.

³ A kártyalapokkal való szövésmódnak a mintázást illetőleg legkifejlettebb formáját a Jaquard-féle szövőgépből láthatni, melynek képét és leírását Freesky: Találmányok Könyve I. kötetében megtalálhatni.

⁴ A száraz klímának a pueblo zuñi nép egész szociális életére liható befolyást Ratzel is élénken kiemeli (Anthropogeographia 1899. I. k. 568. l.).

Mason — mely külön eredt a föld nyugoti és keleti szárazulatán, vagy a kultura haladásával került egyik területről a másikra, egyelőre lehetetlen eldönteni, legfőlegb arra szorítkozhatunk, hogy geographiai elterjedését próbáljuk megállapítani.¹

O. T. Mason felhívásának óhajtott eleget tenni R. Andree, midőn a Zeitschrift für Ethnologieben (1899, 295. l.) 2 szövőtábla fényképét közli, melyeket Braunschweigben talált. Alakjuk tökéletesen hasonló ahhoz, melyet 1. ábránkon láthatunk.²

¹ Köztudomású, hogy a zuñik a magas kulturájú pueblo családba tartoznak s hogy rajtok kívül Északamerika számos indián törzse ismeri a szövés-fonást. (Jelenkori színes zuñi gyapotöveket közöl a Smithsonian Institution Publications-ja 2. k. 500—502 á., valamint táblával övetszövő zuñi nőt. U. a. 3. k. pl. XXXVII s 389 l. fig. 58 egy szövőrámat szabadon). Mason is mondja, hogy a szövőtáblácskát praecolumbianus eredetűnek is tartják. A fadarabkákból összetakolt — primitív példány — véleményünk szerint — ezt a nézetet támogatja, ámbár az elmondottak alapján arra is gondolhatnánk, hogy a szövőtáblák Amerika első felfedezőivel a wikingekkel jutottak oda. (A kinnél a falapocskákkal való technikán kívül ez is divatos lehetett s talán ma is megvan, Lehmann k. a. szerint.) Ezekről azonban maig sem tudjuk, hogy valóságosan kolonizálták-e „Vinland“-ot s így nem merjük állítani, (jóllehet az ó-islandi sagak is többször emlegetik a szövésnek ezt a módját, a mi annak nagy divatjára mutat Islandban), hogy ez úton kerülhetett volna Amerika bennszülöttjeihez, annál is inkább, mert a gyarmatosok alkalmasint csak vadászó törzsekkel (talán csak eszkimókkal) jutottak közelebbi érintkezésbe. (Lásd erre nézve: Globus, LVI. k. 337. stb. lap, von. P. Asmussen: Die erste Entdeckung Amerikas).

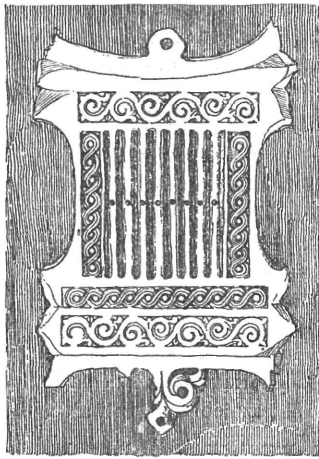
De nagyon valószínű, hogy Amerika azon vidékein, melyek szövés-fonásra alkalmas növényeket termelni képesek voltak a szövés mestersége a praecolumbianus időkben is ismeretes volt. Erre mutat egy mounds-lelet duy. Coloradóbeli a „Mesa verde“ plateauról. Nordenskiöldnek az itteni kréta-homokkő plateaumba vájt ősi indián sziklalakásokban végzett kutatásairól szóló pompásan illusztrált művében (the Cliff Dwellers of the Mesa verde southwestern Colorado, etc. Stockholm—Chicago 1893) XLIX. tábla 1. és 2. ábráján két hevedert látunk, melyekről a leírás azt mondja, hogy körülbelül 7 cm. szélesek és 34 cm. hosszúak, teherhordásra valók, *szöve* vannak és pedig a mejjékfonalak a yucca rostjaiból, az ontokfonalak pedig gyapotból. Erről a két hevederről nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy szövőtáblácskával készültek. Érdekessé teszi még a dolgot, hogy e sziklalakásokban tanyázó nép alkalmasint a maig is ott élő pueblo népnek az őse lehetett, tehát azé a népe, a melytől a szóban forgó példány is származik.

Hogy a szövés technikája ennél a népnél — mely földműveléssel foglalkozott — nem közönséges fejlettséget érhetett el, mutatja az, hogy e barlanglakásokban gyakran találni gyapotból szőtt ruhadarabokat beleszőtt rajzokkal is. (U. o. 70. és 71. ábra.)

² A hamburgi Museum für Kunst und Gewerbe is több ilyen szövőtáblácskát őriz az északi Friez szigetekről (Föhr, Halligen), egy épen 1694-ből való. A mu-

Andree példáját követjük mi is, midőn néhány magyarországi madzagszövőt bemutatunk a néprajzi osztályból.

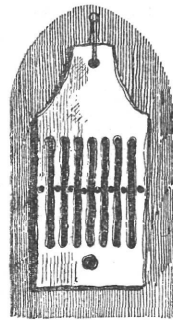
Bocsássuk előre, hogy osztályunk internacionális gyűjteményében egy, az eddig felemlített táblácskákhoz hasonló szerszám van. (Lelt. száma: 31,672). Származási helye az apró Key-szigetek Uj-Guineától nyugatra. A determináló leírás annyit mond róla, hogy neve „ai hidid“ s himzőkészülék. L. 4. á. Az első rápillantásra a mi szövőtáblácskánkra ismerünk benne, csak az a felötlő, hogy nem-

4. ábra.

5. ábra.

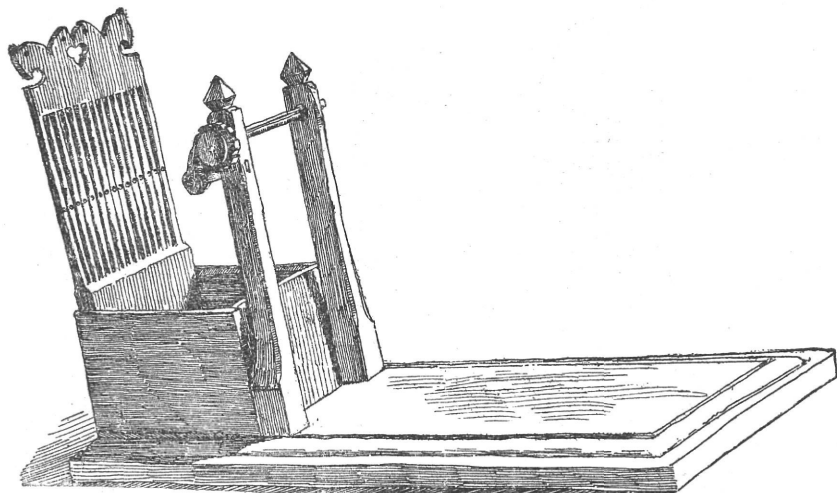
6. ábra.

csak a fésűfogak közepén vannak lyukak, hanem a ráma három oldalán is. Azt gondolhatnánk azonban, hogy ezeknek csak díszítő szerepük lehet, mindamellet az hiszszük nem szövőtáblácskával, hanem csak közönséges zsinórsodróval van dolgunk. Erre a föltevésre az Archiv. f. Internat. Ethnographie egy passusa indít bennünket (III. k. Suppl. 38. l. I. tábla, 3. á.), a hol Dr. Max Weber egy hasonló eszközt mutat be szaruból Flores- és Szelebes-szigetéről s róla a következőket írja: „Az apró lyukakon keresztül (tehát a nyílásokon nem?) czérnafonalakat húznak s ezek egyik végét a falhoz vagy czövekhez kötik, szabad végét pedig az eszközzel dolgozó asszony kezével megfeszíti és zsinórrá sodorja össze, melyet aztán a ruhákra varrnak föl. A készüléket a rámára akasztott ólomdarab tartja lebegve“.

zeum Katalogusa (Das hamb. Museum für Kunst und Gewerbe 1894.) egy csinosan faragott példánynak a rajzát is közli a 604-ik lapon.

Mivel a Key-szigetek az előbb említett szigetek szomszédságában vannak s átmeneti hidul szolgálnak a maláj kultúra számára Uj-Guinea felé (L. Ratzel, Anthropogeographie 1899. I. k. 394. l.) valószínű, hogy a mi példányunk is hasonló rendeltetésű.¹

Osztályunk magyarországi gyűjteményében négy darab szövőtábla van, melyeket az 5—8. ábrákon mutatunk be. Az 5. á. Magyar-Valkóról való (Kolozsom.), a 6. á. Rimaszombatról, a 7. és 8. ábra Dluháról (Árvam.). A két első példány magyar kézből való — a rimaszombati „szágyfá“-nak hívják, melylyel kantárra való zsinórt szőnek

7. ábra.

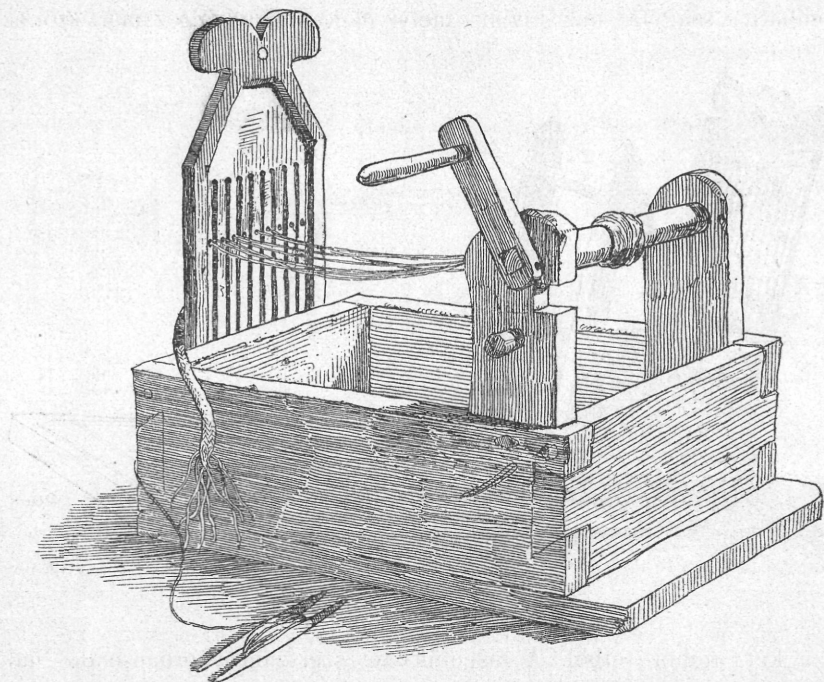
— a két utóbbi tótból. A kisebbik tót szerszám „bordacsináló“-nak a nagyobbik „fonalterelő“-nek van beírva, nyilván tévesen. Egyéb adat sajnos nincsen róluk. Leltári számuk sorban: 29,043, 5304, 10,270, 10,279.

A két magyar példány teljesen megegyezik az eddig bemutatottal. A valkói példánnyal gatyamadzag van megkezdve (de ma már kiment a divatból), a rimaszombatihoz pedig egy szarvetélővel készült kantazsinór van mellékelve. (Ennek egy darabját lásd 9. ábrán).²

¹ L. még Key-szigetekre nézve: Globus LV. k. 225. stb. lap, továbbá u. o. LXII. k. 314. lap.

² A mejjék piros fejtő és két szálból sodort kenderfonal. A lyukakba és nyílásokba váltakozva voltak behúzva. A szövés technikáját a kétszeresen nagy-

A két tót példány alaktanilag elüt az előbbiektől. Ezek már stabilis alakot öltöttek s világosan demonstrálják a szerszám lokalizálódását. Ugyanazon elvek szerint vannak szerkesztve, mint a paraszt szövőszékek s nem lehetetlen, hogy a készítő innen vette az ideát. A szövésre váró fonal egy vízszintesen forgó tengelyre van felcsavarva, a mi tehát megfelel a szövőszék hátsó kompostorának, melyről a fonalat folyton eresztteni lehet. A mejjék most áthalad a szövőtáblán

8. ábra.

— ez analogonja a nyüstnek — mely szilárdan hozzá van erősítve a szövőkészülék talpához. A fonal kifeszítését hátul a forgóhengeren lévő fogaskerék, mell felől pedig a szövő a kezével végezi. Az eddigi szövőtábláktól ezek tehát annyiban különböznek, hogy a tábla nem lebegő állapotban van, hanem stabilis s hogy tehát a mejjékfonalak kicserélődését nem a tábla emelésével és süllyesztésével érik el, hanem

tott rajz világosan magyarázza. E sorok írása óta még egy a 6-hoz hasonló példányt kapott a néprajzi osztály Komárommegyéből, Kocsról. (Lelt. sz. 32,514.)

juk kapni, a dupla vörös fonalakat a következő skála szerint kell emelni, illetőleg sülyeszteni. Az első lépésnél fölemelendő az 1-ső és 7. fonal, míg atöbbi lesülyesztetik, a másodiknál az előbbieket és a két mellettük való tehát a 2-ik és 6-ik emelendő fel. És így tovább.

Egy kis gyakorlattal, ha t. i. a szalag egy részét figyelmesen felfejtjük, a mesterséget könnyű megtanulni, de szépen szöni nagyon nehéz.

Különböző színű és más elrendezésű fonalakkal vagy más beosztású táblácskával a legváltozatosabb mustrákat lehet ezen egyszerű szerszámmal megszöni. A XIX. tábla néhány ilyen mintát mutat be a sok közül. Hajszalagok ezek, a miket a finn leányok fejükről hosszan lelógatnak. Esztlandból, Oesel szigetéről is több szépen szőtt szalagot őriz a néprajzi osztály.

Hálás feladat volna, ha folyóiratunk olvasói — különösen a kik az északi megyékben, tót vidéken laknak — e kis szerszámot figyelmükre méltatnák.

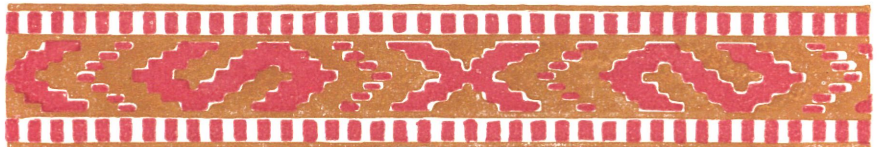
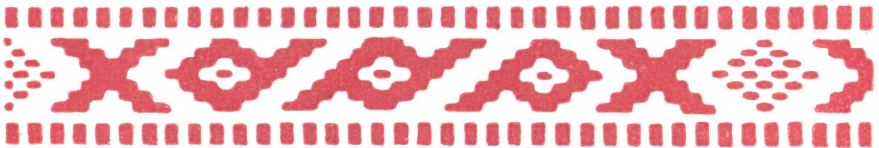
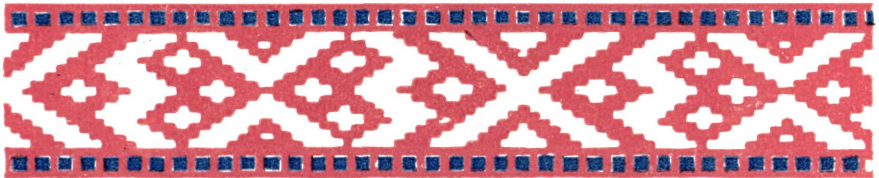
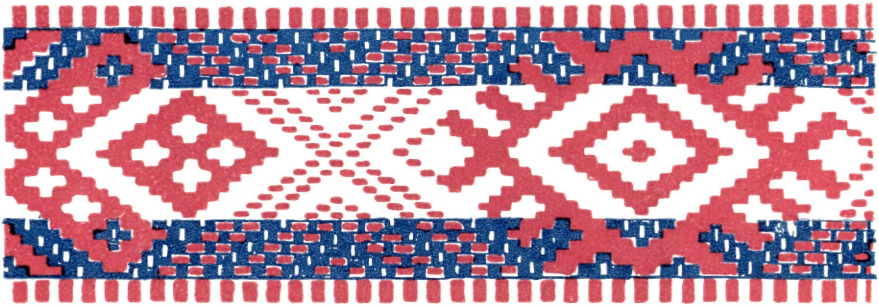
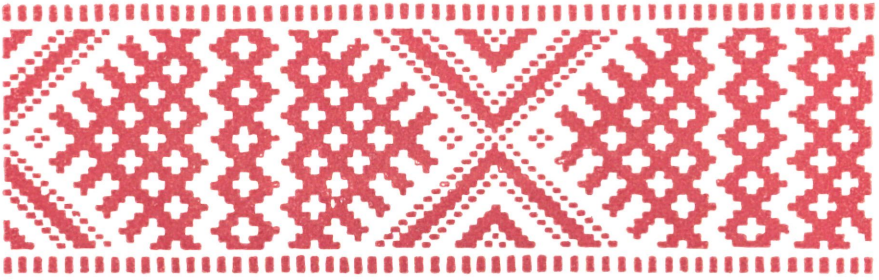
Bátly Zsigmond.

KÖNYVISMERTETÉS.

(Magyarország vármegyéi és városai. VI. kötet, Bihar vármegye és N.-Várad. 684 l. 434. ábra. Szerkeszti: Dr. Borovszky Samu.)

Most jelent meg annak a nagy honismertető vállalatnak Bihar-megyét és N.-Váradot tárgyaló kötete, mely a következő sokatjelentő mellékczimet is viseli: A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája.

Mivel a nevezett vállalatnak tudós szerkesztője többek között a Magyar Néprajzi Társaságnak is választmányi tagja, jóllehet nem a szorosán vett néprajz, hanem a testvér tudományok terén munkálódik, így mégis többé-kevésbé garantíát vélünk láthatni mi ethnografusok az ő szerkesztésében, s mivel továbbá a czim is azt mondja, hogy a magyar korona országainak néprajzi viszonyaival meg fog bennünket ismertetni: már régebben figyelemmel kísértük, mennyiben váltja be a népleírás terén olyan jólesően hangzó ígérését. Úgy véljük, e vállalat alkalmat ad arra, hogy az egyes vármegyék népét olyan monographiákban mutassák be, a melyek a népleírásnak lehetőleg minden ágát felöleljék. Azt várjuk e kis monographiáktól, hogy úgy mutassák be

Szövött hajszalagok Finnországból.

az egyes vármegyék népét, a mint az a természet által számára kijelölt viszonyok között él. Hangsúlyozom, hogy a mint él, tehát sohasem kiszakítva környezetéből. Apró színes mozaikok legyenek az egyes megyék monographiái, a melyeket összerakva tiszta, csillogó képet kapjunk hazánk ethnicumáról. Nem száraz és sablonokra húzott monographiákat értek tehát, a melyek aprólékosságukban nagyképűek s a melyekből gyakran kiérzik az, hogy írójuk keresi a néplélek akárminemű megnyilatkozásában a furesát, a különöset, sokszor csakis ezért foglalkozik vele, hanem olyanokat, a melyeken meglátszik, hogy írójuk megértette a népet, szeretettel ír róla s arra törekszik, hogy azt mások is megértsék és megszeressék. Erre nekünk magyaroknak nagy szükségünk van s e tekintetben e hatalmas vállalat hazafias missiót végezhet, sőt kötelessége is, hogy végezzen. Mindnyájan jól tudjuk azt is, hogy irodalmunk ez ága mennyire fogyatékos s így nemzeti művelődésünknek s a magyar néprajzi tudományuk minden barátja igaz örömmel várta e monographiákat. Sajnos azonban, hogy hozzájuk fűzött várakozásaink nem teljeseztek.

Ha az eddig megjelent köteteket átlapozzuk, azt hiszem, senki sem fogja tagadhatni, hogy azokban a néprajzi rész bántóan kevés, s az is, a mi van, legtöbb esetben hézagos és rendszer nélkül való. Erősen meglátszik rajta, hogy a munkatársak nemcsak a demographiának és a szorosabban vett tárgyi néprajznak nem tudtak elég tért szorítani a monographiákban, hanem hogy az ethnographia módszerében sem elég jártasak s cikkeiket tervszerűtlenül ütötték össze, mert nem tudták, mi mindenről, milyen terjedelemben s hogyan kell szólaniok, s így nem élő képet adnak a népről, hanem czédulákra kiírt fejezetczímekre feleleteket.

A mostani kötet azonban, nemhogy fokozatos javulást mutatna az előbbiekhez képest, a mit talán némi joggal várni is lehetne, hanem ellenkezőleg visszaesést mutat.

De nézzük meg közelebbről, lehető röviden s mondhatnám rhapszodisztikusan. Jó vaskos egy könyv. 684 oldalon tárgyalja Biharországot s 432 képben szemlélteti. Az ethnografus persze tüstént azt nézi, mennyi jut ebből a néprajzra. Kiderül, hogy jut 25 oldal szöveg és 14 kép, vagy felfoghatóbban az egésznek $\frac{1}{30}$ -ad része. Engedelmet kérek, de ez egy kissé kevés. Az a nép bővebb méltatást is megérdemelt volna. Mert ha valaki ebből a monographiából akarná megismerni azt a népet, mely ott Biharban él, dolgozik és fentartja a hazát, hát ebből ugyan meg nem ismerhetné. Könnyű ugyan ezt oda-

vetni felelhetné valaki, de hát egy szép nap előállhatnak a többi munkatársak, a geologus, a historikus, a gazdasz stb., hogy az ő munkaterük is kevés, azt is bővítsék ki! Én erre azt mondanám: bölcsen tudom, hogy mindegyik iránynak kellőképen képviselve kell lenni a munkában, hogy az egyöntetű és hű képpel szolgáljon az olvasónak, a czímbe mondottakról, de némely részeket mégis meglehetne rövidíteni a népleírás javára, a nélkül, hogy az túltengővé tétetnék a mások rovására. A jelen kötetben például a fauna és flóra ép akkora területet foglalnak le, mint a népleírás. Ha pedig végiglapozzuk e két czikket — különösen a flóráról szólót — azt látjuk, hogy az csaknem tisztán enumeratio (és pedig csak a phaneragámoké), a minek bizony majdnem akkora értelme van e jelen munkában, mintha felsorolnám, hogy az egész vármegyében hányféle vezeték- és keresztnevet viselnek az emberek. A száraz felsorolás helyett az olvasó elevenebb képet kapna Biharmegye növényvilágáról, ha az oekologikus viszonyokat bővebben tárgyalva az egyes növényegyesületeket, s flóratételeket mutatnák be neki, a hol ki lehetne emelni a karakterisztikus vagy épen endemikus alakokat. A mi pedig a fő, mindezt kevesebb oldalon el lehetne mondani. Ilyenformán vagyunk a néprajzi leírás bizonyos szakaszaival is. Minden kötetben túlteng a lakodalmi szokásoknak, gyermekjátékoknak stb. leírása. Azokat a kántor és tudálékos parasztok szerzette mindenféle rigmusokat elég volna egy kötetben leközölni s a többi kötetekben csak a rostában megmaradtakat megtűrni.

Így volnánk a babonákkal és sok egyéb néphiedelemmel és szokással is. Ezek helyett lehetne más, ismeretlen dolgokkal előállani. És volna mivel! Amazokat illetőleg pedig, úgy hiszem, mindig lehetne az előző kötetekre hivatkozni, a mint imitt-amott tényleg történik is. Azt is jól tudjuk különben, hogy ilyenféle szokásoknak gyűjtése bizonyos határig nagyon könnyű s leírásuk pompásan szaporítja a hasábokat, de viszont e tudomány egyéb mezeire is érdemes volna kirándulni és különösen érdemes lett volna a jelen rész szerzőjének.

El kell ismernem, hogy az encziklopédia szerkesztősége tág programot ölelt fel, de viszont az is bizonyos, hogy azt nem tudta beváltani.

De nem akarok folyton csak általánosságban gáncsolódní s a nélkül, hogy a munkáról, illetve a benne tárgyalt anyagról részletesebb bírálatot mondanék — a mire nincs is jogom, mert nem ismerem Bihar-megye népét — most egynéhány szemetszúró, sőt bosszantó hibára hívom fel a figyelmet.

Keresem pl. Bihar vármegye népességének számát, a Bihar megye népe című fejezetben. Nem találok! Kutatok utána s ráakadok a 36-ik lapon a községek imertetésénél. Megtudom, hogy N.-Várad nélkül 529,359. Persze itt nincs megmondva, hogy melyik népszámlálás adata közöltetett s csak ha máshol is utána nézünk, gyanítjuk, hogy a legutolsóé. Szeretném már most tudni, mennyi volt a lakosság 10 évvel ezelőtt, mennyivel gyarapodott, milyen a népmozgalom stb. stb. De ezekről egy szót sem találok. Olvasom, hogy Bihar vármegyében magyarok és oláhok laknak, csekély számmal tótok s egy falura való német. Olvasom, hogy itt az oláhok, amott a magyarok nyomakodnak előre s hódítanak tért egymástól. Keresem már most, mennyi a magyar, mennyi az oláh lakosság száma. kíváncsi vagyok a magyarok térfoglalására, szeretnék egy pár szám adatot olvasni róla, esetleg az okait is fejtegetve látni, de nem lelem. Szeretném megtudni a vallások eloszlását. Ezt se találok. Hát még sok mindenre kíváncsi volnék csak ezen a téren is, s azt hiszem más olvasó is, de nem bolygatom tovább a dolgot s csak annyit mondok, itt öreg mulasztás történt. Alighanem egy egész fejezet kimaradt az enciklopédiából. a mint a klimatologikus viszonyokat tárgyaló fejezet is elpárolgott a későbbi kötetekből.

A nemzetiségi térkép meglehetősen gyarló, bizony ennél is lehetett volna különbet szerkeszteni. Sehogy sem illik bele e fényes munkába.

Látok a könyvben pompás palotákat, kastélyokat, úri, nyári és vadászlakokat, szemvidító angol parkokat, udvarokat négyes fogatokkal és háttas-lovakkal, az előtérben, de nem látok egyetlen parasztházat, egyetlen paraszttudvart, kocsit, ekét vagy effélét. Pedig azt hiszem, ilyeneket is lehet találni Biharországban s ha az úri kastély ott pompázik a könyvben, legyen ott árnyékában a paraszt kunyhó is.

Pedig talán nem csúfította volna el a könyvet az olyan házacska sem, a melyeknek csúcsfala (!) van és pedig csonka (!) (előtte előkert!), a melyeknek fedele gúlaalakú (!), vagy teteje magasabb, mint maga a ház. (Talán a házfedél?).

Az építkezés leírásáról nem szólok. Olvassa el kiki s alkosson róla ítéletet. Ha már a leírás gyenge és felette hiányos, legalább képet láthatnánk róla egy pár alaprajzzal. Az eddigi kötetekben csak találunk képeket parasztházakról, sőt pl. a nyitraiban néhány uteza látképét is: itt hiányoznak. Hogy a házberendezésről, a telekről, gazdálkodásról stb. semmit se olvashatunk, majdnem természetesnek látszik.

A lakodalmi rigmusok helyett véleményünk szerint jobb lett volna egy pár falunak a látképét közölni (egy véletlenül belekerült —

Lunkászprie — az ott lévő fűrésztelep kedvéért s az olvasó legalább fogalmat kap a hegyvidéki oláh falvak településéről!), egy párnak belsőségét s határát mutató térképét s efféléket.

Sokat lehetne még itt is időzni, de egyelőre hallgatunk s csak a meglévő képekről szólunk még egyetmást. Mindenekelőtt konstatáljuk, hogy az előző kötetekéhez képest valamivel megkevesbedtek.

Nem beszélek a gazdagon illusztrált nyitrai kötetről, de még a szabolcsiban is egy képpel többet találunk, holott Bihar területileg is nagyobb, ethnicuma is tarkább. Kár volt például a németektől és tótoktól (a kikről bizonyára kevesen tudnak) egy-egy képet sajnálni. De más baja is van ezeknek a képeknek. Nem terjednek ki a népélet minden jelenségére. Négynek kivételével tisztán costume-képek. Csak az előbb említett szabolcsi kötetben is találunk taligást, ekhós szekeket, malmot stb, itt semmi egyebet, mint ünneplő ruhába bújtatott alakokat. Pedig azt hisszük, itt is akadt volna masina elé való. Hibának tartom, hogy néhány jellegzetesebb anthropologiai típus-képet nem találunk. (Egy ide is bekerült, de azt hiszem, öntudatlanul). A sok városi ház, utca, mindenféle takarékpénztár, tenyészlovak, sertések stb. helyett is lehetne néprajzi képeket adni. Szöveg nem is kell hozzájuk, beszélnének azok a nélkül is. Hogy a színes costume-képek nagyon keveset érnek, mindenki el fogja ismerni, plane ha nincs is megmondva, — mint itt — hogy mely községből valók. Az író úgy látszik feleslegesnek tartotta dátálni őket. Csak felemlitem, hogy az oláh viselet tárgyalása így kezdődik: „Az oláhok ruházata sem igen jellemző“. Ezt is bajos megérteni ethnografusnak!

A négy fentebb említett kép háziipari foglalkozást mutat. (A közlő szerint „Rómer Flóris albumából valók“. Erről is szerettünk volna egy pár szót hallani!) Ezeket örömmel üdvözljük, bár több volna belőlük. Így helyén valónak tartottuk volna, ha a felsorolt gölöncsér-telepek productumairól is közöltek volna egy képet, a melyen a paraszt agyagművesség termékeit láthattuk volna, vagy teszem azt, a zszindelyhorzsolásról!) (39. l. A. Kimpányban).

Említés van oláh varrottasokról. Ezekből sem ártott volna egy kép.

Ilyenformán lehetne végig szántani a czikknek többi fejezeteit is, de elhagyom, hogy azt ne mondják, túlságos sok bennem a rossz-akarát s mindenáron kötözködni akarok. Pedig nem! Csak sajnálattal látom, hogy a néprajzi részszel kevés becsületet vall az enciklopédia. Hanem a jövendő kötetet majd részletesebben ismertetjük.

Bátky Zsigmond.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője.

Szerkeszti : Dr. JANKÓ JÁNOS.

II. évf.

1901. december

10. szám.

A M. N. MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK KÉZI SZAKKÖNYVTÁRA.

I. Pótlék : Az 1901. évi szerzemények (1001—1300.).

Abyssinia; Provinces Équatoriales d'Abyssinie. (L. Paris, 1181. cz. alatt !)

Ammon, O.; Zur Anthropologie der Badener. Jena, 1899. 8°. (1224.)

Andree, R.; Ethnographische Parallelen und Vergleiche. Leipzig, 1889. 8°. (1093.)

Andrián, v. Frhrr.; Der Höhencultus asiatischer und europäischer Völker. Wien, 1891. 8°. (1278.)

Anthropologicseszkaja; -- Vysztaavka imperatorszkova obszesztva ljubitelej jesztesztvoznaniija, anthropologii i ethnographii v Moszkve, 4 k. Moszkva, 1877—1886. 4°. (1052.)

Anthropologie; L' —, 12 k. Paris, 1890—1901. 8°. (1044.)

Anthropologist; „American —“, 1901. New-York. 8°. (497.)

Archiv; — für Anthropologie, 1901. Braunschweig. 4°. (357.)

— —; Internationales — für Ethnographie, 1901. Leiden, 4°. (53.)

Athenaeum; Az — nagy képes naptára, 1901. évre. Budapest, 8°. (1041.)

Baedeker, K.; I. Paris und Umgebungen. II. Strassenverzeichniss und Pläne von Paris. Leipzig, 1888. 8°. (1003.)

— —; I. Paris nebst einigen Routen durch das nördliche Frankreich. II. Plan-Anhang zu Baedekers Reisehandbuch für Paris. Leipzig, 1900. 8°. (1016.)

Baer, K. E. v.; Die Makrokephalen im Boden der Krym und Österreichs. Szentpétervár, 1860. 4°. (1068.)

Baky, G.; Az urbér. Szabadka, 1900. 8°. (1180.)

Balfour, H.; The evolution of decorative art. London, 1893. 8°. (1085.)

Bard, E.; Les Chinois chez eux. Paris, 1900. 8°. (1015.)

Bastian, A.; Die Völkerkunde und der Völkerverkehr unter seiner Rückwirkung auf die Volksgeschichte. Berlin, 1900. 8°. (1013.)

— —; Vorgeschichtliche Schöpfungslieder in ihren ethnischen Elementargedanken. Berlin, 1893. 8°. (1163.)

- Bastian, A**; Schöpfung oder Entstehung. Jena, 1875. 8°. (1263.)
 — —; Ein Besuch in San Salvador, der Hauptstadt des Königreiches Congo. Bremen, 1859. 8°. (1272.)
- Baumann, O.**; Afrikanische Skizzen. Berlin, 1900. 8°. (1038.)
- Baumgarten, J., dr.**; Amerika. Stuttgart, 1882. 8°. (1058.)
- Bericht**; — über die Vereinsjahre 1897/98, 1898/99 u. 1899/900 der Gesellschaft für Völker- und Erdkunde zu Stettin, 2 k. Wohrlau, 1900. 8°. (1122.)
- Berlin**; Catalog II. der ethnologischen Sammlung der Neu Guinea Compagnie, ausgestellt im Königl. Museum für Völkerkunde. Berlin, 1886. 8°. (1006.)
 — —; Führer durch das königliche Zeughaus in —. Berlin, 1892. 8°. (1009.)
 — —; Mittheilungen aus dem Museum für deutsche Volkstrachten und Erzeugnisse des Hausgewerbes zu —, 6 füzet. Berlin, 1897—1900. 8°. (1131.)
- Békésy, G., dr.**; Les hôpitaux et les maisons de santé de la Hongrie. Budapest, 1900. 8°. (1286.)
- Bihar**; Magyarország vármegyéi és városai: — vármegye és Nagyvárad. Budapest, 1901. 4°. (1300.)
- Binder, I., dr.**; A kenyér és a só, mint varázsszerek. (Klvt. a brassói m. kir. áll. főreáliskola 1900—1901. értesítőjéből.). Brassó, 1901. 8°. (1283.)
- Bobrinzkcj, A., A., Graf**; Ornament Gornjkh Tadzsikov Darvaza nagornaja Bukhara. Moszkva, 1900. 4°. (1025.)
- Bothmer, H.**; Kreta in Vergangenheit und Gegenwart. („Woerl's Reisebücher-Kollektion“-jából.). Leipzig, 1899. 8°. (1188.)
- Braungart, R., dr.**; Die Ackerbaugeräthe in ihren praktischen Beziehungen, wie nach ihrer urgeschichtlichen und ethnographischen Bedeutung, 2. k. Heidelberg. 1881. 8° és 4°. (1022.)
- Bräss, M.**; Beiträge zur Kenntniss der künstlichen Schädelverbindungen. Leipzig, 1887. 8°. (1241.)
- Brinton, D.**; Religions of primitive peoples. (Klot. az „Americ. Lectures on the History of Religions“ second series-éből, 1896—1897.). New-York, 1897. 8°. (1073.)
- Budapest**; Jelentés a M. Nemz. Múzeum 1900. évi állapotáról. Budapest, 1901. 8°. (959.)
- Bulletin**; — de la Société d'Anthropologie de Lyon, 17 k. Lyon, 1881—1898. 8°. (1228.)
- Bulletins**; — de la Société d'Anthropologie de Paris, 1901. Paris, 1901. 8°. (952.)
- Cartailhac**; Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme. (L. Chantre (1227.) cz. alatt.)
- Centralblatt**; — für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, 1901. Jena, 8°. (285.)
- Chalmers, J.**; Neuguinea. Leipzig, 1886. 8°. (1271.)
- Chantre, E.**; Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme. 2 k. Paris, 1885—1886. 8°. (1227.)
 — —; Premier âge du fer. 2 k. Paris 4° és 2°. (1229.)
 — —; Age du bronze. Paris, 1875—76. 4°. (1230.)

- Chantre, E.**; Missions scientifiques en Transcaucasie, Asie Mineure et Syrie : 1890—1894. Lyon, 1895. 4°. (1231.)
- — ; Études paléontologiques dans le bassin du Rhône. (Extrait des Archives du Muséum d'Histoire Naturelle de Lyon). Lyon, 1873—75. 4°. (1232.)
- — ; Recherches anthropologiques dans le Caucase, 5 k. Paris, 1885—1887. 4°. (1233.)
- Chatellier, P. du**; Les Pierres Gravées de Penhoat, en Saint-Coulitz et de Sanct-Belec, en Leuhan. Quimper, 1901. 8°. (1104.)
- — ; Quelques mensurations de Bigoudens faites sur le vivant. Quimper, 1900. 8°. (1105.)
- — ; Explorations sur les Montagnes d'Arrhées et leurs ramifications années 1895 & 1896. Saint-Brieuc, 1897. 8°. (1248.)
- Costa-Ferreira, A., A.**; Cranios Portugueses: II. Saturas. (Publicação da Sociedade d'Anthropologia.) Coimbra, 1899. 8°. (1249.)
- — ; Anomalies du ptérior. (Klvt. a „Revue de l'École Anthropologie de Paris“ VIII. k.-ből.) Paris, 1898. 8°. (1250.)
- Csurgó Gy.**; A jelenkori oroszok. (L. Murray, E. (1060.) cz. alatt!)
- Czakó, E.**; Az orsz. magy. iparművészeti múzeum és iskola könyvtárának címjegyzéke. Budapest, 1900. 8°. (1045.)
- Czernovitz**; Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums. (Achter Jahrgang.) Czernovitz, 1900. 8°. (1158.)
- — ; Rechenschaftsbericht des Bukowiner Landes-Museums in —, für das Jahr 1900. Czernovitz, 1900. 8°. (1159.)
- Czirbusz, G.**; A zene az ethnographiában. Szeged. 1885. 8°. (1150.)
- — ; A Keleti vagy Rutén-Kárpátokban. (Klvt. a „Turisták Lapja“ XI. évf.-ból). Nagy-Károly. 8°. (1151.)
- — ; A gyalui Magurán. (Klvt. a „Turisták Lapja“ III. évf.-ból). Kolozsvár 8°. (1152.)
- — ; A krassován bulgárok. (Klvt. a „Földrajzi Közlemények“ 1883. évfolyamából). Budapest, 1883. 8°. (1154.)
- — ; A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza. Temesvár, 1882. 8°. (1155.)
- Darmstadt**; Die archäologischen Sammlungen. (Grossherzoglich Hessisches Museum.). Darmstadt, 1897. 8°. (1112.)
- Dánia**; Le Danemark (L. Paris (1083.) cz. alatt).
- — ; Atuagagdliutit, nalinginarnik tusaruminásassunik univkát. 2 k. 1887—88., 1895—96. 4°. (1088.) (Grönlandi eszkimó nyelven.)
- Degrand, A.**; Souvenirs de la Haute-Albanie. Paris, 1901. 8°. (1294.)
- Deniker, J.**; Les races et les peuples de la terre. Paris, 1900. (1091.)
- Dirr, A.**; Le totémisme. (L. Frazer, (1161.) cz. alatt.)
- Dorsey, G., A.**; The ocimbanda, or witch-doctor of the Ovimbundu of portuguese Southwest Africa. (Klvt. a „Journal of American Folk-Lore“-ből) Chicago. 8°. (1194.)
- — ; The Stanley Mc Cormick Hopi Expeditions. (Reprinted from Science, N. S. Vol. XIII.). Chicago, 1901. 8°. (1193.)
- Driesman, H.**; Das Keltentum in der Europäischen Blutmischung. Leipzig, 1900. 8°. (1076.)

- Edelspacher, A.; Darwin és a nyelvtudomány. (L. Schleicher, Á. (1176.)
cz. alatt.)
- Egede, P.; Nachrichten von Grönland. Kopenhagen, 1790. 8°. (1270.)
- Ethnographia; —, 1901. Budapest, 8°. (39.)
- Ethnographicsszkiija. (L. Karta (1054.) cz. alatt.)
- Ethnology; American —. (L. Powell, I. W. (1094.) cz. alatt !)
- Értesítő; Archaeologiai —, 1901. Budapest. 8°. (965.)
- Ferenczy, Gy.; A civilizáció bölcsője. Debreczen, 1900. 8°. (1086.)
- Ferrario, G. Dott.; L'America, 1 k. Milano, 1820. 4°. (1030)
- Fischer K.; La Norvège ouvrage officiel publié a l'occasion de l'Exposition
Universelle de Paris 1900. Kristiania, 1900. 8°. (1023.)
- Fischer, O.; Über die Bewegung des Fusses und die auf denselben einwir-
kenden Kräfte. Leipzig, 1901. 8°. (1297.)
- Forster, Gy.; III. Béla magyar király emlékezete. Budapest, 1900. 4°. (1299.)
- Frankfurt; Die Sammlungen des Städtischen Historischen Museums zu —
am Main. I. Atheilung für Völkerkunde. Frankfurt, 1899. 4°. (1129.)
- Frazer, M. J. G.; Le totémisme. Paris, 1898. 8°. (1161.)
- Freshfield, D. W.; Hints to travellers scientific and general. London, 1889.
8°. (1005.)
- Frobenius, L.; Probleme der Kultur. Berlin, 1901. 8°. (1259.)
- Futterer, K.; Durch Asien: I. k. Geographische Charakter-Bilder. Berlin,
1901. 8°. (1100.)
- Galgóczy Ch. de.; La société nationale d'agriculture de Hongrie. Budapest,
1900. 8°. (1285.)
- Gennep, A. van; Le totémisme. (L. Frazer (1161.) cz. alatt !)
- Gill, W., W.; Neuguinea. (L. Chalmers (1271.) cz. alatt !)
- Gliubich, S.; Galleria di dalmati illustri. (L. Vuletič-Vurkasovič (1215.) cz.
alatt !)
- Globus; — 1901. Braunschweig. 4°. (257.)
- Graz; Führer durch das Culturhistorische und Kunstgewerbe-Museum in —.
Graz, 1898. 8°. (1128.)
- Groos, K.; Die Spiele der Menschen. Jena, 1899. 8°. (1204.)
- Grosse, E.; Kunstwissenschaftliche Studien. Tübingen, 1900. 8°. (1090.)
- Grönland; Résumé des communications sur le Groenland, 2 füzet. Copenhague.
8°. (1080.)
- Grube, W.; Zur Pekingener Volkskunde. (Veröffentlichungen aus dem Königl.
Mus. f. Völkerkunde. VII. Bd. 1—4. Heft.) Berlin, 1901. 4°. (1258.)
- Grünwedel, A.; Buddhistische Kunst in Indien. Berlin, 1893. 8°. (1010.)
- Guendias, E., v.; Spanien und die Spanier. Brüssel, 1847. 4°. (1279.)
- Günther Fr.; Der Harz. (Land u Leute. Monographien IX. k.) Bielefeld, 1901.
8°. (1246.)
- Haberlandt, M., dr.; Völkerkunde. (Sammlung Göschen.) Leipzig, 1898. 8°. (1244.)
- Hagen, K., dr.; Bericht des Mus. f. Völkerkunde zu Hamburg. (L. Hamburg
(1126.) cz. alatt !)
- —, Altertümer von Benin im Mus. f. Völkerk. zu Hamburg. (L. Hamburg
(1127.) cz. alatt !)

- Halász, S., dr.; Közgazdasági Lexikon, 3 k. Budapest, 1898—1901. 8°. (1099.)
- Hamburg; Museum für Völkerkunde: Bericht für das Jahr 1899. Hamburg, 1900. 8°. (1126.)
- —; Altertümer von Benin im Museum für Völkerkunde zu Hamburg. 1900. 8°. (1127.)
- Hansen J.; Liste over Beboerne af Grenlands Ostkyst. Kjøbenhavn, 1887. 8°. (1078.)
- Hauer, Fr., Ritter v.; Allgemeiner Führer durch das k. k. naturhistorische Hofmuseum. Wien, 1891. 8°. (1007.)
- Hazelius, A.; Samfundet för Nordiska Museets Främjande. (L. Stockholm (1234.) cz. alatt!)
- —; Afbildningar af Föremål. (L. Stockholm (1235.) cz. alatt!)
- —; Handlingar angående. (L. Stockholm (1236.) cz. alatt!)
- —; Meddelanden från Nordiska Museet. (L. Stockholm (1237.) cz. alatt!)
- —; Winterbilder från Skansen. (L. Stockholm (1239.) cz. alatt!)
- Hermann, O.; Die Forschungsreisen des Grafen Eugen Zichy in Asien. Dritte Reise. Band I. Recensiert von —. Budapest, 1900. 8°. (1046.)
- Hesse-Wartegg, E.; Siam, das Reich des weissen Elefanten, Leipzig, 1899. 8°. (1292.)
- Hoernes, M., dr.; Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. (L. Mittheilungen (1036.) cz. alatt!)
- Holm, G.; I. Ethnologisk Skizze af Angmagsalikerne. II. Liste over Beboerne af Grenlands Ostkyst. III. Tavler med tilhoerende Forklaring til Ethnologisk Skizze af Angmagsalikerne. Kjøbenhavn, 1887. 8°. (1078.)
- Hongrie; Organisation du service vétérinaire en Hongrie. Budapest, 1900. 8°. (1287.)
- —; Le porc en —. (L. Porc (1288.) cz. alatt!)
- Horváth, I.; A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának czímjegyzéke. I. Ös nyomtatványok. Budapest, 1895. 8°. (1177.)
- Huszka, J.; Magyar ornamentika. Budapest, 1898. 4°. (1053.)
- Innsbruck; Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Voralberg. Innsbruck, 1900. 8°. (1124.)
- —; Führer durch das Tiroler Landes-Museum Ferdinandeum in —. Innsbruck, 1900. 8°. (1184.)
- Jaekel, V.; Studien zur vergleichenden Völkerkunde. Berlin, 1901. 8°. (1028.)
- Jankó, J., dr.; Válasz Hermann Ottó úrnak a „Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása“ czimű könyv I. kötetéről írt recensiójára. Budapest, 1900. 8°. (1047.)
- —; Antwort an Herrn Otto Herman, auf seine über Band I. des Werkes: „Dritte asiatische Expedition des Grafen Eugen Zichy“ geschriebene Recension. Anhang: Antwort Dr. Willibald Semayers auf die Bemerkungen Herrn Otto Hermans zur Übersetzung desselben Werkes. Budapest, 1900. 8°. (1048.)
- —; A kalotaszegi és erdélyi magyarságról. (Klvt. az „Erdély“ 1892. évf.-ból). Kolozsvár, 1892. 8°. (1164.)
- —; A magyar halászat eredete. (L. Zichy Jenő (1284.) cz. alatt!)

- Jesup; Ethnographical Album of the North Pacific Coasts of America and Asia, Part I. New-York, 1900. 4°. (1037.)
- Journal; The — of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1901. London. 8°. (773.)
- —; — of the North-China Branch of the Royal Asiatic Society, 33 k. Shanghai, 1858—1896. 8°. (1095.)
- Kalendar; Szibirszkij torgovo-promyslénnyj i szpravocsnij — na 1889 god. (L. Szibirszkij (1055.) cz. alatt!)
- Kalotaszeg; Varrottas-album. (L. Pentsy, J. (1295.) cz. alatt!)
- Karta; Ethnographiceszkija — Dagesztanszkoi Oblaszti. Tiflisz, 1871. tkp. (1054.)
- Karutz, R. dr.; Zur westafrikanischen Maskenkunde. (Klvt. a Globus LXXIX. k.-ből.) Braunschweig, 1901. 4°. (1262.)
- —; Die afrikanischen Hörnermasken. (Klvt. a Mittheil. d. Geogr. Gesellsch. in Lübeck 1901. évf.-ből.) Lübeck, 1901. 8°. (1261.)
- Kádár, J.; Szolnok-Doboka vármegye monographiája. II. k.: A vármegye közséégeinek részletes története. Deés, 1900. 8°. (1014.)
- Kerp, H.; Am Rhein. (Land u. Leute. Monographien X. k.) Bielefeld, 1901. 8°. (1254.)
- Kjakhta; Travaux de la Sous-Sect. Troïtkossawsk — etc. de la Societ. Imp. Russe de Geographie. (L. Troïtkossawsk (1125.) cz. alatt!)
- Knortz, K.; Aus der transatlantischen Gesellschaft. Leipzig, 1882. 8°. (1059.)
- Kopenhága; Katalogover Dansk Folkemuseum i Kjøbenhavn. Kjøbenhavn, 1892. 8°. (1179.)
- Kornerup, Th.; Aperçu des „Meddelelser om Grønland“, 1876—1899. Copenhagen, 1900. 8°. (1079.)
- —; Islande. Copenhagen, 1900. 8°. (1082.)
- Krauss, Fr., S., dr.; Ethnographische Fragebögen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. I. Südslaven. Wien, 1884. 8°. (1192.)
- —; Die vereinigten Königreiche: Kroatien und Slavonien. Wien, 1889. 8°. (1222.)
- —; Sitte und Brauch der Südslaven. Wien, 1885. 8°. (1223.)
- —; Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. Münster i/W., 1890. 8°. (1253.)
- Krämer, A., dr.; Die Samoa-Inseln, 2 füzet. Stuttgart, 1901. 4°. (1255.)
- Kubinyi F.; Magyarország és Erdély képekben, 4 k. Pest, 1854. 4°. (1280.)
- Kuun G., gr.; Ismereteink Tibetről. Budapest, 1900. 8°. (1029.)
- Lacher, K.; Führer durch das Culturhist. u. Kunstgewerbe-Museum Graz. (L. Graz (1128.) cz. alatt!)
- Landau, W., Frhrr. v.; Neue phöniciische und iberische Inschriften aus Sardinien. (A Mittheilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft 1900. évf.-ből.) Berlin, 1900. 8°. (1149.)
- —; Beiträge zur Altertumskunde des Orients: II. Die phöniciischen Inschriften. Leipzig, 1899. 8°. (1185.)
- Lansdell, H.; Russisch-Central-Asien, nebst Kuldscha, Buchara, Chiwa und Merw, 2 k. Leipzig, 1885. 8°. (1264.)
- Lapouge, G., V., de; L'Aryen. Paris, 1899. 8°. (1084.)

- Larisch, R., v.; Der „Schönheitsfehler“ des Weibes. München, 1896. 8°. (1069.)
- Lauterer J., dr.; Australien und Tasmanien. Freiburg i/Breisgau, 1900. 8°. (1051.)
- Laville, M., A.; 1. Addition à la note du 3 novembre 1898 sur les sépultures d'Orly. 2. Station néolithique des Frênes-les-Rungis. 3. „Coups de poings“ avec talon et poignée réservés, disque, coin et dents d'Asiniens! des couches à corbicules de Cergy. (Extrait des Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, 1898. IX. tom.). Paris, 1898. 8°. (1106.)
- —; 1. Coupe prise à côté du gisement à ossements humains et à silex taillés d'Aunay-sous-Crécy. 2. Couche infra-néolithique rue Danton. (Extraits des Bulletins de la Société d'Anthrop. de Paris.) Paris, 1899. 8°. (1107.)
- —; Stations archéologiques de Draveil. (Extrait des Bulletins de la Société d'Anthrop. de Paris.) Paris, 1899. 8°. (1108.)
- —; 1. Fond de cabane gauloise de Montereau. 2. Gisement néolithique près de Montereau. 3. Stations préhistorique et gallo-romaine de Mont-Aimé (Marne). (Extrait des Bullet. de la Société d'Anthrop. de Paris.) Paris, 1899. 8°. (1109.)
- —; Sépultures anciennes d'Orly. (Extrait des Bullet. de la Société d'Anthrop. de Paris.) Paris, 1898. 8°. (1110.)
- —; Etude des limons et graviers quaternaires à silex taillés de la Glacière, Bicêtre et Villejuif suivie d'une note sur un gisement de silex taillés dans les limons à briques de Mantes-la-Ville. (Extrait de „L'Anthropologie“, Tome IX.) Paris, 1898. 8°. (1111.)
- —; Stations préhistoriques des Hautes-Bruyères. Commune de Villejuif. (Seine.) (Extrait de „L'Anthropologie“, Tome VIII.) Paris, 1897. 8°. (1247.)
- Lehmann, C., dr.; Das hungernde Russland. Stuttgart, 1900. 8°. (1026.)
- Leiden; Veröffentlichungen aus dem Niederländischen Reichsmuseum für Völkerkunde zu Leiden. Serie II. Nr. 2.: Album der Ethnographie des Congobeckens. I. rész. Leiden, 1901. 2°. (1092.)
- —; Rijks Ethnographisch Museum te —. Verslag van den Directeur over het tijdvak van 1. Oct. 1899 tot 30. Sept. 1900. 'SGravenhage, 1900. 8°. (1260.)
- Lendenfeld, R., dr., v.; Neuseeland. (Bibliothek für Länderkunde, IX. Band.) Berlin, 1900. 8°. (1027.)
- León, N., dr.; Apuntes para una bibliografía antropología de México. (Somatología.) Mexico, 1901. 8°. (1123.)
- Lortet, dr.; Études paléontologiques dans le bassin du Rhône. (L. Chantre, E. (1232.) cz. alatt!)
- Lumhotz, K.; Unter Menschenfressern. Hamburg, 1892. 8°. (1269.)
- Lundenberg, R., dr.; Meddelanden rörande sveriges Fiskerier, 2 fuzet. Stockholm, 1888. 8°. (1021.)
- Lübeck; Bericht des Museums für Völkerkunde in —, 1900. Lübeck, 8°. (513.)
- Madagaszkár; Les colonies françaises: Madagascar. (L. Paris (1182.) cz. alatt!)
- Mandello Gy., dr.; Közgazdasági Lexikon. (L. Halász S. (1099.) cz. alatt!)
- Mansuy, H.; Stations préhistoriques des Hautes-Bruyères, Commune de Villejuif. (Seine.) (L. Laville, A. (1247.) cz. alatt!)

- Marcel, M., S.**; Notice des Objets exposés dans la Section de Géographie. Paris, 1889. 8°. (1011.)
- Martin, F., R.**; Die persischen Prachtstoffe im Schlosse Rosenborg in Kopenhagen. Stockholm, 1901. 4°. (1296.)
- Meineke, G.**; Deutsche Kolonial-Ausstellung 1896. Gruppe XXIII. der Berliner Gewerbe-Ausstellung 1896. Berlin, 1896. 8°. (1012.)
- Merzbacher, G.**; Aus den Hochregionen des Kaukasus, 2 k. Leipzig, 1901. 8°. (1221.)
- Meyer, A., B.**; Album von Papua-Typen: II. Nord-Neu-Guinea, Bismarck-Archipel, Deutsche Salomo Inseln. Dresden, 1900. 4°. (188.)
- Meyer, Cl., H.**; Badisches Volksleben im neunzehnten Jahrhundert. Strassburg. 1900. 8°. (1189.)
- Meyer, H., dr.**; Das deutsche Volkstum. Leipzig, 1898. 8°. (1075.)
- Meynert, Th., dr.**; Bericht über die Untersuchung an den Gebeinen Ludwig van Beethoven's. (L. Toldt, C., dr. (1200.) cz. alatt!)
- Middendorff, v.**; Sibirische Reise, IV. Band: Uebersicht der Natur Nord- und Ost-Sibiriens. St.-Petersburg, 1875. 4°. (1057.)
- Minerva**; — Jahrbuch der gelehrten Welt, 1901/902. Strassburg, 8°. (352.)
- Mittheilungen**; — der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1901. Wien. 4°. (284.)
- —; — Wissenschaftliche — aus Bosnien und der Hercegovina, 1—4. és 7. k. Wien, 1893—1886 és 1900. 8°. (1036.)
- —; — der Deutschen Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens, Band VIII. 2. Theil. Tökyö, 1900. 8°. (1251.)
- Montelius, O.**; Der Orient und Europa, I. Heft. Stockholm, 1899. 8°. (1040.)
- Moorehead, W., K.**; Prehistoric implements. Cincinnati. 1900. 8°. (1031.)
- —; The Bird-Stone ceremonial. Saranac Lake, 1899. 4°. (1032.)
- Mortillet, A., de**; Distribution géographique des Dolmens et des Menhirs en France. (Klvt. a „Revue de l'École d'Anthropologie de Paris“ onzième année-jából.) Paris, 1901. 8°. (1252.)
- Moszkva**; Anthropologicseskaja Vysztavka imperatorszkova obscesztva ljubitelej jesztesztvoznanija, anthropologii i ethnographii v Moszkve. (L. Anthropologicseskaja (1052.) cz. alatt!)
- Munkácsi B.**; Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. k. Budapest, 1901. 8°. (1256.)
- Murray, C., E.**; A jelenkori oroszok. Budapest, 1880. 8°. (1060.)
- Müller, J., dr.**; Das sexuelle Leben der Naturvölker. Augsburg, 1900. 8°. (1024.)
- Nagyszében**; Führer durch Hermannstadt und dessen Umgebung. Hermannstadt, 1896. 8°. (1289.)
- Nieboer, H., J., dr.**; Slavery as an industrial system ethnological researches. Hague, 1900. 8°. (1020.)
- Nordenskiöld, A., E., Frhrr. v.**; Studien und Forschungen, veranlasst durch meine Reisen im hohen Norden. Leipzig, 1885. 8°. (1265.)
- —; Die wissenschaftlichen Ergebnisse der Vega-Expedition. Leipzig. 8°. (1266.)

- Nordenskiöld, A., E., Frhrr. v.;** Die Umsegelung Asiens und Europas auf der Vega, 2 k. Leipzig, 1882. 8°. (1267.)
- —; Grönland. Leipzig, 1886. 8°. (1268.)
- Nordhoff, C., H.;** Peninsular California. New-York, 1888. 8°. (1008.)
- Nyelvőr;** Magyar —, 30 k. Budapest, 1872—1901. 8°. (1242.)
- Nyelvtudományi Közlemények;** —, 1895. évf. 3. füzet. Budapest. 8°. (1245.)
- Olsen, B.;** Katalog over Dansk Folkemuseum i Kjoebenhavn. (L. Kopenhága (1179.) cz. alatt!)
- Osztrák-Magyar Monarchia;** Az — írásban és képben. 351—396. füzet. Budapest, 1901. 4°. (209.)
- Outes, F., F.;** Estudios etnográficos. Buenos-Aires, 1899. 8°. (1190.)
- Panckoucke, C., L., F.;** Description de l'Égypte, 20 k. Paris 1821—1830. 8°. (1089.)
- —; Description de l'Égypte: Tableau, 8 k. Paris, 1820—1826. 2°. (1089.)
- Parkinson, R.;** Album von Papua-Typen: II. Nord-Neu-Guinea, Bismarck-Archipel, Deutsche Salomo-Inseln. (L. Meyer, A., B. (188.) cz. alatt!)
- Parvus;** Das hungernde Russland. (L. Lehmann, C. (1026.) cz. alatt!)
- Pauler Gy.;** A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. 4°. (1050.)
- —; A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 8°. (1087.)
- Páris;** Annales du Musée Guimet: Bibliothèque d'études, 9. k. Paris, 1901. 8°. (821.)
- —; Catalogue de l'Exposition Historique installée dans le Pavillon de la Hongrie. Paris, 1900. 8°. (1061.)
- —; Guide pour la Collection Historique installée dans le Pavillon de la Hongrie. Budapest, 1900. 8°. (1062.)
- —; L'Hindouisme dans l'archipel des Indes Orientales. (Extrait du guide à travers la Section des Indes Néerlandaises.) Paris, 1900. 8°. (1063.)
- —; Le Siam. (Exposition Universelle de 1900, Paris.) Paris, 1900. 8°. (1064.)
- —; Manuel et catalogue officiels de la Section de Ceylan. (Exposition Universelle de 1900, Paris.) Colombo, 1900. 8°. (1065.)
- —; Le Danemark. (Exposition Universelle de 1900, Paris.) Copenhague, 1900. 8°. (1083.)
- —; Provinces Équatoriales d'Abyssinie. (Exposition Universelle de 1900, Paris.) Paris, 1900. 8°. (1181.)
- —; Les colonies françaises: Madagascar. (Exposition Universelle de Paris, 1900.) Paris. 1900. 8°. (1182.)
- —; Les colonies françaises: Une Mission au Sénégal. (Exposition Universelle de Paris, 1900.) Paris, 1900. 8°. (1183.)
- Pentsy J.;** Kalotaszegi varrottas-album, Kolozsvár. 4°. (1295.)
- Pikler, Gy., dr.;** Der Ursprung des Totemismus. Berlin, 1899. 8°. (1066.)
- Porc;** Le — en Hongrie. Budapest, 1900. 8°. (1288.)
- Pósta B. dr.;** A kaukázusi archeologiai gyűjtemény Inírása. (L. Zichy J. gr. (1284.) cz. alatt!)
- Powell, J., W.;** Report of the bureau of ethnology to the secretary of the Smithsonian Institution, 17 évf. Washington, 1879—1897. 8°. (1094.)
- Prága;** Vestník (Narodopisné Musea Českoslovanské), 1901, Únor, Praga. 8°. (1160.)

- Publication; Report of the bureau of ethnology etc. of the Smithsonian
• Instit. (L. Powell J. W. (1094.) cz. alatt!)
- Quilling, F., dr.; Die Sammlungen des Städtischen Historischen Museums zu
Frankfurt am Main. (L. Frankfurt (1129.) cz. alatt!)
- Radde, G., dr.; Bericht über das Kaukasische Museum und die öffentliche
Bibliothek in Tiflis für das Jahr: 1893, 1894/95 und 1900. Tiflis. 8°.
(1096.)
- —; Kratkij putevoditel po Kavkazszkomu Muzeju. Tiflis, 1895. 8°. (1097.)
- —; Kurze Geschichte der Entwicklung des Kaukasischen Muzeums während
des ersten 25 Jahre seines Bestehens. 1 Januar 1867 bis Januar 1892.
Tiflis, 1891. 8°. (1098.)
- Rau, Ch.; Prehistoric fishing in Europe and North America. Washington,
1884. 4°. (1035.)
- Report; (Ethnology. Washington). (L. Powel, J. W. (1094.) cz. alatt!)
- Rink, H.; Den oestgroenlandske Dialekt. (Saertryk af „Meddelelser om Gron-
land“. X.) Kjoebenhavn, 1887. 8°. (1081.)
- Rohrbach, J.; Das Seilergewerbe in seinem ganzen Umfange. Weimar, 1886.
8°. (1291.)
- Salvator, Ludwig, Ehgz; Eine Yacht-Reise an den Küsten von Tripolitanien
und Tunesien. Würzburg, 1874. 8°. (1004)
- Sbornik; Národopisný — Československý. VII. k. Praze, 1901. 8°. (503.)
- Schanz, M.; Australien und die Südsee an der Jahrhundertwende. Berlin,
1901. 8°. (1043.)
- Schiaparelli, G., V.; Studio comparativo tra le forme organiche naturali e
le forme geometriche pure. (L. Vignoli, T. (1103.) cz. alatt!)
- Schleicher Á.; Darwin és a nyelvtudomány. Budapest, 1878. 8°. (1176.)
- Schmeltz, J., D., E., dr.; Album der Ethnographie des Congobeckens. (L.
Leiden (1092.) cz. alatt!)
- —; Rijks Ethnographisch Museum te Leiden. Verslag van den Directeur.
(L. Leiden (1260.) cz. alatt!)
- Schmidt, P., W.; Die Jabim-Sprache. (Sitzungsberichte der Kais. Akademie
der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe, Bd. CXLIII.)
Wien, 1901. 8°. (1191.)
- Schurtz, H.; Das afrikanische Gewerbe. Leipzig, 1900. 8°. (1067.)
- —; Das Augenornament und verwandte Probleme. Leipzig. 1895. 8°. (1070.)
- —; Urgeschichte der Kultur. Leipzig, 1900. 8°. (1077.)
- Schwarz, Fr., v.; Turkestan, die Wiege der indogermanischen Völker. Frei-
burg i/Breisgau, 1900. 8°. (1049.)
- Seler, Caecilie; Auf alten Wegen in Mexiko und Guatemala. Berlin, 1900.
8°. (1042.)
- Seler, Ed., dr.; Das Tonalamatl der Aubin'schen Sammlung. (Manuscripts
Mexicans, Paris, Nr. 18—19.) Berlin, 1900. 4°. (1156.)
- Semayer, V., dr.; Antwort auf die Bemerkungen Herrn Otto Hermans zur
Übersetzung desselben (Dritte asiatische Expedition des Grafen Eugen
Zichy) Werkes. (L. Jankó J., dr. (1048.) cz. alatt!)

- Sergi, G.;** De combien le type du crâne de la population actuelle de la Russie centrale diffère-t-il du type antique de l'époque des kourganes? (Comptes-Rendus du XII. congrès international de Médecine Moscou, 1897. Section I.: Anatomie, Anthropologie, Histologie.) Moscou, 1900. 8°. (1118.)
- —: Crani umani delle antiche tombe di Alfedena. (Estratto dagli atti della Società Romana di Anthropologie. Vol. VII.) Roma, 1898. 8°. (1114.)
- —; Crani preistorici della Sicilia. (Estratto dagli atti della Soc. Rom. di Anthr. Vol. VI.) Lanciano, 1899. 8°. (1115.)
- —; Specie e varietà umane. (Estratto dalla „Rivista di Scienze Biologiche“. Vol. I.) Como, 1899. 8°. (1116.)
- —; Le forme del cranio umano nello sviluppo fetale in relazione alle forme adulte. (Estr. dalla „Rivista di Scienze Biologiche“, Vol. II.) Como, 1900. 8°. (1117.)
- —; L'indice ilio-pelvico o indice sessuale nel bacino delle razze umane. (Estratto dalla Rivista „La Clinica Ostetrica“. Vol. III.) Roma, 1899. 8°. (1118.)
- —; Intorno ai primi abitanti di Europa. (Estr. dagli atti della Soc. Rom. di Anthr. Vol. VI.) Lanciano, 1899. 8°. (1119.)
- —; Intorno alle origini degli Egiziani. (Estr. dagli atti della Soc. Rom. di Anthr. Vol. V.) Lanciano, 1900. 8°. (1120.)
- —; Studi di crani antichi. (Estr. dagli atti della Soc. Rom. di Anthr. Vol. VII.) Lanciano, 1900. 8°. (1121.)
- —; Crani Esquimesi. (Estr. dagli atti della Soc. Rom. di Anthr. Vol. VII.) Roma, 1901. 8°. (1226.)
- Sievers, W., dr.;** Amerika. Leipzig, 1894. 8°. (1281.)
- Somló, Felix, dr.;** Der Ursprung des Totemismus. (L. Pikler, Gy., dr. (1066.) cz. alatt!)
- Söderblom, N.;** La vie future d'après le mazdeisme a la lumière des croyances parallèles dans les autres religions. (Annales du Musée Guimet. Bibliothèque d'Études. Tome IX.) (L. Páris (821.) cz. alatt!)
- Starr, Fr.;** Notes upon the ethnography of Southern Mexico. (Reprinted from Volume VIII. Proceedings of Davenport Acad. of Nat. Sciences.) Davenport, 1900. 8°. (1033.)
- —; Indians of Southern Mexico. Chicago, 1899. 4°. (1034.)
- Stockholm;** Samfundet för Nordiska Museets Främjande, 15 füzet. Stockholm, 1881—1898. 8°. (1234.)
- —; Afbildningar af Föremal i Nordiska Museet. 7 füzet. Stockholm, 1888—1892. 4°. (1235.)
- —; Haldningar angående Nordiska Museet, 4 k. Stockholm, 1900. 8°. (1236.)
- —; Meddelanden från Nordiska Museet, 2 k. Stockholm, 1898—1900. 8°. (1237.)
- —; Karta öfver Nordiska Museets Anläggningar på Skansen. Stockholm, 1897. tkp. (1238.)
- —; Vinterbilder från Skansen. Stockholm, 1901. 4°. (1239.)
- Stratz, C., H., dr.;** Die Schönheit des Weiblichen Körpers. Stuttgart, 1899. 8°. (1240.)

- Sudan; Report on the Egyptian provinces of the —, Red Sea and Equator. London, 1884. 8°. (1002.)
- Sundstral, Fr.; Aus dem Lande, der Karaiben. Berlin, 1900. 8°. (1039.)
- Századok; —. A magyar történelmi társulat közlönye. 34 k. Budapest, 1867—1900. 8°. (1130.)
- Szeben vármegye; Muster von Leinenstickereien sächsischer Bäuerinnen aus den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns. Hermannstadt, 1896. 8°. (1178.)
- Szenegál; Une mission au Sénégal. (L. Páris (1183.) cz. alatt!)
- Szent-Ágota; Aus der Vergangenheit und Gegenwart des königl. freien Marktes Agnetheln. Hermannstadt, 1900. 8°. (1290.)
- Szentgyörgyi L.; Kalotaszegi varrottasalbum. (L. Pentsy, J. (1295.) cz. alatt!)
- Szibirszkij; — torgovo-promyslennyj i szpravocsnyj Kalendar na 1899. god. Tomsk, 1899. 8°. (1055.)
- Szilágyi, S.; A magyar honfoglalás kútfői. (L. Pauler, Gy. (1050.) cz. alatt!)
- Szinnyei, J.; Magyar Tájszótár. (L. Tájszótár (1243.) cz. alatt!)
- Szongott Kr.; A magyarhoni örmény családok genealogiája, tekintettel ezeknek egymás között levő rokonságára s a vezeték- és keresztnemek etymologiai értelmére. Szamosújvár, 1838. 8°. (1298.)
- Tájszótár; Magyar —. 2 k. Budapest, 1893—1901. 8°. (1243.)
- Temesváry, R., dr.; A tejelválasztás és szoptatás élet- és kórtanának kézikönyve. Budapest, 1901. 8°. (1282.)
- Tiflis; Bericht über das Kaukasische Museum etc. in —. (L. Radde, G. (1096.) cz. alatt!)
- —; Kratkij putevoditjel po Kavkazszkomu muzeju. (L. Radde, G. (1097.) cz. alatt!)
- —; Kurze Geschichte der Entwicklung des Kauk. Mus. während d. ersten 25 Jahre seines Bestehens. (L. Radde, G. (1098.) cz. alatt!)
- Toldy, F.; A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbről időktől a jelenkorig rövid előadásban, 2 k. Pest, 1872. 8°. (1165.)
- Toldt, C., dr.; Ueber die Schädelform der Eskimo. (Klvt. a Prager Medic. Wochenschrift 1881. évf.-ből). Prága, 1881. 8°. (1195.)
- —; I. Die Entstehung und Ausbildung der Conchae und der Sinus sphenoidales beim Menschen. II. Über die Entwicklung des Scheitelbeines beim Menschen. (Klvt. a Zeitschrift f. Heilkunde 4. köt.-ből). Wien. 8°. (1196.)
- —; Ueber Welcker's Cribra orbitalia. (Klvt. a Mitth. d. Anthr. Ges. in Wien XVI. k.-ből). Wien, 1886. 4°. (1197.)
- —; Bericht über die Untersuchung an den Gebeinen Franz Schubert's gelegentlich der Uebertragung derselben von dem Währinger Orts-Friedhofe nach dem Central-Friedhofe der Stadt Wien. (Klvt. a Mitth. d. Anthr. Ges. XVIII. k.-ből). Wien, 1888. 4°. (1198.)
- —; 1. Bericht über die an den Gebeinen des Marschall Hess', gelegentlich der Uebertragung derselben vom Währinger Ortsfriedhofe auf den Centralfriedhof der Stadt Wien am 2. October 1888 vorgenommene Untersuchung. 2. Bericht über die an den Gebeinen Friedrich Mohs', gelegentlich der Uebertragung derselben vom Matzleinsdorfer evang.

- Toldt, C., dr.;** Friedhofs auf den Centralfriedhof der Stadt Wien am 28. November 1888 vorgenommene Untersuchung. (Klvt. a Mitth. d. Anthr. Ges. in Wien XVIII. k.-böl.) Wien, 1888. 4°. (1199.)
- —; Bericht über die Untersuchung an den Gebeinen Ludwig van Beethoven's, gelegentlich der Uebertragung derselben aus dem Währinger Orts-Friedhofs auf den Central-Friedhof der Stadt Wien. (Klvt. a Mitth. d. Anthr. Ges. in Wien XVIII. k.-böl.) Wien, 1888. 4°. (1200.)
- —; Die Körpergrösse der Tiroler und Vorarlberger. (Klvt. a Mitth. d. Anthr. Ges. in Wien XXI. k.-böl.) Wien, 1891. 4°. (1201.)
- —; Zur Somatologie der Tiroler. (Klvt. a Corresp.-Blatt d. Deutsch. Anthr. Ges. 1894. évf.-böl.) Wien, 1894. 4°. (1202.)
- —; Physische Beschaffenheit der Bevölkerung in Tirol und Vorarlberg (Klvt. az österr.-ung. Monarchie in Wort u. Bild X. k.-böl.) Wien, 1893. 8°. (1203.)
- Topinard, P.;** L'anthropologie et la science sociale. Paris, 1900. 8°. (1162.)
- Török, A., dr.;** Az életerő és az orvostan mai iránya. Kolozsvár, 1880. 8°. (1166.)
- —; A félkörös halántékvonalak különböző alakjairól. (Klvt. az orvostermészettudományi értesítőből.) Kolozsvár, 8°. (1167.)
- —; Tanulmány az állati sejtelmélet fölött. (Dolgozatok a kolozsvári m. kir. tud.-egyetem élet-szövettani intézetéből.) Kolozsvár, 1876. 8°. (1168.)
- —; Adatok az emberszabású lények koponya-átalakulásához. (M. tud. akad. értekezések a természettud. köréből. XXIII. k.) Budapest, 1894. 8°. (1169.)
- —; I. Ueber das Princip einer einheitlichen kranimetrischen Classification der Schädelformen und über das Problem der Schädeltypen. II Ueber die Variationen der Schädelform und über die Variationsreihen in Allgemeinen. III. Ueber die systematische Untersuchung der kranimetrischen Variationsreihen, sowie über die Bestimmung des charakteristischen Schädeltypus mittelst der Wahrscheinlichkeitsrechnung. 3 füzet. (Klvt. az Internat. Monatschrift f. Anat. u. Physiol. X. és XI. k.-böl.) Leipzig, 1894. 8°. (1170.)
- —; Ueber die heutige Schädellehre. (Klvt. az Internat. Monatschrift f. Anat. u. Physiol. IX. k.-böl.) Leipzig, 1892. 8°. (1171.)
- —; Die geometrischen Principien der elementaren Schädelmessungen und die heutigen kranimetrischen Systeme. (Klvt. az Internat. Monatschrift f. Anat. u. Physiol. IX. k.-böl.) Leipzig, 1892. 8°. (1172.)
- —; Ueber eine neue Methode den Sattelwinkel zu messen. (Klvt. az Internat. Monatschrift f. Anat. u. Physiol. VII. k.-böl.) Leipzig, 1890. 8°. (1173.)
- —; Sur la réforme de la craniométrie. Budapest, 1892. 8°. (1174.)
- —; Neuere Beiträge zur Frage der Horizontalebene des Schädels in Bezug auf die kranimetrische Analyse der Schädelform. (Klvt. a Mitth. d. Anthr. Ges. in Wien. XXII. k.-böl.) Wien, 1892. 4°. (1175.)
- Troitzkossawsk-Kjakhta;** Travaux de la Sous-Section — Section du pays d'Amour de la Société Impériale Russe de Géographie, 2 köt. Moszkva, 1900. 8°. (1125.)
- Vahot, I.;** Magyarország és Erdély képekben. (L. Kubinyi, F. (1280.) c. alatt !)

- Vámbéry, Á.**; Újabb adalék az oxusmelléki országok népismereti, társadalmi és politikai viszonyaihoz. Budapest, 1885. 8°. (1274.)
- —; Középázsiai utazása, melyet a M. Tud. Akadémia megbízásából 1863-ban Teheránból a Turkomán sivatagon át a Kaspi-tenger keleti partján Khivába, Bokharába és Szamarkandba tett. Budapest, 1892. 8°. (1275.)
- —; A magyarok eredete. Budapest, 1882. 8°. (1276.)
- —; Bokhara története a legrégebb időkől a jelenkorig, ismert és ismeretlen kéziratok kútfők után, 2 k. Budapest, 1873. 8°. (1277.)
- Verhandlungen**; — der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 3 köt Dorpat. 1883, 1896, 1898. 8°. (1074.)
- Verneau, R.**, dr.; Stations préhistoriques des Hautes-Bruyères etc. (L. Laville, A. (1247.) c. alatt !)
- Veröffentlichungēn**; — aus dem Niederländischen Reichsmuseum für Völkerkunde zu Leiden. (L. Schmeltz, I. E. dr. (1092.) cz. alatt !)
- Vétérinaire**; Organisation du service — en Hongrie. (L. Hongrie (1287.) cz. alatt !)
- Vignoli, T.**; Peregrinazioni psicologiche Milano, 1895. 8°. (1102.)
- —; I. Peregrinazioni antropologiche e fisiche. II. Studio comparativo tra le forme organiche naturali e le forme geometriche pure. Milano, 1898. 8°. (1103.)
- Vuletić-Vukassović, V.**; Corrispondenza archeologica fra Matteo Capor du Curzola e Pietro Nisiteo da Cittavecchia. Zára, 1897. 8°. (1157.)
- —; Čakavske Starinske Pjesme. Zadar, 1880. 8°. (1205.)
- —; Narodni običaji, na otoku Korčuli: I. Moreška. II. Debeli kralj. Zagreb 1891. 8°. (1206.)
- —; Szpomenik VIII.: Szprszki narodni vezovi. Belgrad, 1891. 4°. (1207.)
- —; Il testamento di Pietro Canavelli (Kanavelović) et altri documenti attinenti all' eredità dello stesso Canavelli. (Estratto dal Bulletino di archeol. e stor. dalm. 1892, 1893.) Spalato, 1892. 8°. (1208.)
- —; Rumänische Aufschrift mit cyrillischen Schriftzeichen auf einem alt-bosnischen Säbel in Ragusa. (Klvt. a Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien und der Herceg. II. k.-böl.) Wien, 1894. 8°. (1209.)
- —; I. Usi e riti funebri presso gli Slavi meridionali nei tempi antichi e moderni. II. Osservazioni sull'ornamento popolare presso gli Slavi meridionali. III. Costumi popolari sull'isola Curzola. Zara, 1894. 8°. (1210.)
- —; Lo Sciacallo di Curzola. Zara, 1895. 8°. (1211.)
- —; Mudri Čoso (Narodna Biblioteka. XII.) U Dubrovniku, 1895. 8°. (1212.)
- —; Kako su posztale mrsceine u Konavlima. Mostar, 1896. 8°. (1213.)
- —; Narodni uresi kod južnijeh Slavena. (Preštampano iz „Srpskog Magazina“ za godinu 1896.) U Novom Sadu, 1896. 8°. (1214.)
- —; Galleria di dalmati illustri: 1. Pietro de Canavelli. 2. Banisio Giacomo il seniore. 3. Simeone Sraticeo. Ragusa, 1896. 4°. (1215.)
- —; Ein auf Curzola gefundener Adelsbrief. (Klvt. a Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien und der Herceg. VI. k.-böl.) Wien. 1899. 8°. (1216.)
- —; Basne tugjinke. (Narodna Biblioteka. XXIX.) U Dubrovniku, 1897. 8°. (1217.)

- Vuletić-Vukossavić, V.; Slava pedesete godine vladanja našega Cara i Kralja Franja Josipa I. U Dubrovniku, 1898. 8°. (1218.)
- —; Bilješke o kulturi južnijeh Slavena osobito Srbalja. (Preštampano iz „Dubrovnika“.) Dubrovnik, 1897—1899. 8°. (1219.)
- —; Tereza Bazilića. (Preštampano iz kalendara „Dubrovnik“ za g. 1901.) Dubrovnik, 1900. 8°. (1220.)
- Webster, W., D.; Illustrated Catalogue, 28. füzet. Oxford, 1901. 8°. (348.)
- Weisbach, A., dr.; Die Becken österreichischer Völker. (Klvt. a Medicinisches Jahrbuch I. k.-böl.) Wien, 1886. 8°. (1132.)
- —; Die Supraorbitalwindungen des menschlichen Gehirnes. (Klvt. Medic. Jahrbuch 1870. évf.-böl.) Wien, 1870. 8°. (1133.)
- —; Die Schädelform der Türken. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien 1873. évf.-böl.) Wien, 1873. 8°. (1134.)
- —; Ein makrocephaler Türkenschädel. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien V. k.-böl.) Wien, 1875. 8°. (1135.)
- —; Die Serbokroaten der Adriatischen Küsterländer. (Klvt. a Zeitschrift f. Ethnologie 1884. Supplementjéböl.) Berlin, 1884. 8°. (1136.)
- —; Ein Makrocephalus aus Erenkiöi in Kleinasien. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XII. k.-böl.) Wien, 1882. 4°. (1137.)
- —; Über Himmel's Körpermessungen in der Bukowina. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XVIII. k.-böl.) Wien, 1888. 8°. (1138.)
- —; Die Herzegowiner verglichen mit Čechen und Deutschen aus Mähren nach Major Himmel's Messungen. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien 1889. Supplementjéböl.) Wien, 1889. 4°. (1139.)
- —; Länge und Breite des Kopfes und Schädels. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XIX. k.-böl.) Wien, 1889. 4°. (1140.)
- —; Die Zigeuner. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XIX. k.-böl.) Wien, 1889. 4°. (1141.)
- —; Der Maori-Schädel. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XX. k.-böl.) Wien, 1890. 4°. (1142.)
- —; Die Salzburger. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XXV. k.-böl.) Wien, 1895. 4°. (1143.)
- —; Vorschlag für ein einheitliches Messverfahren am lebenden Menschen. Wien, 1889. 4°. (1144.)
- —; Altbosnische Schädel. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XXVII. k.-böl.) Wien, 1897. 4°. (1145.)
- —; Die Deutschen Steiermarks. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XVIII. k.-böl.) Wien, 4°. (1146.)
- —; Einige Gräberschädel aus Ungarn. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XXIX. k.-böl.) Wien, 1899. 4°. (1147.)
- —; Die Deutschen Kärntens. (Klvt. a Mitth. d. Anthropol. Ges. in Wien XXX. k.-böl.) Wien, 1900. 4°. (1148.)
- —; Bericht über die Untersuchung an den Gebeinen Franz Schubert's. (L. Toldt, C., dr. (1198.) cz. alatt!)
- —; 1. Bericht über die Untersuchung an den Gebeinen Marschall Hess'. 2. Bericht über die Untersuchung an den Gebeinen Friedrich Mohs'. (L. Toldt, C., dr. (1199.) cz. alatt!)

- Weisbach, A., dr.; Bericht über die Untersuchung an den Gebeinen Ludwig von Beethoven's. (L. Toldt, C., dr. (1200.) cz. alatt!)
- Wharton, W. I. I.; Hints to travellers scientific and general. (L. Freshfield, D., W. (1005.) cz. alatt!)
- Wiesbaden; Katalog zur Westafrikanischen Ausstellung. — Oppenheim, 1900. 8°. (1018.)
- Wilson, Th.; Prehistoric art; of the origin of art as manifested in the works of prehistoric man. From the Report of the U. S. National Museum for 1896.) Washington, 1898. 8°. (1072.)
- Winkler, H., dr.; Uralaltaische Völker und Sprachen. Berlin, 1884. 8°. (1056.)
- Wirth, A., dr.; Die Entwicklung Asiens von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Frankfurt a/M. 1901. 4°. (1257.)
- Wissmann, H., v.; Die Erforschung des Kassai während der Jahre 1883, 1884 und 1885. Leipzig. 1891. 8°. (1273.)
- Wislocki H., V., dr.; Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. Münster i/W, 1891. 8°. (1017.)
- —; Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren. Münster i/W., 1893. 8°. (1019.)
- Wobeser, H., v.; Russisch-Central-Asien. (L. Landsdell, H. (1264.) cz. alatt!)
- Woerl, L.; Reisebücher-Kollektion : Dahomey. Leipzig, 1900. 8°. (1186.)
- —; Reisebücher-Kollektion : Samoa. Leipzig, 1901. 8°. (1187.)
- Woermann, K.; Die Kunst der vor- und ausserchristlichen Völker. Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker : I. Bd.) Leipzig, 1900. 8°. (1071.)
- Wundt, W.; Völkerpsychologie. 2 k. Leipzig, 1900. 8°. (1101.)
- Zádori, I.; Egyptom. Budapest, 1874. 8°. (1001.)
- Zeitschrift; — für Ethnologie, 33. évf. Berlin, 1901. 8°. (189.)
- —; Koloniale —, 1. évf. Leipzig, 1899—1900. 4°. (1225.)
- Zichy, J. gr.; Kaukázusi és középázsiai utazásai : 1. A magyar faj vándorlása. 2. A néprajzi gyűjtemény leírása (Dr. Jankó Jánostól). Az archeologiai gyűjtemény leírása. (Dr. Pósta Bélától). 2 köt. Budapest, 1897. 4°. (1284.)

Szakáts Péter.

214167